زاہد حسن

تسّی دھرتی

ناول

زاہد حسن وسیں پنجاب دا اجیہا پُتر اے جیہنے ماں بولی دی جھولی وچ چوتھا ناول گھت کے اپنا ناواں ای اُچا نہیں کیتا سگوں ایہدا اجرم وی رکھ لیا اے۔۔۔ اساڈی معلومات موجب ایہہ پہلا ناول اے جیہڑا اکسے بار وادی بار بارے لکھیا اے۔ جیہدے اُتے اک درجہ دی ہے اوہ اوہنوں کیویں ہیاندا اے۔ ایہی تاریخی شعور وڈے وڈے جگادھریاں دے بُکھر گندھ دیندا اے۔

سعید بھٹا

Design

تسّی دھرتی

ناں: زاہد حسن (زاہد حسین)

جنم: 1۔اپریل 1969ء

جمن بھوئیں: چک 596۔گ ب (فیصل آباد)

کم کار: پبلی کیشنز آفیسر، ڈیموکریٹک کمیشن فار ہیومن ڈویلپمنٹ

لکھتاں: سسی لکھ شاہ (کھوج) پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، جولائی 1996ء، بلوچی ادب (ترجمہ) پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، ستمبر 1996ء، عشق لتاڑے آدمی (ناول) ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، لاہور، جولائی 1999ء، فرید وچار (چون تے کھوج) پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، نومبر 1999ء، پنجاہ ورھیاں دی اُداسی (کہانیاں) ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، 2003ء، ریلوے پھاٹک تے ہور کہانیاں (ترجمہ) سانجھ پبلی کیشنز، لاہور 2008ء، عشق لتاڑے آدمی (گرمکھی) دیپک پبلی کیشنز، جالندھر (انڈیا) 2009ء، رُت اساں دی ہانی (شاعری) سانجھ پبلی کیشنز، 2009ء، آزادی مگروں پنجابی نظم (چون ،کھوج) پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، 2011ء، غلیچا اُنن والی (ناول) پنجابی مرکز، سلطان پورہ لاہور 2012ء، قصہ عاشقاں (ناول) پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور 2014ء

تتّی دھرتی

زاہد حسن

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ،
2۔ کلب روڈ، نرسنگھ داس گارڈن، شاہراہِ قائداعظم، لاہور

ISBN - 978 - 969 - 411- 408 - 4

کتاب دا ناں:	تسّی دھرتی
لکھیار:	زاہد حسن
چھپن ورھا:	دسمبر 2015ء
چھاپن ہار:	پروین ملک (سیکرٹری) پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور
قیمت:	300 روپے
چھپن تھاں:	برکی آرٹ پرنٹرز، لاہور

اکادمی ادبیات پاکستان اسلام آباد تے محکمہ اطلاعات و ثقافت و امور نوجواناں، پنجاب سرکار، دے مالی ہل ورتن نال چھاپی گئی

بار واسیاں دے ناں

ساڈے ولوں

پنجابی ادب وچ ناول پکھوں اِک وڈی تھوڑ لگی آندی سی، خاص کرکے ناول وی اوہ جیہڑے اَج دی حیاتی دیاں مسئلیاں نُوں بیان کردے ہون۔

جیہناں پنجابی لکھاریاں ایس پاسے رُخ پھیریا اوہناں وچوں اِک اگھڑواں ناں زاہد حسن دا اے۔

ایس توں پہلاں اوہ پنجابی ادب دی جھولی وچ ''عشق لتاڑے آدمی''، ''غلیچہ اُنن والی'' تے ''قصہ عاشقاں'' ورگے ناول پاکے نامنا کھٹ بیٹھا اے۔

ہتھلا ناول ''تتی دھرتی'' سمجھو اوہدیاں پُرکھیاں تے ہوئی بیتی دی وارتا اے جیہنوں زاہد حسن نے دھرتی دا پُتر ہون ناطے بیانیا ایں۔

اسیں آس کرنے آں ایہہ ناول وی پڑھنہاراں لئی پنجاب دی دھرتی دے تواریخی وسیب نُوں نیڑیوں جانن دا سبب بنے گا۔

پروین ملک
سیکرٹری

سعید بھٹا

تسّی دھرتی

زاہد حسن دیس پنجاب دا اجیہا سپُتر ہے جیہنے ماں بولی دی جھولی وچ چوتھا ناول گھت کے اپنا ناواں ای اُچّا نہیں کیتا سگوں ایہدا بھرم وی رکھ لیا ہے۔ "تسّی دھرتی" پڑھیاں سہج سبھا پتہ لگدا ہے کہ اوہ فکشن دے کسب تے کلاتوں چنگی طرح جانُو ہے۔ اوہدا پہلے تریئیں ناولاں دا ہنڈھیاوڑی کرنی دا آہر تے سٹا بن کے رِتر یا ہے۔ بار دے دو سوو رھیاں دے جیون تے باروااسیاں دے سرواپریاں نوں اوہنے اِنج گُنج سانبھ کے لیاندا ہے کہ پریت محبت، وسوں وسیب، کرودھ ہنکار، ہِینے تے ڈاڈھے دی ایہہ کہانی اکھ نہیں جھمکن دیندی۔ ایہو وسب باھواں اُلار کے پڑھن ہاراں نوں اپنے ول سدیندا ہے۔

ناول دی مُڈھلی کہانی تاں اوہو ہے جیہڑی صدیاں توں ٹُری آرہی ہے، ڈاڈھے تے ہینے دی اجوڑ۔ صدیاں توں لکھاری ایس وِشے تے لکھدے آئے ہن تے لکھدے رہسن۔ سچی گل ہے کہ مُڈھلے انسانی مسلے سداتوں سگویں لگے آئے ہن۔ کسے ناول نگاریاں سِرجن ہاردی نرولتا ایسے وچ ہوندی ہے کہ اوہ ایہدی تند کیہڑی لاہموں نپدا ہے۔ وت وسیب دی مُورت، لینڈ سکیپ تے انسانی جذبیاں نوں کیویں گُنھ کے موہرے لیاوندا ہے۔ ایہہ ناول اُنہویں تے ویہویں صدی دے پنجاب دے وسیب تے وسوں اُتے اُسریا ہے۔ پانی ای رزق دا ڈھلا سوما ہے تے حقیقت وی۔ دریاواں دے کنڈھیاں اُتے پانی سوکھ نال لبھدا ہے تے تھلیوں کُھوہ دا پانی اُچا ہوندا ہے، جیہڑا خوشحالی دا کارن بندا

ہے ۔ایس خوشحالی دا ازلی ویری دھاڑوی ہے جیہڑا اکھیں ویہندیاں دھی، دھیہن تے دھن لُٹ لے ویندا ہے تے پچھے نموشی تے خودکُشی دیاں نویاں کہانیاں اُلیک ویندا ہے۔ جے اپنی ہوند بچاون کان بار اندر جا کے گزارے دا سوچیوے تاں رزق وسیلے اتنے گھٹ ہوندن کہ وت اوہی پُرانا لوبھ جاگ پمدا ہے کہ ہتھ سوکھا تھیوے تے جیون ٹورا ٹریا رہوے۔ رزق وسیلیاں اگوں وت ٹھگن تے دُھر بناون والیاں قوتاں راہ ڈک کھلوندیاں ہن۔ انج نماناجی ہتھوں سکھنا ہو کے پیٹ دا دوزخ بھرن کان نویاں راہواں اُتے ٹُر پمدا ہے۔

ناول تاریخ دے ترییں سمیاں، انگریزی راج توں پہلاں دا پنجاب، راج دے پنجاب تے مگر لے سمے نوں کلاوے وچ لیا ہویا ہے۔ پہلے سمے وچ بھاویں دھاڑوی تے مُورے فتیانے ورگے پاتروی ہن، جیہڑے جیون عذاب بنائی رکھدے ہن، پر اوتھے ہک گُھل ہے۔ پیو دادے دی نبھی نبھائی تے تھاہراں نال جذباتی واقعیاں دیاں سانجھاں۔ ایہو سانجھ جیون دیاں اُچیاں قدراں دی اگوان ہے۔ جے انگریز جوئیاں دیاں سوانیاں نپدا ہے تاں باریں وچ اگ لگ ویندی ہے تے وت راء احمد خان کھرل دی شہادت بلدی تے تیل دا کم کریندی ہے۔ نور محمد ولاّرا، برکلے نوں قتل کرن والی واہر دے وچ ہوندا ہے ۔ انگریزی راج دے رت نپیڑن دے انگ وکھرے ہوندے ہن۔ نہراں، ریلاں، تھانیاں، کچہریاں مگروں بارواسیاں دے موگھے چھوٹے رکھ کے مالیے تے ٹیکساں دی اجیہی جھپیٹر دتی ویندی ہے، اکھے مارنہ گٹ تے آندرچاں گُھٹ۔ خاص کر کے جیہناں 1857ء وچ ہتھیار کھلے کیتے یاں مگروں لاماں دی بھرتی توں نابر ہوئے۔ اگلیاں پیڑھیاں بھاویں آل دوالے دی معاشی ترقی تے وڈکیاں دے نِت اُچالے توں ساہ ہیر کے ٹُردیاں ہن، پر انگریزاں دے جاسوس تے ہیرو وت وی اوہناں نوں اکھ وچ رکھدن تے اوہناں

دیاں سوچاں نوں ٹوہندے رہندے ہن۔ پہلا وسیب نور محمد پیدا کردا ہے تے ڈُوآ وریام، پر کُلیہنا ویہار وِن دوسے وریام نوں وی نہیں چھڈدا تے پنجویں پیڑھی وت سواہرے خاں پکھی واس بنسی۔ سچ سوچن دا دردیلا انجام۔

ایتھے مینوں گارشیا مارکینز دی ہِک گل چیتے آ گئی ہے کہ جدوں اوہنوں نوبل انعام ملیا تاں پارکھاں اپنیاں رچھانیاں وچوں ون پونے رچھ کڈھ لے تے اوہدیاں لکھتاں نوں مدھولنا شروع کر دتا تاں مارکینز نے آکھیا کہ ایہہ سدھیاں اساڈے وڈکیاں نال دھروہ دیاں کہانیاں ہن، جیہڑیاں نانیاں دادیاں اسانوں سُنائیاں، ایہا سگویں گل ''تسی دھرتی'' دی ہے۔ ایہہ ناول زاہد حسن اپنے وڈکیاں دے چیتے وچوں کھرِچ کے، اتے اوہناں دے سینیاں اُتے لکیاں پھٹاں نوں پڑھ کے، اساڈے موہرے لیا دھریا ہے۔ ایہناں پھٹاں دا سُدگایاداں تے حقیقتاں دوہاں رُوپاں وچ دِس پمدا ہے۔ چارلا بھوگھراں نوں چھڈ کے، باروواسیاں سرورتی دوسو ورھیاں دی کہانی ہے۔ بار بارے ڈُوئیاں وسیباں دے لکھاریاں دیاں کہانیاں، ہڈ بیتیاں، یاداں، باہر مُکھی سُوجھ دا سٹا ہن۔ ایہہ مُونہاں دی پلتّن نوں کُلچھناں دا کارن تاں آکھ سکدیاں ہن، پر اوس دھروہ توں کنی کتر اجاندیاں ہن، جیہناں ایہناں دیاں جڑھاں پٹ چھڈیاں۔ ایہہ دھرتی جائے ولوں ہو کے وچار ای نہیں سکدے۔ اساڈی معلومات موجب ایہہ پہلا ناول ہے جیہڑا کسے بار واسی بار بارے لکھیا ہے۔ جیہدے اُتے اگ ورھدی ہے اوہ اوہنوں کیویں بیاندا ہے، ایہی تاریخی شعور وڈے وڈے جگا دھریاں دے پگھر کڈھ دیندا ہے۔

1

بندا خانہ بدوش جمیا آہا

ڈھول دی ڈھم ڈھمکار چاروں پاسے ڈھم گئی۔

اودھر جدھر رڑا میدان تے ٹاوِیاں ٹاوِیاں کنڈیالیاں جھاڑیاں ہائن۔ جیہناں وچوں دیہنہ بھر رات واء سیٹیاں ماردی ہوئی لنگھدی۔ اوس پاسے ایہہ ڈھمکار دور تیک اپڑی...... اودھر جدھر نگھے رُکھ، ٹوئے ٹبے گچ نال اُسرے بھوئیں دے کنڈھے ہائین، اودھر اوویں ای اَڑدی بھِڑدی گئی۔ جیویں واء ہوکے بھردی ہوئی جاندی۔

تتے ہمس آلے دناں وچ واء دے ایہہ ہوکے ہاواں وچ بدلئی جاندے۔ انج ای جیویں اج فجرے ہُسڑ وچ ڈھول دی ڈھمکار......مُڑ کے جیویں گھائیں وجن نال ڈھول دے چمڑے وچ سوراخ ہو گیا ہووے۔ یاں جیویں چکڑ بھرے کھوبھے وچوں نُچڑدی ہوئی ڈھم ڈھم دی واج۔ واج جیویں گڈ دے پہیے نال گھسر دی جاندی ہووے۔

میرو مراثی، تھوڑے تھوڑے سمے مگروں ڈھول نوں تھاپڑدا، گھائیں ماردا، پہلوں ہولی ہولی، مُڑ نال دی نال آپ وی ٹنگاں گھماندا جاندا، آوندا، سُراں دے سفر نال رلدا۔ واج دی مستی نال ای اوہدے ہتھ وچ وی تیزی آوندی جاندی۔

شاماں پے گئیاں، میرو مراثی نوں گھائیں ماردیاں، ٹنگاں گھماندیاں، اگے پچھے سُراں دے پینڈے نال رلدیاں، پر آل دوالیوں اوس جھگی ول کوئی نہ اپڑیا۔ ڈھور ڈنگر تے پنچھو دے پنج منکھ اپنے اپنے کم کار لگے اک دوجے ول انج تکدے جیویں اوہناں دے دِلاں وچ پنگردے سوالاں دا اُتر ساہمنے والا آپ ای آپ دے رہیا ہووے......

''دریا دی من وی ایتھوں دور نہیں۔ کوئی بھُلیا بھٹکیا راہی ای ایدھر آجاندا...... پر کوئی نہیں۔ کوئی ایس اُجاڑ بیابان وچ کیوں آوے۔ منکھی دا تاں جگ تے کال پیا اے'' سبھرائی کم لگی لگی اپنے آپ نال گلاں کردی رہی۔ انج جیویں دوجیاں نُوں وی سُناندی ہووے۔ ساہمنے گہنے خاں کُھتے دی نڑی مونہہ وچ لئی اَکیا تھکیا ڈونگھیاں سوچاں وچ پیا۔ انج جیویں اوس ماں سبھرائی دی گل سُن لئی ہووے پر اوہنوں ولدا دین دی تھاہرے اوس میرو مراثی نوں ٹچکر کیتی:

''میرو! لگدا اے تیری گھائیں وچ ہُن اوہ پہلے والی گل نہیں رہ گئی...... اسیں جیکر مِٹھے پانی آلی بھوئیں تیک آن ای اپڑے آں تاں چک لہوان لئی خلقت ای نہیں لبھ رہی۔ پہلے چک جس اوکھیائی نال ایتھے لیاندا اے توں جاندا نہیں ایں۔ اُتوں عیسے دی خیر خبر ہے نہ ویسے دی تے نہ ای ولاّ را دے آون دا کوئی پتا سُر۔ لگدا اے ایس واری گُرو جیہڑا خلقت وچ ونڈن لئی لیا کے رکھیا اے، اوہنوں وی اُلی ای لگ جاسی۔'' گہنے خاں جیویں میرو مراثی نال گل کردیاں مُڑ کے اپنے آپ نال گل کرن لگ پیا ہووے...... آل دوال دی اُجاڑ تے اوہناں دی اپنی بے وسی نے اوہناں ساریاں نوں اپنے آپ نال گلاں کرن دا عادی کر چھڈیا آہی...... اُتوں اوس نِک سُک دے مُک جاون دا خوف جو اوہ بچا کے اپنے نال لے آئے سن۔ تماکو، گُڑ، آٹا...... کپڑے لتے انگھالن لئی اوہناں نوں ست کوہ دور جھلاّر تے جاونا پوندا۔ پین لئی اوہ اُوٹھ والی گڈ اُتے پانی لے آوندے۔ جنور نیڑے دے ٹبیاں وچ کھلوتے مینہاں دے پانی تے گزارہ کردے...... ہر اوہ مسئلہ ساہمنے آہا

جیہدے نال حیاتی دُکھی ہو سکدی ہئی۔

''بہوں اوکھ ہے میرو، تے کوئی راہ دِسدا نہیں۔''

''گل ایہہ نہیں چودھریا! میرو مراثی مونہہ وچوں نڑی تے دُھوں اک ساہے کڈھدیاں آکھیا، ''تُسیں ابادی ای وسوں توں بہوں دُریڈے آن کیتی اے۔ اُتوں ایس گل دی کیہ ضمانت اے جو ایتھوں پانی مِٹھا ای نکلسی؟'' میرو مراثی دی ایہہ بہت پرانی عادت ہئی جو اوہ ''چودھری'' نوں ''چودھریا'' دے الا نال بولدا۔ ایہہ طعنے ورگی گل اوس بار دی چودھراہٹ ورودھ، اپنے من وچ پال رکھی ہئی۔

گھنے خاں، میرو مراثی نوں کوڑ نال ویکھیا تاں اوس اپنیاں نظراں جھکی نیڑے چڑدے اوٹھاں ال پھیر لئیاں۔

''توں جاندا ایں میرو، مریاں ساڈے نال ہے تے سیالاں دیاں باہیں کڈھ کے اسیں دریا تے بنی وسوں وچ نہیں وس سکدے۔ حالے وی توں سُندا تاں ہوسیں جو پوری جھنگوچی ساڈی لادھ وچ لگی اے۔''

''......پر چودھری، ایہہ کیہ حیاتی ہوئی جو تسیں دریا دی من اُتے، نہ ای بیٹ وچ بہہ سکدے او تے نہ ای وسوں وچ وس سکدے او...... ایہہ تاں سدھا ساواں تہاڈی چودھراہٹ اُتے دھبا اے۔ مُڑ ایہہ وی نہیں جو تسیں سارے بھرا اک تھاہرے رل بہوو۔ کوئی اٹھ کوہ اُبھے ول نوں پیا وسدا اے تے کوئی دو کوہ لمے ول......''

میرو مراثی حُقی دا ایناں لما گھُٹ بھریا جیویں ڈھول اُتے گھائیں دیندا ہووے۔ حُقی دی نڑی وچوں گڑگڑ دی اواز ہر پاسے گونجردی گئی۔ سبھرائی مٹی دے پکے ہوئے بھانڈے وچوں اُبلدیاں ہویاں گھُگھنیاں صحنک وچ گھتیاں تے کُٹے ہوئے گڑ نوں اوہناں وچ رلا کے گھنے خاں تے میرو مراثی اگے لیا رکھیاں۔

مریاں کرّی دے اک بروٹے پچھوں لُک کے اوہناں ول تکیا تے کھِڑکھڑ ہس پئی۔

''لگدا اے ایہنوں بُھکھ لگی اے۔'' گہنے خاں بولیا۔

''آ ...... لگی ہیسو بُھکھ ...... ایہہ ہین اوہ باہیں جیہناں دی لادھ وچ پھردی پوری سیال واد سانوں ناساں دھونی دتی ہوئی اے۔ ساڈے وچ کوئی حیا شرم ہووے تاں آپ ای ایہنوں بنھ کے سیالاں تیک چھڈ آویے۔ نرا سیاپا، کم دی نہ کاج دی...... اکھے ایہدے اُتے سایا اے۔ اکھے کرنوئی رہندی اے۔ اُنج دی اُنج اوتری نکھتری...... اکھے جتھے کدی مینہ وی نہ وسے بھوئیں اُتے پُھٹے رُکھاں نوں لگراں تے بور آجاندا اے پر ایہہ......''

سبھرائی اپنی گل ادھی چھڈ دتی پر سبھرائی دیاں گلاں نے جیویں گہنے خاں دے سینے اُتے مُنگ دَل چھڈی ہووے۔ ماں ولوں اپنی ایس بے بھرمی اُتے گہنے خاں جیویں لہو دے گُھٹ پی گیا ہووے۔ اوس اک اک کر کے گُھگھنیاں نوں گُڑ نال رلاونا تے وکھرے کرنا شروع کر دتا...... تے مریاں جوکری اولھے لُکی پہلے ہسدی پئی ہائی، اکاں دے اِک بوٹے نوں دوہاں ہتھاں دی پکڑ وچ لے کے جھوٹن لگ پئی تے نال ای ''اوتری نکھتری'' دا ورد کردی کردی بھوانٹنیاں لین لگ پئی۔

گہنے خاں پہلوں مریاں ول تے مُڑ کے ماں سبھرائی تے میرو مراثی ول تکیا تے نظراں نیویاں کرلیاں۔

رُکھاں دے پرچھاویں نیویں ہوون لگ پئے ہائن۔

سورج چپا کو وِتھ نال وناں دے رُکھاں اولھیوں واڑھے اُتے اپنی تیز دُھپ کھلا رہیا ہئی جوہُن ہولے ہولے ٹھنڈی ہوندی جا رہی آہی۔ اوتھ، ڈاچی تے ٹوڈا بیٹھے بیٹھے اُگالی کر رہے ہائن۔

نواپے رکھاں دیاں جڑھاں، چھلاں تے سروٹیاں دے کھبڑ وٹدی جُھگی وچوں باہر نکلی۔ اوہ جُھگی نوں آسرا دین والیاں کڑیاں تے چھتیراں نوں کھبڑ نال بنھدی ودی ہائی۔ جُھگی دی مُڈھلی اُساری گہنے خاں کردا۔ اوہ وناں دیاں لکڑاں وڈھ کے ڈھانچہ بنا

دیندا تے اوہنوں کجن، سانبھن تے سنوارن دا کم نواپے کردی۔ پہلے مریاں جدوں تیکر اپنے ہوش حواس وچ ہائی، نواپے نال کم وچ لگی راہندی۔ دوویں ای اک دوجی توں ودھ کم کرن دا جتن کردیاں۔ پر دوہاں دے من وچ اک دوجی دے ورودھ اک نفرت وی نسر دی پُھٹدی راہندی۔ نواپے نوں سبھ ای اپنے کھسم دی برادری وچوں ویاہ کے لیائی ہائی جدوں کہ مریاں نال گہنے خاں نوں عشق ہو گیا ہئی۔ اوہ اپنے بھراواں نال جھنگ دے علاقے وچ کسے اجیہی تھاہر دی بھال وچ گیا آہا جتھے اوہ سارے رل مل حیاتی گزارن دا گوہ گوچرا کردے۔ جدوں دریا دے لاہے جھلار اُتے مریاں نوں پانی بھردیاں ویکھ گہنے خاں دیاں اکھاں اڈیاں رہ گئیاں۔ ہُن مریاں اگے اگے تے گہنے خاں اوہدے پچھے...... اوس تاں اتھائیں راہن دا متا پکا لیا آہا جدوں اوہدے بھرا عیسے خاں اوہنوں صلاح دتی جو رناں تاں عام لبھ جاندیاں نیں...... بھرا، بھینیں تے ماپے ہتھیں نہیں آوندے۔ بھاویں گہنے خاں کول بھین ہائی ای کوئی نہ تے بھراواں دا سبھا اوہ ویکھ چُکیا آہا، مُڑ وی اوس عیسے خاں دی من لئی تے منی وی اوس اودوں، جدوں اوس اوہنوں آکھیا "جیکر تیار ہوندی ہئی تاں اُوٹھ دے کچاوے اُتے بہالوس تے ہٹھاڑ نوں لیندا ہو۔"

اوہناں نوں کجھ سمے لگا آہا ایہہ وتکرا سوچن تے اوہدے اُتے عمل کرن وچ...... اخیر اوہ مریاں نوں لے کے چھویاں آلے پتن تے آن بچے ہائن...... اوہ ایتھے آ تاں گئے پر ترلیاں تے اوکھیائیاں نال...... عیسے خاں اوہنوں چھویاں آلے پتن اُتے چھڈ دیاں نال ای داہ کوہ اُبھے ول نوں ٹُر گیا آہا۔ اوہناں دناں بارے سوچدیاں گہنے خاں دے وجود وچ اک کنبنی جیہی چھِڑ گئی آہی۔

نواپے نِک سُک سنجھ کے جھونپڑی وچوں بہاری پھیردی ہوئی ساہمنے آلی تھوڑی جیہی تھاہر وچ ویہڑا بنا رہی آہی۔ اوس مُڈھلیاں راتاں دے چن ورگی اک لکیر کھچ

کے تھوڑے جیہے چھٹے پانی دے دتے۔ گھنے خاں نِگہ پرتائی تاں اوس ویکھیا جو میرو مراثی کسے ڈونگھی سوچ وچ غرق آہا۔ حُقّی دی نڑی اوہدے مونہہ وچ ہائی۔

''کیہے خیالیں پیا ایں میرو؟'' گھنے خاں اوہنوں پُچھیا۔

''میں سوچ رہیاں جو حیاتی وی کِنی اوکھی کہانی اے جیہنوں توڑ اپڑاون لئی اسیں ہر اپلے کسے نہ کسے جتن وچ ای رَہندے آں۔''

''انج ای اے میرو، جنی دیر تیک جان اے، جہان دے رنگ ویکھنے ای پوندے نیں۔ چنگے بھلے ازاد ساں اسیں۔ جتھے لپ پانی دی تے جنوراں لئی ہریالی ویکھی اوتھے ای کچاوے لاہ لئے۔ جیویں ای رُت پھری، ساڈے پیراں نال وی پینڈے بنھے گئے...... مُڑ اسیں رُتاں دے قیدی ہو گئے۔ ڈھیر سیالے تے ودھ اُٹھا لے سانوں جھونپڑیاں وچ رہن دا عادی بنا دتا۔ ہُن جیکر اک تھاہرے رہن دے عادی ہو ای گئے واں تے پانی دی وی تنگی تقدیر وچ لکھی گئی ہے۔ اُنج پانی دی گُھلھ تے سوکھ تاں کدی وی نہیں رہی سانوں، پر ایدکیں تاں اخیر ای ہو گئی اے۔''

''ٹھیک ای آکھدا ایں چودھری۔ بندا خانہ بدوش جمیا آہا۔ اوہنوں خانہ بدوش ای رہنا چاہیدا آہا پر مُڑ کے اوس راہن لئی ٹھکانا بنا لیا تے ذات برادری دیاں جھمیلیاں وچ پھس گیا۔'' میرو اپنے ولوں دانائی دی گل کیتی۔

''...... پر چودھری اک گل تاں دس، جدوں میں مونہہ وچ نڑی لے کے سوچدا آہا تے ایہی سوچدا ہاوی جیکر میرے ڈھول دی ڈھمکار اُتے لوکائی اکٹھی ہووی جاندی تاں اسیں کھوہ کڈھن لئی چک تھلے اپڑ اوندے کیویں؟''

''اللہ دیا بندیا، اوہ آوندے تاں سہی، تاں تھاں کارہ بنا کے اپنے بھراواں نوں سدّ لیندے۔''

ایس توں پہلے جو گھنے خاں کوئی ولدا دیندا، اماں سبھرائی جنوراں اگے رُکھاں

دیاں لگراں تے پتر پدھرے کردی اوہناں دے سر اُتے آن کھلوتی۔

''میں آکھ آکھ ہُٹ گئی آں، گھوڑی دی مُہار ہتھیں کرتے پندھ چیردا ہویا عیسے، ویسے تے ولاّ را نوں اتھائیں چالیا تے کسے تھاہرے اکٹھے رل بہو۔ کیہ وکھ وکھ جِنداں جتناں وچ گھتی ودے او۔ کلا بندہ تاں ککھ دا بھاروی نہیں سہندا۔ ترے باہیں رل جاسو تے کوئی ابادی وی کریسو...... اُنج ہڑک ہڑک کے مرجاسو۔''

''ہلا! امّاں فجریں ٹُر ویسوں۔ نواپے نوں آکھ سفراں دا مال اسباب جوڑ چھڈے۔'' اپنی گل کر گہنے خاں کُھتی ہتھیں لئی تے جنوراں نوں لکڑیں دے بنے واڑے ول ہاکن لگ پیا۔ اوس واڑے نوں چنگے چج ورتب نال سوچ وچار کے بنایا آہا۔ اُوٹھاں، بھیڈاں تے گھوڑی لئی لاہمے لاہمے حصے کیتے گئے۔ اپنے ولوں تاں اوس بھوئیں دے ایس ٹوٹے نوں آباد کرن دا متا پکایا ہویا آہا پر مریاں دے جنون تے ماں سبھرائی دیاں روز دیہاڑ دیاں تانگھاں تے اودھر جو اوہنوں عیسے، وِیسے تے ولاّ را واسطے السائی رکھدی۔ اوس اوہدے جین وچ وی اوس ای الساہٹ دی کوڑ رلا چھڈی ہائی۔ اوہ اُٹھیا تے اُٹھ کے فجر دے پینڈے دی تیاری کرن لگ پیا۔ ہمیش وانگ اوہنوں نواپے دے نال رل کے سفر دے سامان دا بندوبست کرنا پوے گا۔ نہیں تاں کوئی نہ کوئی شے لجانی رہ ای جاسی۔ اوہدا ایہہ وی خیال آہا جو اوہ میرو مراثی نوں وی اپنے پچھے ای بہا لوے۔ راہ اوکھیرڑی اے، بندہ اک واری کُراہے پے گیا تے مُڑ کے اوہدا واسطہ اجیہے کنڈیالے رُکھاں، زہریلے جنوراں تے سپاں سلونگاں نال پوندا اے۔ بندہ بھاویں جنگل تاں پار کر ای جاندا اے پر اوہ گھوڑی دے وجود تے اوہدے اپنے جُثے نوں لہولہان کر جاندے نیں۔ ایہناں زہریلے کنڈیاں دی وِس دھا جاندی اے۔ جیہدے اُپا لئی توڑ حکیم تیک جاونا پوندا اے...... مُڑ اوس دو دلیلے جیہے ہو کے سوچیا اوہ میرو مراثی نوں اتھائیں ماں تے نواپے کول ای چھڈ جاوے۔

"......پر بندہ کمی کمین اے تے کیہ پتا؟' اوس سوچیا۔

گھوڑی دے آتھر، کڑیالے، اپنی بلم، پگڑی تے گھوڑی دے دوالے خرجین وانگ وکھیٹن لئی بنائے گئے بھگل نوں اک تھاں اکٹھا کرن لگ پیا۔ اوہدے حصے وچ جیہڑی گھوڑی آئی آہی، عجیب ٹرڈی نسل دی گھوڑی ہائی جیہدی کنڈ توں لے کے سینے تیک جت ای جت ہائی۔ جیہڑی ایس کِکر کنڈیالڑے جنگل وچوں لنگھدیاں تھاواں تھائیں اڑ جاندی۔ اصیل گھوڑیاں عیسے تے وِیسے خاں اپنے قابو وچ کر لئیاں تے دانداں دی جوگ ولاّرا لے کے لاہے ہویا آہا۔ گھنے خاں وڈا ہون کر کے ہمیش قربانی دین والا، جیویں ماپیاں آکھیا، من لیا تے سبھرائی اوہدی ماں ہمیش اوہدے نال راہندی، لڑدی بولدی، اپنے دوجیاں پُتراں دے دُکھاں نوں روندی تے اوہدے دُکھ اوہدے کول رَہندیاں وی اوہنوں نظریں نہ آوندے۔ سبھ توں وڈا دُکھ تاں اولاد دا ای آہا جو نواپے نال ویاہ تے مریاں نال نکاح کیتے۔ اٹھاں نوواں ورھیاں دے باوجود اوہنوں اولاد نہیں سی ہوئی۔ مریاں نال اوہدا عشق آہا۔ ایہہ عشق ای آہا جو اوہ مریاں دیاں ایہناں باولیاں، حسیائیاں ہوئیاں حالتاں نوں وی پیار نال ای ویکھدا تے رات دے اخیرلے سمے جدوں رُکھاں وچکار لٹکے جھولے وچ ہوندا، اک وجود اپنیاں السائیاں ہوئیاں پرچھائیاں نال اوہدے دوالے آکے لپیٹ جاندا، اوہنوں اپنے آپ نال ولھیٹ لیندا۔ ایہہ وجود مریاں دا ہوندا۔ مریاں فجر دے تارے دے ڈُبن تیک اوہدے نال سارے دن دی ہوئی بیتی کردی۔ اوہ گلاں جو امّاں سبھرائی نے کیتیاں ہوندیاں، جیہڑیاں اوہناں دُکھ دیندیاں......مُڑ کنج نواپے اوہنوں کھان لئی ساگ پات تے ڈیلھیاں داسلُونا، پیلو تے کدی کدی من دیندی تے کھاندیاں ہویاں اوہدیاں والاں وچ تے دھون اتے پیار نال ہتھ پھیردی رَہندی۔ اوس ویلے اوہدیاں اکھاں وچوں ہنجو رِکردے رَہندے۔

اچنتے ای کسے خوف وجھوں گھوڑی ہنکی تے اوہدے کن کھڑو گئے۔ گھنے خاں ترٹھا۔

شاماں پے رہیاں ہائن۔

اوہ اپنے سون والیاں تھاہراں نوں پرت رہے ہائن۔

مریاں دے ہاسے دی واج اوہناں دیاں کناں وچ گونجری۔ امّاں سبھرائی دُکھ نال بولی ''اوتری نکھتری، کھسماں کھانی دی اہل جوانی ایویں اضائیں پئی جاندی اے۔''

....

میرو مراثی بیٹھے بیٹھے ڈھول تے ہتھ نال گھائیں ماری۔

اک لمیری ہیک لائی۔

دُور ٹٹیہری دے بولن تے مریاں دے ہاسے دیاں واجاں رل مل گئیاں......

....

ہُمس آلی رات وچ گدڑاں دی چکاٹ، پکھیرواں دیاں بولیاں تے شور جیہڑا اوہ سارے دیہاڑ مگروں چوگ چُگن پچھوں اپنے اپنے آلھنیاں ول پرتدے ہوئے گھتدے۔ چیک چکاڑا اک واری تے پورے جنگل وچ کھلر گیا آہا۔ بگھیاڑاں دیاں چیکاں جو چانی رات وچ اوہ چن ول ویکھ کے اپنے بھُکھے سینیاں وچوں کڈھدے، ٹُرلاندیاں ہویاں۔

گھنے خاں، سبھرائی تے نواب ایہناں واجاں دے عادی ہو گئے ہائن۔ مریاں اوہناں دا حصہ بن گئی ہائی......

پر رات دی ایس آسیبی کہانی وچ میرو مراثی دے آنے تاڑے لگے ہائن۔ اوہ اپنے ساہمنے اُچے بوڑھ دے رُکھ اُتے لٹکدے ڈھول نوں ویکھ رہیا آہا۔ جو اوس کجھ ای چِر پہلوں اوتھے لٹکایا آہا۔

''کیہڑا اویلا ہووے گا جدوں چودھری گھنے خاں دا چک بھوئیں وچ لہوے گا؟ کھوہ نکلے گا تے میں مُڑ کے جھنگ اپڑاں گا...... پر جیہڑی گل سیال سردار میرے ذمے

لائی اے، مریاں بارے...... اصلیت دا پتا کرن آلی...... تے اصلیت جو اوہدے ساہمنے آئی، اوہ دسن جوگ ہائی کوئی نہیں۔ مریاں دی تاں جو حالت اے اوہ مویاں توں وی بتّر ہوئی پئی اے۔ کیہ سیال ایس حال وچ وی مریاں نوں موڑن دا جتن کرن گے...... پر اوہ تاں اُکا باہیں ای نہیں موڑ لیاونا چاہوندے، چنگا بھلا ویر لینا چاہوندے نیں...... ہو سکدا اے میں جدوں اوتھے اپڑ کے سردار سمے خاں سیال ساہمنے حال حقیقت کراں تاں اوہناں دے من وچ بلدی بدلے دی اگ دا تاء کجھ گھٹ ای جاوے...... پر میں کیہ آکھ سکداں...... سرداراں دیاں سردار ای جانن۔ توڑ بادشاہاں دے دربار تیک تاں پہنچ ہے اوہناں دی تے ایہہ جانگلی وچارے۔ نہ وڈی برادری کوئی، نہ اسلحہ بارود۔ ہور تے ہور وٹے وچ دین لئی چھوہر وی کوئی نہیں ہے نیں۔ پر ایہہ سارا سوچ سوچ کے میں ای کیوں پتلا ہوندا رہواں...... سیال جانن تے چودھری...... میں رات دی نیندر کیوں کھوٹی کراں......؟'' میرو مراثی پاسا پرتیا۔ اوہدے سُفنے وچ ڈھول وجدا سی۔ کاریگر کھٹی ہوئی بھوئیں وچ چک مڑھ کے اوہنوں تھلے لے جا رہیا آہا۔ نال ای نال آوی وچ پکائیاں اِٹاں نال کھوہ دی کندھ اُساری جا رہی ہئی...... مُڑ کے گادھی گھتی گئی، بلد لیاندے گئے، مالھ تے لوٹے جمائے گئے۔ بلداں پچھے اوس مرے ہوئے گہنے خاں نوں ڈِٹھا۔

پانی کڈھیا جا رہیا آہا۔ اینا جو ہر پاسے جل تھل ہو گئی۔

مِٹھا پانی وگدا ای جاندا اے، وگدا ای جاندا اے۔

ساہمنے ہریاں بھریاں فصلاں...... مُڑ کے کنک وڈھی جا رہی اے تے وڈھیندی پئی کنک دے چاء وچ جھومری ہین جو جُھمر پائی جا رہے نیں......

جیویں کنک دے سِٹے جُھلن، انج جھومری جُھم ٹُرن۔

میرو مراثی ڈھول تے گھائیں ماری...... نال ای اوہدی اکھ کُھلھ گئی۔

☆☆☆

ہمس نال بھریجی چانی رات اے۔ اسمان دیاں راہاں جگدیاں نیں۔
اسمان دیاں راہاں جنیاں جگدیاں نیں، جنگل دیاں راہاں اونیاں ای انھیریاں۔
انج جیویں پرچھائیاں آپت وچ گلاں کردیاں ہوون۔
ایہہ پرچھائیاں گہنے خاں تے مریاں دیاں نیں۔
''سُنیا اے توں کل چھویاں آلے پتن توں لنگھ کے اُتاڑ جاونا اے؟''
''آہو، اماں آہندی اے بھراواں نوں لے آواں تے اوہناں دی صلاح نال اتھے ابادی کریے یاں پیوو ساہرے دی قبر دی تھاہر لبھیے۔ سُنیا اے ولّارا نوں پیو دی قبر دی جادا پتا اے۔ اوہ جتھے رہندا اے، اوہدے نیڑے ای پیو دی قبر اے۔ اوس آپ بنوائی اے تے اوتھے پانی وی مِٹھا اے۔ پیو آکھیا آہا جو کیڑ رکھیائے، جتھے میں مریا، اوتھے آبادی کر لینا۔ پانی اوتھے مِٹھا ہوسی۔ توں تاں جاندی ای ایں مریاں، پوری بار وچ اوہ اک ای تاں آہا جس نوں دھرتی دی کنسو آہی۔ اوہ مٹی سُنگھ کے دس سکدا آہا جو ایہدے وچلا پانی کس طرح دا ہوسی۔ اتھے بار وچ جِنے وی کھوہ وگدے نیں، ادھیاں توں ودھ اوہدی دسّی تھاہر تے ای لگے نیں۔''
''ایہہ ''چھوّیاں آلا پتن کیوں سدیندا اے؟'' مریاں ہتھاں وچ لیا سروٹے دا تیلا مروڑدیاں آکھیا۔
''آکھدے نیں کجھ سورمیاں وچ چھویاں دی لڑائی ہوئی آہی اتھے۔ ایس لئی ایہنوں ''چھوّیاں آلا پتن'' آکھدے نیں۔
''ویکھن وچ بھاری تھاہر لگدی اے۔ اسیں پانی لے کے لنگھدیاں تے پرچھائیاں جیہیاں ہسدیاں سُنیندیاں نیں۔''
''مینوں وی ایہی لگدا اے۔'' گہنے خاں آکھیا۔
''مینوں اپنے آون والے بچے دیاں کلکاریاں نال گونجر دی تھاہر ویکھن دی

سدّھر اے۔ میں ایس ای آس تے اپنی حیاتی لنگھا رہی آں...... اوتھے اپڑن لئی...... پر میں اپڑنہیں سکی۔ اپڑ تاں نواپے وی نہیں سکی۔ کوئی تریجی کیویں اپڑے گی؟ میں ایتھے آئی آہی تے گہنے خاں دیاں نہیں سگوں اپنے بالک دیاں نظراں نال آل دوالے نوں ویکھدی آہی۔ اوس کیویں جمن توں پہلاں اپنیاں اکھاں میریاں اکھاں نال بدل دتیاں ہائن۔ ہر ایلے اسمان اُتے کھِڑدے تاریاں وچ کُلکلدا ہویا۔ جیویں ای تُسیں دریا دی من توں تھلے لتھدے او، ایتھے آون لئی اِک سُرنگ جیہی دسدی اے...... دریا دی من نیڑے جھلاّر کوئی...... اک روز ایتھے ضرور وستی وسے گی، گھر بنن گے، رُکھ جھاڑیاں تے ککروڈھے جان گے...... ماں آکھدی ہوندی ہئی جو ایس اُجاڑ بیابان وچ نہ جاویں۔ جتھے مرن والیاں دیاں روحاں قبراں وچ دبیاں جان مگروں وی اوتھے ای بھٹکدیاں رَہندیاں نیں۔ جنگل ایناں سنگھناں اے جو اوہناں نوں اگلی دنیا تیک جان لئی راہ نہیں لبھدی تے اوہ ایہناں جھاڑیاں چکڑاں تے کنڈلیاں رُکھاں وچ لہولہان ای بھٹکدے راہندے نیں۔ مُڑ کے ایہناں ای لہو دیاں لکیراں اُتے پیر میلدے ہوئے بگھیاڑ، جنگلی بلّے انسانی ماس لبھ کے کھان وچ باولائے وتدے نیں...... تے توں، میں نوں ایتھے اکلیاں ای چھڈ کے چھوّیاں آلے پتن توں لنگھ اُتاڑ پیا جانا ایں۔ گہنے خاں، انج نہ کرتے میرے اُتے ترس کھا۔“ روندی تے کنبدی ہوئی مریاں اپنا سر اوہدے سینے اُتے دھر دتا۔

2

مہکدا جیون

مریاں ڈُسکدی دا ڈُسکن تے واء وانگ اوہدے ساہاں دا سہکن اوہدے سینے اُتے گونج وانگ گُھمر رہیا آہی، جدوں گہنے خاں ڈونگھی نیندرے جا سُتا۔ اوس ادھ میٹیاں اکھاں نال اک سُفنا ویکھیا جو واڑے دوالے خونی جنگلی جنور حملہ کرن لئی لمے لمے ساہ لے رہے نیں تے اوہدی گھوڑی دے کن کھلوتے نیں۔ اوہ بھوئیں اُتے پیر ماردی ہوئی کھر کھر تے سر سر دیاں اوازاں کڈھ رہی اے۔ ڈردے مارے اوہدی اکھ اُگھڑ گئی۔ اوس سُنیا جو گھوڑی ناساں وچوں اووِیں دیاں اوازاں کڈھ رہی آہی جیویں اوس سُفنے وچ سُنیاں ہائن۔ اِنج سُفنے تے حقیقت دے رچ مچ جاون نال اوہ ڈور بھورا جیہا جھولے وچ ہتھ مارن لگ پیا۔ مریاں اوہدے نال سُتی آہی پر ہُن نال ناہی...... اوہدے چڑھدے ول وی جنڈ دے جھڑے ہوئے رُکھ اوہلے سرگھی دا تارا چمک رہیا آہی جیہدی لاٹ واء وچ بلدے دیوے دی لاٹ وانگ ڈولدی پئی ہئی۔ اوس دور رُکھاں پچھے مریاں دے ہسن دی آواز سُنی۔ ون دے بروٹے نیڑے جتھے اوہ مُڑ مُڑ جا لُکدی ہئی۔

رُکھاں وچ پکھیرووآں دا شور جاگ پیا آہا۔ انج جویں کیتے جان والے نویں

سفراں دی صلاح وچ رُجھے ہون۔ اوہ اُٹھیا تے ماں سبھرائی دے لیاندے مٹی دے بھانڈے وچوں پانی گھت کے کرولی کیتوس تے باقی دا پانی ڈیک لا کے اِک ساہ وچ ای پی گیا۔ پانی وچوں ہمک پئی آوندی ہئی۔ اُنج وی ڈھوڑ مٹی وچھوں پانی کوتھرا ہویا پیا آہا۔

''پانی، جھلّا رتوں روز دے روز لیاونا چاہیدا اے۔ ایہہ کم میں ای گھوڑی تے سوکھا کر سکدا اں۔ کیویں نواپے تے مریاں پانی ڈھو ڈھو کے ہف جاندیاں نیں۔'' اوس اندر ای اندر سوچ کے دھون انج گھمائی جیویں اپنے آپ نال گل کردا ہووے...... گھنے خاں ہولی ہولی واڑے ول ودھیا۔ اوہدے من وچ اک سہم آہا۔ اوہ چاروں پاسے ویکھدا اگے ودھ رہیا آہا...... دوویں اصیل کُتے جاگدے ہائن۔ اک جُھگی توں تھوڑا دوریڈا ٹنگاں وچ سر دِتی اوہدے ول ویکھدا رہیا تے دوجا اوہدے نال نال، جیویں ہر کم وچ اوہدا ساتھ دے رہیا ہووے۔ اونٹھاں، مجھاں تے بھیڈاں وانگ ایہہ اصیل کُتے وی نسلاں توں اوہناں دے نال لگے آوندے ہائن۔ اوہناں دے خاندان دے سنگی ساتھی۔

''ہر شے ای اصیل اے تے نسلاں توں ساڈے نال نبھدی ہوئی، سوائے میری گھوڑی، ماں تے مریاں دے......'' گھنے خاں ایہہ سوچدا واڑے وچ وڑیا تے کھرکنے نال گھوڑی دے وجود تے والاں نال چنبڑی مٹی تے وال صاف کرن لگ پیا۔ مُڑ کے اوس اپنے ہتھیں اُساری مٹی دی کُھرلی وچ پئے جنوراں دے چارے نوں ہتھ نال ہیٹھ اُتے کر کے سواہریاں کیتا تے کُھرلی دے مُنّے اُتے بہہ گیا۔ اوہ مریاں نوں اُڈیکن لگ پیا۔ اوہنوں پوری آس ہائی جو مریاں آوے گی تاں اوہ گھوڑی تے آتھر گھت، نواپے توں لوڑیندی شیواں پھڑ، میرو مراثی نوں کنڈ مگر بٹھا کے اپنے بھراواں دیاں وسائیاں باہکاں ول نوں ٹُر پوے گا۔ اوہ ساریاں توں پہلے عیسے ول جاوے گا۔ اوہی اوہدے توں نیڑے آہا تے اوہدے نال ای اوہدی سُر رلدی آہی۔اوہ دوویں بھرا رل کے دوجیاں دوویں بھراواں نال صلاح کرن گے، ماں دی اک ساہرے رہ کے رہن وسن دی سدھر

بارے...... پر مریاں نہیں آئی...... اوس جُھگی تے رُکھاں وچکار اک پرچھائیں ویکھی۔ اوہ نواپیے آہی، جو اوہدے سفر واسطے اسباب جوڑ جمع پئی کردی ہائی......

''ساڈے کھان پین دا سمیان کجھ ڈھیر نہیں رہ گیا۔ اسیں جی ڈھیرواں تے اجیہی پیڈی تھاہر کوئی ملی نہیں جیہدے اُتے چکی داپُڑ دھر کے اوہنوں پیڑ لویے۔ جنی دیر تیکر پُڑ نہ پیڑیا گیا۔ ایہہ تھوڑ مُکنی کائی نہیں۔'' اوس جیویں اپنے آپ نال گلاں کر دیاں آکھیا پر نال ای جیویں گھنے خاں نوں سُنا وی رہی آہی......

''ٹھیک آکھدی ایں نواپیے۔ پر ایہہ چکی پیڑن دا کم تاں تہاڈا زنانیاں دا اے۔''

آہو، ساڈا زنانیاں دا ای اے پر آہر آسرا ہو جاوے، کوئی صلاح سنگت کر لویئے تھاں ٹھکانے دی۔ کدیں تسیں اپنے آپ نال حد بندیاں کردے او تے اپنے وچکار پاڑے تے وِتھاں گھتدے او تے کدے مُڑ کے اکساہرے تے اک تھاہرے راہن وسن دیاں گلاں ہو رہیاں ہوندیاں نیں۔ جیون ایہناں گلاں وچ ای کوڑ پیا ہوندا اے۔ میں آکھدی آں، کوئی سانجھ سلوک ہوونا چاہیدا۔ جیون وچ رنگ رس ہووے...... ایہہ کیہ ہر ویلے السائے، ستے ستائے۔ انج جیویں اک دوجے کولوں اَکے تھکے ہووئیے۔ صلاحواں توں ودھ جیون وچ اکساہرتا لیاون دی لوڑ اے۔ کنے کو نیں ساہ حیاتی دے؟'' نواپیے دیاں گلاں توں انج لگدا آہا جیویں حالے اوہ نیندر وچ ای ہووے۔ ایہہ گلاں کسے تھکے ہوئے وجود دیاں نہیں سن ہو سکدیاں۔ ایہہ تاں نسل ہوئے، جاگدے تے بولدے وجود دیاں، جیویں آلھنیاں وچوں نکل کے کھلی واء وچ پکھیرو گلاں کردے ہوون...... پر نواپیے دی ادھ اُگھلائی اواز نوں گھنے خاں اُنج نہیں گولیا جیویں نواپیے اوہنوں سناون لئی سہج سہج کے گل کیتی آہی۔ گھنے خاں آون والے سفر بارے تے مریاں بارے سوچ رہیا آہا پر نواپیے ولوں کیتی ہوئی اک گل جیویں اوہدے گلویں وچ ای اٹکدی رہ گئی آہی...... تے ایہ

گل آہی حد بندیاں دی تے اک تھاہرے تے اکساہرے وسن دی۔ اپنے طور تے گہنے خاں جاندا آہا جو اکساہرے ہو کے تے اک تھاہرے ہو کے رہن والی گل اینی سوکھی ناہیں۔ اوہنوں اندروں یقین آہا جو اوہ بھاویں اک تھاہرے رہ کے وی ابادی کرن، جھبدے ای اوہ ویلا آ جاونا اے جو اوہناں نوں اپنے واڑے لاہے کرنے پونے تے آپس وچکار واڑاں لاونیاں تے بنّے پاونے پونے نیں۔ مُڑ کے اپنے حصے دی کنک، اپنے حصے دے رُکھ، اپنے اپنے جنور تے اپنے اپنے حصے دا پانی...... مُڑ وی ماں سبھرائی دے آکھن تے اک واری سارے بھراواں نوں اکٹھیاں کر کے رل مل وسن دی گل سانجھی ضرور کر لینی چاہیدی اے۔ "سیانے آہندے نیں جو سانجھے دُکھ دی تاں پیڑ وی گھٹ ہوندی اے۔"

اوہ جاندا آہا جو بھاویں رل بیٹھن تے رل اباد ہوون دا سُہانج بننا تاں کائی نہیں، مُڑ وی ایہہ جیہڑے روز دیہاڑے پینڈے وچ پیر ہوندن، اوہناں توں تاں جان چُھٹسی تے جیہڑا ویلا اک دوجے دے آون جاون وچ ٹُگ جاندا اے، اوہ بچ سی۔ اندروں اوہ پکے پیڈے طور تے ایہہ متا وی پکائی واندا آہا جو آپت وچ سانجھ نہ وی رلی تاں اوہ روز دیہاڑے ہتھیں کڑیالا کرناں تاں چھڈ دیسی تے ماں نوں وی صاف صاف دس دیسی جو اوہ اوہناں روز دیاں پینڈیاں توں اُک تھک گیا اے۔ اوہناں نوں ایس گل دا وی احساس ہوونا چاہیدا اے جو مریاں وی کرنوئی رَہندی اے۔ مریاں دی سوچ آوندیاں ای اوہنوں راتیں اوہدیاں کیتیاں گلاں وی چیتے آ گئیاں تے اوہ من ای من وچ مُسکا پیا۔ خورے مریاں نوں کیوں وہم جیہیا ہو گیا آہا جو اوہ پانیاں وچ ڈُب مرے گی۔ نکے لا، لاناں اکٹھیاں کر دیاں اوہنوں گوہ نے وڈھ لیا اہا۔ نیڑے دے اک ٹھٹھے وچ حکیم توں لئے دارو نال اوہ بچ تاں گئی آہی پر حالے وی اوہدے اُتے غشی تے جنون دے دورے پوندے ہائن۔ اوہ جھلّارتوں پانی لین جاندی یاں چانڑیاں راتاں وچ جدوں

جنگل ڈونگھی نیندرے سُتا ہٹکورے لے رہیا ہوندا، اوہدی حالت جنونیاں والی ہو جاندی......

''لہندے ول جدوں سورج دی لالی چمک رہی ہوندی اے، شام دا جھٹپٹا رُکھاں اُتے پرچھائیاں وانگ زمین نال بھیت سانجھے کر رہیا ہوندا اے۔ اسمان بُڈھے بندے دی کمان ورگی ڈُھہی وانگ لفیا ہوندا اے، مینوں لگدا اے جو اک اصیل ساوی گھوڑی اُتے اسوار توں میرے ول اُڈدا آوندا ایں۔ گھینے خاں، ایہہ سفنا نہیں، حقیقت وانگ ای ہوندا اے سارا۔''

اوہدیاں گلاں سُن کے اوہنوں لگدا جو اپنی بی بی تے سیانی اوہدی زنانی...... روز دیہاڑے اپنے نال کھلواڑ کیوں کردی رہندی اے...... تے ہُن جیہڑی چکی پیڑن دی گل نواپے نال ٹُری اوس اوہنوں حیاتی گزارن دا ای پورا درس دے چھڈیا آہا۔ ایہہ اکلاپا اے یاں جنگل وچ ویرانی دا اثر؟ بھاویں ہر ویلے اوہ کے کارے لگیاں رہندیاں نیں پر لگدا اے جو ہتھاں پیراں دے نال نال اوہناں دا ڈماک وی پھِرکی وانگ گُھمدا ای رہندا اے۔

ایہناں سوچاں وچ ای گُمیا اوہ جُھگی دی مگرلی لاہمے اپڑیا جتھے میرو مراثی مونہہ ٹڈی گُھراڑے پیا لیندا آہا۔ اوس اوہنوں جگایا۔ اوہ اکھیں ملدا اُٹھیجا۔ دوہاں نواپے ولوں لیاندا بورا تے رات دے بچے ہوئے من اُتے مکھن دھر کے کھادا......

''دو کو من پونے دے پلّے وچ نال وی بنھ دیاں......؟'' نواپے، گھینے خاں توں پچھیا۔

''لوڑ نہیں، جیویں راہ وچ گھوڑی چڑ لیا، اسیں وی کوئی سبب کر لواں گے۔'' گھینے خاں گل کردا کردا گھوڑی تے گھتے آتھر نوں کھچ کے پرکھیا کڑیالے نوں تنک کے ویکھیا تے رکاب نال زور لا کے آکھیا۔

''نہیں چودھریا، پدھ لمیرڑا اے۔ بھین نواپے ٹھیک ای آکھدی اے۔ سانوں کجھ پلّے بنھ لینا چاہیدا اے......مینوں پتا اے جیویں میں بھُکھا تریہایا تہاڈے تیک اپڑیاں۔ اک ہور تاکید کراں تینوں بھیناں، ایہہ میرے ڈھول دا خاص خیال رکھیں۔ ایہہ میں ای جانداں جو میں کس طرحاں جھنگ توں ویہیاں مُکا کے کاریگرتوں لیاندا اے...... نالے ڈھول وجے گا تاں ای تاں اسیں خلقت اکٹھی کر کے چک بھوئیں وچ لاہ سکاں گے۔'' میرو ترلا لیا۔

''بنھ دیوس، ایہنوں......'' گھنے خاں ہسدے ہسدے نواپے نوں آکھیا۔

گھنے خاں تے میرو مراثی گھوڑی اُتے چڑھ کے پیر پُٹن ای لگے ہائن جو امّاں سبھرائی وی اپنے آپ نال گلاں کردی ہوئی جُھگی وچوں باہر نکلی۔ گھنے خاں نوں پک آہی جو اوہ گھنے خاں دے اوکھے پینڈے پاروں نہیں سگوں مریاں دے بارے گلاں پئی کردی آہی۔

''ایس توں تاں چنگا اے جو اسیں دریا دی من اُتے بہہ جایئے۔ آپے ای سیال آ کے ایہنوں موڑ لے جاون۔'' امّاں سبھرائی دی گل گھنے خاں دے کنیں پئی۔ اوس دُکھی دل نال گھوڑی دیاں واگاں چھِکیاں۔ گھوڑی کچیاں پکیاں راہاں اُتے ٹُرن لگ پئی۔

مریاں وناں تے کرّیاں دے اوہلیوں اوہنوں تکیا تے ورلاپ کیتوس: ''نہ میرے کنیں بُندے، نہ سر مینڈھیاں، مینوں سُولاں دے مونہہ گھت کے گھوڑی ٹور لئی آ تے بھرے پانیاں ول ٹُر پیا ایں جتھوں عشق دے لنگھدے نی نِگھال۔ ڈھاہاں لگیاں نی میرے وچ وجود دے جیویں ڈھاہ لگی دریا نوں......''

مریاں بارے اپنے قبیلے وچ مشہور آہی جو اوہ بیت جوڑ دی آہی۔ اوہدے سیال قبیلے واسطے ایہی گل بہوں بے بھری والی آہی۔ اوہ جھبدے ای اوہنوں کسے اگلے گھر ٹورن دی گل کر رہے ہائن۔ پر ایس ای ویلے گھنے خاں اپنے بھراواں نال اوہناں دی وستی

وچ گیا تے اوہ سنے اپنے بیتاں تے معشوقانا طبیعت دے اوہدے نال آ گئی۔ لوکاں وچ اوہ اُدھال مشہور ہو گئی تے اناں سمھرائی وی اوہنوں ایہی ناں دِتا...... بیت بناون والی ایہی معشوقانہ طبیعت ای آہی جو اوہنوں جنون وچ بنھی رکھدی تے اوہدی حالت وچ بدلاؤ نہ آوندا۔

وناں تے کرّیاں دے اوہلیوں گہنے خاں دی گھوڑی ڈُلکی چلدی ہوئی لنگھی۔ اوہدے پچھے میرو مراثی نوں مریاں چنگی طرحاں پچھان سکدی آہی۔ اوہ ایس ای اُڈیک وچ ہئی فجراں ہوندے سار ای، جدوں اسمان دے تارے بُجھ جاون گے تے پنکھ پکھیرو دانے دُنکے دی بھال وچ جنگل وچوں نکل کے میدانی علاقیاں وچ اُڈ جاون گے، گہنے خاں ایتھوں لنگھے گا۔ اوہ ناہی جاندی جو اوہدے نال میرو مراثی وی ہووے گا پر اوہنوں یقین آہی جو گہنے خاں تاں ضرور بر ضرور جاوے گا۔ اوس جاونا ای ہئی۔ ماں دے آکھن تے اپنے بھراواں ولے۔ پر ایہہ اوہدی گھوڑی کیویں اُچیاں نیویاں تھاہراں تے لہراندی جا رہی اے۔ ایہہ گھوڑی تاں انج کدے نہیں ٹُری آہی۔ انج جیویں واء رُکھاں وچوں لنگھدی ہوئی۔ اوہنوں لگا جیویں ہُنے کہ ہُنے گھوڑی اپنے اسواراں سنے بھوئیں اُتے ڈِگے گی تے اپنے تے اپنے اسواراں دیاں دھوناں تے ٹنگاں تڑوا کے بہہ رہے گی......!!

3

وناں تے کرّیاں دے اوہلے

مریاں وناں تے کرّیاں دے ڈونگھے رُکھاں اوہلے لُک جاندی اے۔ اُچی اُچی ہسدی ہوئی...... اوہدے ہسن دی اواز کریاں، وناں، ککروٹیاں، گھاء، سرکنڈیاں تے سُکی بھوئیں اُتے اُگیاں کنڈیالیاں جھاڑیاں وچ گواچ جاندی اے......مُڑ کے اوہ اپنے آپ نال گلاں کرن لگ پوندی اے ...... ''بار دا دیس سُنجا، جتھے شینہ چانگھر دے اُٹھ ارڈانگدے نیں ہر ویلے۔ میں کہیا سوہنا دیس چھڈ بے دیسن ہوئی۔ ماں جدوں وی سُفنے وچ آوندی اے تاں ہمیش مینوں کجھ کھان لئی دیندی اے۔ نہوا دھوا کے نویاں پوشاکاں پویندی اے۔ میں آہندی واں ''مینوں بھکھ نہیں'' تاں امّاں دلیلاں دیندی ہوئی آ کھدی اے: ''توں کھا میریے دھیے...... تیرا پیو واہ گاہ کے ون سونیاں جنساں گھریں لیاوندا اے۔ مُڑ وی گھٹ جاندا اے پر جیکر پاک رُوحاں دا ہتھ لگ جاوے تاں ایہدے وچ برکت پے جاندی اے۔ نہیں تے راہ وچ انج ٹاکیا جاندا اے جو کھاون والے نوں قولنج پے جاندی اے۔ اُتوں ہر ویلے تاں تیرے پیو دے ڈیرے تے واہراں تے پرھیں لتھیاں رہندیاں نیں۔ کدی مالیا اُگھیڑن تے کدی لاماں وچ لے جاون لئی سپاہی۔ کدی ساویاں تے

کدی نیلیاں گھوڑیاں دی طلب...... پر کریے وی تاں کیہ۔ سیانے آہندے نیں، ہاتھیاں نال یاریاں ہوون تاں دروازے نیویں نہیں رکھیندے اِن۔ اُتوں ولایتی سرکار دیاں کاراں وکھریاں نیں نِریاں۔ آہندے نیں ہُن تے ہر پاسے، ہر ویلے کھوہ کھٹیندے پئے نیں۔ واہی، بنائی، گاہی تے بیجی جاندی اے۔ نہراں پٹیاں نکلدیاں نیں، بارکاں پٹیاں پمدیاں نیں۔ ہر تھائیں چھاونیاں دیاں چھاونیاں فوج دیاں لہندیاں نیں۔ دنیا دے طور طریقے ای بدلدے جاندے نیں۔ خلقت اینی ہے تاں نہیں، مُڑ جیہڑا ایناں واہیا گاہیا جاندا اے، کتھے غرق ہو جاندا اے؟ آہدن، ایہہ جیہڑے ولایتی آئے نیں، اپنے مُلکھ نوں ٹور دیندے نیں۔ دُور سمندراں ولے دیس ہے ایہناں دا۔ مُڑ لاماں لگیاں رَہندیاں نیں ہر ویلے ساڈے آل دوالے۔ کھوہ دھروہ ای لگی اے...... کناں ای ایہناں معرکیاں وچ اضائیں جاندا اے۔"

مریاں ہر ویلے یاد رہ جاون تے بھُل جاون والے سمے وچکار جاگدی تے سُتی حقیقت وانگ سُفنے ویکھدی رَہندی۔ سُفنے جو اوہدی پچھلی حیاتی نال جُڑے ہائن۔ اوہدے پیو نوں اٹھ کھوہاں نال بیچ ہون والے مربعے ڈھیے ہائن۔ جو چنتیاں توں گڈیندے آوندے ہائن۔ جیہناں نوں ہر ویلے کڈھے سنگھاں والے بلد تے ناہرے تے کھسی اوٹھ کھچدے۔ پانی ذخیریاں نوں جاندیاں نالیاں وچوں گھٹ ای سُکدا۔ کدی ہیٹھلے مربعے دی تے کدی کوئی اُتلے مربعے دی کوئی نہ کوئی ٹوٹی پیچدی ای رَہندی۔ اوہدا پیو تے بھرا کامیاں نال کمیں لگے رَہندے۔ اوہ گھاہ بوٹ تے ٹوئے ٹبے پدھرے کر کے ہف گئے۔ ورھیاں مگروں جدوں بھوئیں پدھری ہوئی۔ اوہدے وچوں ڈھیر جنساں مالیے تے لگان وچ ٹُر جاندیاں۔ پر مُڑ وی سرکار دربار دے نال نال رعیت وی رجی پجی رَہندی۔ رعیت جیہدے وچ ہُن اوہدا پیو وی رل گیا آہا۔ ہُن جیہدے حصے وچ رعیت وانگ ای ہر شے آوندی۔ پہلے اوہ اپنے علاقے دا سردار ہوندا آہا...... جیون وی اک خشبو وانگ اے جو

کرّیاں تے پھُلا ہی تے کھِڑے پھُلاں وچوں آوندی اے۔جھبدے ای ایہہ خوشبو اک ڈوڈی دی صورت وچ بدل جاندی اے تے ایہدے اندر بی پے جاندا اے۔ جو پکدا اے تے پک کے اک نویں حیاتی دے کھڑن دا کارن بند ااے...... میری حیاتی دی کرونبل اُتے ایہہ پھُل کدوں کھِڑے گا تے کدوں ایہدے وچوں بی پھُٹے گا...... مریاں ایہہ سوچدیاں جُھگی ول نوں مہاڑ کیتی۔ اوہنوں لگا جیویں اوہدیاں آندراں لوہیاں جا رہیاں ہوون ۔ اوہنوں بھُکھ لگی آہی۔

گہنے خاں دیاں اپنیاں سوچاں ہائن۔ اوہدا اک اکلا دم ہوندا تاں اوہ ایس ای اُجاڑ نوں وسوں وچ بدل لیندا تے ایس جنڈ، بھُگاٹ، لیلھی تے دوجیاں پتھر بوٹیاں نال اپنے جنوراں نوں رجا پُجا کے اوہناں دی نسل ودھا لیندا۔ بھوئیں نوں اکساہریاں کرن وچ لگا رہندا۔ وناں، کریراں، جنڈاں تے ککراں نوں وڈھ کے بالے تے چھتیر بنا کے جُھگا چھت لیندا۔ پر اوہدے نال کنے ای ہور جی رلے ہائن۔ اوہدی ماں آہی، دو زنانیاں ہائن تے اک طرحاں ہُن میرو مراثی وی اوہناں دے گھر دا جی ای گنیا جاون لگ پیا آہا۔

اوہ میرو نوں مگر لدی ٹیر نوں پیر ٹپا ماردا پکی بھوئیں نوں جھاگدا جا رہیا آہا.....

دور دراڈیوں کسے جنور دے ہاکن تے پکھیرووں دے بولن دیاں اوازاں آندیاں پر اوہ چُپ ہائن۔ ایس چُپ وچ کئی راز ہائن، کئی خوف ہائن۔

گہنے خاں من وچ ایہہ متا پکائی ٹُریا جاندا آہی جو اوہ کیہڑا وار ہووے گا جو اوہ ایس اُچی نیویں، ان پدھری تے ٹویاں ٹبیاں والی بھوئیں نوں جھاگدا ہویا اپنے بھراواں کول جاوے گا...... اوہدا بھراواں نوں ملن جان دا ایہہ فیصلہ اپنا نہیں آہی۔ اوہ تاں جتھے جا وسیا آہی، اوتھے اپنی پوری حیاتی دے یدھ وچ جُپیا۔ پر لگدا انج آہا جو دھرتی دی کسے ان ویکھی تھاہر تے اوہدے ہمیش ہمیش لئی رہن دی جُوت کسے رُمال وچ بدھے تویت وانگ

وکھیٹی پئی آہی۔ دھرتی جو بنجر، پتھریلی تے واہن وچ وی اوکھی ہوندی۔ اوہ او تھے ای وسیرا
کرلیندا۔ پر امّاں سبھرائی دے آکھن وانگ، کائی دھرتی اوہناں دے پیراں نوں پھڑ دی
ای نہیں پئی آہی۔ جویں امّاں سبھرائی دے پیکیاں نوں دھرتی راس آئی، اُنج کسے دی
تقدیر وچ گھٹ ای آہا۔ اکساہری، واہی، گاہی جاون والی...... تے اسیں جنگل واسی خلقت
جیہڑی جنگلاں وچوں نکل کے آباد ہون توں ڈردی تے جیہدے وچ رہن والی بھوئیں
نوں اباد کرن دی آسنگ وی گھٹ تے باہاں وی ایناں ناہیں جو بھوئیں وچ کجھ وگا
سکن۔ لے دے کے اوہی بھوئیں رہ جاندی آہی جتھے اوہدا پیو ساہرے خاں جا کے مر گیا
آہا۔ قولنج دی پیڑ نال باکردا، کرلاندا ہویا۔ اوہدا بھرا ولّارا دسدا ''گھروں تاں حکیم ال جان
دی نیت نال نکلیا آہی پر اوہدے تیک اپڑن توں پہلاں ای اوس بھوئیں تے جا کے انج
ڈگا جیویں آرا پھرن مگروں وڈے رُکھ دا تنا ڈگدا اے۔'' اوہنوں ڈگدے ہوئے نوں
ویکھدی ہوئی اک جنگلاین زنانی دسیا، اوہ جدوں تیک پانی لے کے اوہدے ول مُڑی، اوہ
ساہ دے چکیا آہا۔ پیو دی موت بارے دسدیاں ہویاں ہمیش ولّارا دے نیر ویہن لگ
پوندے...... تے مرن والے دے اکھان موجب ایہی اوہ بھوئیں آہی جتھے اوہدیاں آون
والیاں نسلاں نوں اباد ہوونا آہا۔ اوہدے چاروں پُتر تے چاروں پُتراں دیاں نسلاں ایتھے
اباد ہونیاں تے اوہدی ماں دا ایہہ وہم وی مُک جاندا جو اوہناں دے پیراں تھلے اج تیک
کوئی اجیہی بھوئیں نہیں آئی ہائی جو اوہناں دے پیراں نوں پھڑ لیندی ...... گھنے خاں کجھ
ہور گلاں نال ایہہ گل وی جاندا آہا جو اخیر وچ انج ای ہووے گا۔ اوہدا پیو علاقے دا منیا
پرمنیا پارکھ آہا۔ بھوئیں دا پارکھ۔ خلقت اپنی زبان وچ اوہنوں ''سونگھا'' سدّ دی۔ لکڑی دی
ڈسانگھی تے اک ساوی گھوڑی۔ چٹی لمی چادر دی بُکل ماری تھائیں تھائیں گُھمدا۔ کھوہ
کھٹاون والے اوہدے پچھے پچھے ہوندے......

اوہی زویں جتھے اوہدا پیو جا کے انج ڈگا آہا جیویں آرے نال وڈھے ہوئے

رُکھ دا تنا۔ اوہنوں اوہ زویں پُکاردی۔ رات دے پچھلے پہراں وچ ہوکردی تے فجراں ویلے مہکاردی ہوئی اوہدے ول ودھدی۔ محبوب زنانی وانگ اوہدے کناں وچ کنسوئیاں کردی۔ سگویں مریاں وانگ...... اوہنوں یقین آہا جو اوہ اوتھے ای جا کے مرے گا۔ اپنے باقی ترے بھراواں تے اوہناں دیاں اولاداں سنے اوتھے اباد ہوون مگروں۔

''پر جیکر اوہ بھوئیں کسے دی ملکیت ہوئی تاں؟''

''اوہ بھوئیں کسے دی ملکیت ہوئی تاں اوہ اوہدی رعیّت بن کے رہ لین گے''

اوہ اپنے سوالاں دا آپ ای جواب وی دیندا۔

''رہناں ای پوے گا۔ اوتھے اوہناں دا پیو مریا اے تے ایہہ آون والے زمانے دی وڈی نشانی اے جو اوتھے اباد ہوون والے گستان وچ اوہناں دیاں قبراں وی ہوون۔''

''چودھری، اگوں ٹبا آون والا اے، میرو مراثی نے جیویں اوہنوں کسے خوف توں ورجدیاں آکھیا ہووے۔

''آہو تاں مُڑ کیہ اے؟''

اک جھاڑی اوہلیوں سیہڑ نکلیا تاں گھوڑی تر بھک گئی۔ گھنے خاں اوہدیاں واگاں ڈِھلیاں چھڈ دتیاں تے بے دھیانی نال میرو مراثی دی گل داولدا دتا۔ پر میرو مراثی دا ڈر اوہدے چہرے اُتے اُبھر آیا۔ اوس آکھیا، ''اگوں ذخیرہ وی ہے جیہدے اُچے نیویں میدان وچ روحاں، گھوڑیاں تے گُڈیاں دے روپ وچ پھردیاں وتدیاں نیں۔ اوتھوں لنگھن والے مسافراں نوں بھٹکا کے ویران تھاواں تے لے جاندیاں نیں تے اوہناں دا کلیجا اپنے ہتھ نال کڈھ کے کھا چبا جاندیاں نیں تے اوہناں دا لہو سُرک جاندیاں نیں۔''

''گلاں بنیاں ہوئیاں نیں ساریاں۔ ایویں کملا جیہا نہ ہووے تے'' گھنے خاں دے حوصلہ دین اُتے اوہدے ساہ وچ ساہ آیا۔

''اوویں زویں ویکھن نوں تاں انج ای نروئی اے بئی دوروں سینتاں ماردی اے۔ پر ایہنوں اباد کرن تے ایتھے رہن لئی کسے اندر دل گردہ نہیں چودھری......'' میرو مراثی، گہنے خاں نال انج بنا ٹھنا کے گل کیتی جیویں اوہنوں ایتھے آباد ہوون لئی پریردا تے ہلا شیری دیندا ہووے۔

بھاویں ایہہ کائی عام گزرگاہ نہیں آہی، پر گہنے خاں اک دو واری ایتھوں لنگھیا ضرور آہا تے اوس وی اوتھے گھوڑیاں چردیاں تے گڈیاں نوں پانی دے ترے ترے چار چار بھانڈے سر اُتے دھریاں اُچی اُچی گلاں کردیاں تے ہسدیاں نوان ول گھاٹی نوں لہندیاں ضرور ویکھیا آہی۔ پر اوہنوں جرأت نہیں ہوئی آہی جو اوہ گھوڑیاں وچوں کسے گھوڑی اُتے بہہ جاوے یاں کڑیاں وچوں کسے نال ہس کے گل ای کرلوے۔ بھاویں گہنے خاں دے وڈکیاں دا بھوئیں لبھ کے کھوہ کھٹاون دے نال نال اتھریاں گھوڑیاں نوں سُدھارن، سکھاون دا کم وی رہیا آہا۔

اوہ اپنیاں گلاں دے دھیانے ای لگے جاندے ہائن جو اوہناں دے ساہمنیوں اک چانگھردا ہویا بگھیاڑ لنگھیا۔ خونی اکھاں نال اوہناں ولوں تکدا ہویا۔ اک واری تے اوس اوہناں ساہمنے کھلو کے اوہناں نوں گھوریا جیویں ایس گل دا نتارا کردا ہووے جو اوہناں اُتے حملہ کرن دا نتیجہ کیہ نکل سکدا اے؟ مُڑ خورے کیہ سوچدا مونہہ پرتاندا اونی ای تیزی نال اگے نکل گیا، جنی تیزی نال ساہمنے آیا آہا۔ اوہدا جُثہ راکھویں کُتے توں وی ادھا آہی پر پُھرتی تے حملہ کرن دی طاقت تے جرأت کُتے توں دونی۔ میرو مراثی تاں انج جیویں ٹیر تے گہنے خاں دے وجود نال سیپ ای ہو گیا ہووے۔

گھوڑی ترٹھی تے اک دو پچھاڑیاں انج ماریوس جو اصیل گھوڑی توں وی ودھ لگی۔

''ویکھیں چودھری، ٹیر نوں تے مینوں بچاویں۔''

''تے میں...... میں بچیا تے تہانوں بچاواں گا ناں۔ اُلو دا کن نہ ہووے تاں......! ابا بہشتی آہندا آہا جو اک ٹیر تہانوں بچا کے لے جا سکدی اے۔ تہانوں ڈونگھے جنگل توں کڈھ کے لے جا سکدی اے۔ پر ایہہ گھوڑی دے فرض وچ شامل نہیں ہوندا جو تسیں بھوئیں اُتے ڈھے پوو تے اوہ تہانوں چا کے کنڈ اُتے دھر لوے۔ گھوڑی دا کم تاں اُکا اینا ای کو اے میرو جو اوہ تہانوں اوتھے تیکر اپڑا دیوے جتھے تیک تسیں اپڑنا اے تے اوتھے اپڑ کے، نسل ہو کے گھوڑی نوں تھاپڑنا، اوہناں کھر کنا کرنا، اوہنوں پٹھا دَتھا گھتنا تہاڈا کم اے۔''

''آخو، پر جیکر تسیں خیریں سلامتی اپڑ جاوَ تاں؟''

اوہ ایہہ گلاں کردے کچی پکی راہ توں نوان نوں لہہ رہے ہائن تے مُڑ انج جیویں میرو چیکیا ہووے۔ ''چودھری، واگاں کھچیں، چودھری'' چودھری دا تاں تراہ ای نکل گیا۔ پر اوہ گھوڑی دی کنڈ اُتے اِنج کھلو گیا جیویں کوئی بازی گر ہووے، تے نال ای ہتھ ودھا کے ہرے کچوک لسوڑے نالوں گچھا لسوڑیاں دا دھروہ لیوس، جیہدے وچ لیس دار کچے پکے لسوڑے ہائن...... گھنے خاں نوں اوہدی ایہہ بےتکی حرکت چنگی تاں نہیں لگی پر اوہ چُپ کر گیا۔ میرو دے وجود دی ایہہ لچک تے تیزی اوہنوں بھاوندی آہی۔ اوس تھوڑے سمے پہلاں ای پورن ماشی دی اک رات جدوں اوہنوں ڈھول وجاون دا آکھیا تاں اوس اجیہے سوہنے چج نال ڈھول وجایا، اپنے وجود نوں ڈھول دی اواز دے نال نال لچکاوندیاں، انج دا گاون گایا جو سمے نوں جیویں اپنی گھائیں وچ بنھ دیتوس۔ امّاں سبھرائی، نوابے، مریاں، گھنے خاں سنے جنور، پکھیرو، جنگل تے چن وی جیویں اوہنوں ڈھول دی گُھمر وچ گُھمردے ہوئے نظریں آئے۔ اودوں دا ای گھنے خاں میرو مراثی نوں من لگ پیا آہا جو اوہ وڈا ڈھولی ضرور ہے۔ گلاں توں بھاویں نہیں لگدا۔

....

جنگل وچ اک شوکر گونجی۔ ایہہ تیز ہوا دی شوکر آہی، جیہڑی ہولی ہولی ودھدی ای جا رہی آہی۔ مُڑ ڈگے ڈھٹھے پتر تے رُکھاں دیاں کرونبلاں جھڑن لگ پئیاں۔ اوہ ٹُردے رہے۔ وا دی شوکر ہور ودھی۔ ہُن نال دُھوڑ وی آہی۔ مُڑ کے دھڑام نال اک وڈے رُکھ دا ٹاہن اوہناں دے ساہمنے آ ڈھٹھا۔ جیکر اوہ تھوڑا جیہا وی اگے ہوندے تاں ایہہ ٹاہن اوہناں دے سر اُتے ای ڈھاندا......

''چودھری، کوئی کروپی سر ساڈے آوَ، ہئی، جیکر بچ سکدا ایں تے بچ تے سانوں وی بچا۔ مینوں وی تے گھوڑی نوں وی۔'' میرو مراثی تھُڑ دِلی نال بولیا۔

اینے چر وچ چودھری گھنے خاں گھوڑی دیاں واگاں کُھلیاں چھڈ کے اوہنوں کنڈ اُتے تھاپڑی دتی تے پچکاردیاں ہویاں روک لیا۔ پر اوہناں دوہاں دے گھوڑی توں لاہندیاں کردیاں ات گُھپ انھیری اوہناں دے سِراں نوں چڑھ آئی۔ گھوڑی گھابری، ہنکی، ترٹھی، شُوکدی تے کڑیالا ہتھوں چھڈا نال ای رُکھاں دی اک جھنگی نوں جا وڑی۔ مگرے مگرے گھنے خاں تے میرو مراثی۔

''کروپی آن پئی او چودھری'' واء وچ میرو مراثی دی ڈولدی ہوئی اواز آئی۔

''کیہ کروپی کروپی لائی کھلا ایں۔ کوئی کھلو کے ساہ سُر لین تے قیاس کرن دے جوا گلا پینڈا اکیویں نبیڑنا اے؟'' گھنے خاں دی کاوڑیچی ہوئی واج سُنن مگروں ڈھیر چر تیک چُپ چان جیہی رہی...... مُڑ کے جدوں انھیری دا زور گھٹدا تاں اوہناں وچوں ضرور کسے نہ کسے دی اواز آوندی۔ گھنے خاں تے میرو چپ وی ہوندے تاں گھوڑی دی خرخر دی واج ضرور سُنیندی۔

''میں حالے کدائیں ٹِک کے بھین نوا پیے دے پکا کے دتے ہوئے مناں دے کھان بارے سوچ ای رہیا ہاوی...... پر میں آکھداں جو مُڑ وی چنگا ہویا، اسیں حالے انھیاں ڈلاں توں دُور ای آہے جو ایہہ انھیر آن لتھا اے۔''

''انھیاں ڈلاں......؟''

''جو ذخیرے توں پہلاں آوندیاں نیں۔''

''اک ڈل ہے میرو، اک...... تے جیکر اوہدے اُتے پھرکڑی لا کے اگے اُٹھ جوئے جاون تاں چنگا بھلا پانی نکلدا اے۔ صاف سُتھرا اتے مِٹھا......!'' گہنے خاں، میرو نوں دسیا۔

''پر...... چودھری باوے آدم ویلے دیاں کڈھیاں ایہناں ڈلاں، ذخیرے وچ پھرن والیاں زنانیاں تے گھوڑیاں بارے کِیاں ای کہاوتاں مشہور ہین؟''

''اوہ کیہ؟'' گہنے خاں موہنہ اُتے منڈاسا کسدیاں ہویاں میروتوں پُچھیا۔

''آکھدے نیں جو زمانیاں پہلے پکھی واساں دا ٹبر ایتھوں لنگھیا۔ اوہناں ایتھے ہریالی تے گھاہ بوٹ ویکھ کے ویرا کر لیا پر پین لئی پانی بہوں گھٹ ہانے۔ اوہناں ایہناں ڈلاں توں پانی پینا تے اپنے جنوراں نوں وی پیاونا۔ سانجھ سویرے اوہناں دے بالکے ایہناں ڈلاں نیڑے جا پُجدے جو حالے انھیاں ناہیں ہوئیاں۔ اوہ بالکے جان جان کے ایہناں ڈلاں وچ روڑے تے پتھر سُٹدے۔ پانی دی چھماک چھماک اواز سُندے تے بے عاتاں وانگ ہسدے تے کِھلّوں کردے۔ اُتوں جا کے ڈل دیاں مُنیاں اُتے کھلو جاندے۔ اندر جو وسدیاں ہائن روحاں۔ اک چانی راتے اک کے باہر نکل آئیاں تے اوہناں پکھی واساں دا جیونا محال کر چھڈیونیں۔ آہندے نیں جنگل وچوں باہر نکلے تے ہُن تاں پتا لگدا اے جو نویں شہر جیہڑے پئے وسدے نیں، اوتھے پتھر تے روڑیاں ڈھوندے نیں۔ اوہناں شہراں بارے وی عجیب کہاوتاں نیں...... تے اسیں جیہناں زنانیاں نوں جوگناں، مِرگ نیڑیاں سمجھدے آں، اصل وچ تاں ایہہ ٹونے ہاریاں نیں تے مُشک لھویٹیاں انج دیاں جو کولوں لنگھ جاون تاں سو سو کُرماں تیک خوشبو آوندی رہوے۔ میں تاں آہنداں جو ساڈے تے ایہہ انھیری اوہناں ای جھلوائی اے۔'' میرو مراثی چُپ کر گیا تے

لیندا جیہا ہویا اک وڈے رُکھ دے تنے نوں مونہہ چا دتیوس۔ اینی چر تیک واء دے ورولے بندے آوندے تے اوہناں دے دوالیوں چانگھردے ہوئے لنگھ جاندے۔ انج جیویں جنگل وچ کوئی یُدھ ہو رہیا ہووے۔ جنوراں دیاں ہاکراں تے پکھیرواں دیاں چیکاں تے گرلاٹاں ...... گہنے خاں پہلے گھوڑی دے گل وچ رسا گھتیا تے مُڑ کجھ سوچ کے کڈھ لیوس۔ جو کدھرے جس ٹاہن نال گھوڑی نوں بنھیا، کدھرے اوہی ٹُٹ گھوڑی اُتے آن پوے۔ نال ای بدلاں دی گڑگڑاہٹ انج گونجری جیویں پن چکیاں گُھمر رہیاں ہوون۔ نکے ہوندیاں گہنے خاں اک واری اپنے پیو نال اک وڈی نہر توں لنگھیا آہا، جتھے اگے جا کے اک دوئیں ڈھارے ہائن تے دور دور تیکر جنگل نوں پدھرا کر کے کھیت بیج لئے گئے ہائن۔ اوتھے اوس ایہہ چکیاں ویکھیاں ہائن۔ ہولی ہولی چلدیاں جو ہُنے رُکیاں کہ رُکیاں تے آٹا کپڑے دی بُجھکی وچوں انج رِڑدا جیویں چکی دے پُڑ کنک دی اُگالی کر رہے ہوون۔ اوہدے لئی ایہہ بڑی حیرانی والی گل آہی جو جیہی چکی نوں گیڑ گیڑ اوہدی ماں ہپھ جاندی، اوہ پہیے اتھے اپنے آپ ای رِڑدے جا رہے ہائن۔ اوہنوں ایہہ پُڑ رِڑدے انج لگے جیویں ہُنے آپس وچ گلاں کردے کردے کھلو جاون گے۔ گہنے خاں اک پل لئی سوچیا جیکر ایہہ انھیر اوہناں چکیاں کولوں وی لنگھے تاں اوہ انج ای تیزی نال رِڑن جیویں ایہہ انھیری پئی چلدی اے۔ اوہنوں قیامت دی ایس گھڑی وچ، جیہدے وچ رُکھاں دے ڈاہن نال اوہ کسے ویلے وی ڈھیری ہو سکدے ہائن...... مریاں، نواپے، امّاں سھرائی تے جنوراں دا خیال آیا...... خاص طور اُتے مریاں دا...... اوتھوں وی انھیری انج ای لنگھ رہی ہووے گی یاں اوتھے اپڑن والی ہووے گی“ اوہ اپنے اُتے جمی ہوئی دھوڑ نوں سر دی چادر نال ہٹاندیاں ہویاں سوچ رہیا آہا...... اوہناں نوں انج ای لگ رہیا آہی جو تیز انھیری اوہناں نوں اپنے نال ای دھروندی لے جاوے گی۔ واء وچ اُڈدیاں ٹاکیاں، لیڑیاں تے رُکھاں دے پتراں دا جھنگی وچ ڈھگ لگ گیا آہا تے کنے ای پکھیرو رُکھاں

وچ آ کے انج وجدے جیویں اوہناں اُتے کسے ہلاّ بول دتا ہووے۔ گہنے خاں تے میرو مراثی جس جھنگی وچ ہائن اوہدے وچ آن کے ڈھٹھن والے پکھیرو رُکھاں دے مُڈھاں تے بھوئیں وچوں پنگر دیاں نویاں کرونبلاں وچ اپنے آپ نوں انج لُکا رہے ہائن۔ جیویں اپنے اُتے آئی آفت نوں ٹالن داجتن کر رہے ہوون۔ اوہناں وچوں کنے ای پھٹڑ ہوئے تے کنے ای ڈگدیاں نال پورے ہو گئے۔ انھیری دا زور حالے پوری طرحاں گھٹیا وی نہیں آہا تے رُکھاں وچ شوکر اوویں ای گونجدی ہائی۔ جو رُکھاں دے اُتے تے اوہناں دے اولھے بھجدے بدلاں دے گھوڑے تے گھڑ اسوار ہر پاسے کھلر گئے۔ شروع وچ وڈیاں وڈیاں کنیاں دا مینہ وسیا...... لگا تار، انج چھانڈا ماردا ہویا جو اوہنوں جھنگی وچ لُکیاں گُھگیاں تے میرو مراثی وچ کوئی فرق نہ دسیا۔ اوہنوں اپنی گھوڑی اُتے بہوں ترس آیا۔ اپنیاں اکھاں اگے دی ہر شے انج لگدی جیویں ہُنے ہُنے دلدلاں وچوں نکلی ہووے تے کسے نے اوہناں نوں دھوکے سُکنے پا دتا ہووے۔

ورکھا وس کے تھم گئی۔ گہنے خاں آتھر جیہڑا اوس مینہ چین وجھوں گھوڑی توں لاہ کے اپنے تھلے رکھ لیا آہا، کڈھیا۔ اُتوں کپڑے لاہے کر کے گھوڑی دے جُسے اُتے زور زور دی مار کے اوہنوں سکاون لگ پیا۔

''چودھری! میں منداں جو تہاڈے اپنے بھراواں ول اپڑنا بہوں لازم اے پر مینہ وسن نال راہ وچ نری تلھکن بازی ہو گئی اے۔ ہُن یاں تے گھوڑی دیاں واگاں پھڑ ہولی ہولی ٹُر پویے۔ جتھے راہ دِسی، گھوڑی اُتے بہہ جاواں گے، نہیں تے چل سو چل...... میں آہنداں روٹی ٹُک وی ہُن جا عیسے خاں دے ڈیرے اُتے کراں گے۔ تھوڑا جیہا نِسل نول ہون مگروں......'' میرو مراثی اکساہے گل پوری کیتی۔

''تیری مثال تے اوہ اے میرو جو بارھاں کوہ دریا تے ستھن موڈھیاں تے......'' گہنے خاں ورسی کڈھدیاں آکھیا۔

''مینوں لگدا اے نواںیے دے دتے ہوئے من وی بھج کے بُھگے آٹے وانگ بن گئے ہوسن۔'' میرو ایہہ گل کردیاں پونے وچوں روٹیاں کڈھن لگا۔ پر حیرانی والی گل ایہہ آہی جو من حالے اجیہی حالت وچ سن جو اوہناں نوں کھایا جاسکدا آہا...... اوہ ٹُردے ٹُردے بُرکی بُرکی بھن کھان لگے۔ مُڑ انج جیویں میرو مراثی دا گلا بند ہو گیا ہووے تے بُرکی اوہدے ہتھوں ڈگن لگ پئی ہووے۔ اوہدے پیراں وچ آ سنگ ای نہ رہی۔

''چودھری، میں سوچناں جو میرے ڈھول دا کیہ بنیا ہوسی۔ کجھ دس سکدا ایں؟''

ایہہ گل سُندیاں گھنے خاں دا ہسدے ہسدے دا لک دوہرا ہو گیا تے میرو مراثی انج جیویں وڈھو تے اندر رت ای نہیں......

4
باروں پار ست رنگی پینگھ

''میں ماڑی پتن نیڑے عیسے خاں دی وسوں تے اپڑنا آہا تے اپنی ماں دا سنیہا تے سدھر اوہنوں اپڑاونی آہی۔ میری ماں نوں یقین آہا جو اوہ صرف مینوں گُھٹ کے ملے گا ای نہیں سگوں اپنی ماں تے بھرا دا آدر کردا ہویا اوہناں دے مشورے بارے ضرور سوچے گا۔''

گھوڑی دے اُتے اڈی تے اڈی ماردے گہنے خاں دا پیر ہُن اپنے آپ ای وج رہیا ہئی۔ اوہدے نال میرو مراثی آہا جیہنوں بار دی وسوں موجب گاون تے ڈھولے تاں بے انت چیتے ہائن۔ اوہ دوہیں سُراں تے سدّاں مار سکدے ہائن پر اوہ چپ رہے۔ چُپ ایس وجھوں جو موسم چنگا ناہی۔ راہ تلکنی آہی۔

کدھرے کدھرے ٹوئے ٹبے تے کھتان وی آ جاندے۔

کنڈیالیاں جھاڑیاں توں اپنا آپ لاہے بچاونا پوندا پر اوہ چلدے رہے۔ رکمے رکمے...... اوہ پندھ جیہڑا ہُن تیک نبڑ جاندا، انھیری تے مینہ وجھوں جو کھم بن گیا آہا، ہُن تے گہنے خاں دا گلاں کرن نوں وی جی ناہی کر رہیا۔ اینے نوں انھیری نال انھیرا اجیہا چھا گیا ہئی جو ہر پاسے مینہ ہوون پاروں ہولی ہولی کھلرن لگ پیا آہا تے انج جیویں

رات مگروں سوجھلا ہوون لگدا اے، ایس سُنج مسان وچ دور دور تیکر پکھیرو واں دے بولن نال چُپ دے پھُلاں نوں وی جیویں تریل تپکے جیہے پین لگ پئے۔

اوہ اوس رستے توں جیہڑا سدھا ذخیرے نوں جاندا اے حالے کجھ دُریڈے ہائن۔ ایہہ وہم وی اپنی تھاہرے آہا جو کوئی مارُو درندہ یاں کوئی چور لٹیرا اوہناں نوں کپ مارن لئی سر اُتے آن چڑھے۔ ایسے وچ اک ہاہا کار مچ گئی۔ ہاہو، ہاہو دیاں واجاں...... جیویں بندے تے زنانیاں رل مل چیک چہاڑا پا رہے ہوون۔ نال ای نال چھمکاں تے ڈنڈیاں سوٹیاں دیاں اوازاں وی آ رہیاں ہائن جیویں کوئی جھاڑیاں تے رُکھاں دیاں ٹاہنیاں نوں جھنب رہیا ہووے۔ گہنے خاں پل چھن لئی کھلو گیا۔ اوس گھوڑی دیاں واگاں چھکیاں، گھوڑی رُکی، اوہدے کن آون والے خوف وجھوں تیر ہو گئے۔ میرو مراثی دے پورے وجود اُتے اک سہم جیہا چھایا آہا۔ انج جویں کوئی قافلہ لُٹ مار کردا ہویا اگے ودھ رہیا ہووے۔ اوہناں نوں اگے پچھے، آسے پاسے ویکھن مُڑن دا موقع وی نہیں ملیا۔ ہاہا کار مچاون والے سارے اوہناں دے ساہمنے ہائن۔ ایہہ باگھے کے ہائن۔ وڈیاں وڈیاں ڈانگاں موڈھیاں اُتے دھری، مارے ہوئے جنور اوہناں اُتے لٹکائی ہُن ہور جنوراں دی بھال وچ ہائن۔ سوانیاں، بندے، چھواہر چھتر...... اتھرے کوتھرے، بھُگے، پاٹے پرانے لیڑے اوہناں دے جُثیاں اُتے لٹک رہے ہائن۔ سارے ای پیروں واہنے ہائن۔ پر ہمتی۔ اوہناں دے جُثے، جیہناں اُتے وگی انھیر ی تے وسی ورکھا دی دُھوڑ تے کنیاں حالے ترکدیاں ہائن۔ اوہ گہنے خاں تے میرو مراثی نوں ویکھ کے تربھکے ضرور پر نہ تے اوہناں دی ہاہا کار رُکی تے نہ ای پیراں دی ترِکھ۔ اوہناں دا آہمو ساہمنا انج ای ہویا جیویں سُفنے وچ دو لکیراں ملدیاں نیں۔ گہنے خاں کوئی گل کرن لئی اپنے ہونٹھ کھولن ای لگا آہا جو اوہ ڈونگھے رُکھاں نال بھرے سایاں نوں وڑ گئے۔ پر اوہناں دی اواز، نقش، چلکنے پنڈے تے موڈھے اُتے دھرے مرے ہوئے جنور، بلیاں، کُتے تے کچھو کُمے

گھنے خاں دیاں اکھاں وچ نقش ہو گئے ہائن۔ گھنے خاں اوہناں نوں روک کے اوہناں نال گل کرن لئی اک اک وجود اُتے نظر ماری پر کسے نے وی اوہدی اواز اُتے کن نہ دھریا۔ اوہنوں ماں دی باگھے کیاں بارے کیتی گل وی جھوٹھی جاپی۔

''ایہہ گلوں گفتاروں چنگے ہوون یاں نہ ہوون...... کرداروں چنگے ہوندن...... پر ایہہ کرداروں وی خاک چنگے ہوندن۔ بے دوسے جنوراں نوں ڈنڈ کیاں، سوٹیاں نال مار مار کے اوہناں دیاں ہڈیاں پسلیاں اک کر چھڈدے ہن......'' گھنے خاں اپنی ہولی گل کیتی جو نیڑے ای کھلوتے میرو مراثی تے گھوڑی دے کناں تیک وی نہیں اپڑی۔ میرو ایہدا کوئی ولدا دیندا نہ دیندا، گھوڑی کنوتیاں ضروری ماردی۔

''چودھری، مینوں اُبت پئے آوندے جے۔ میرا ہانہہ گھابردا پیا اے'' میرو مراثی ایہہ آکھدا ہویا کنڈیالی جھاڑی دے مُڈھ نوں موہنہ دے بھندا تے مُڑ اُٹھ کے ایدھر اودھر ٹُرن لگ پوندا۔

''توں اجیہا کیہ کھا لیا اے جو تینوں اُبت پئے آوندے ہن۔ دیسی گھیو وچ پکیا من آہا، تینوں تاں نسل نرویا ہوونا ہاوی، بد دیا پُترا......''

''ایہہ گل نہیں چودھری! مینوں ورھیاں پہلے دی اک گل چیتے آ گئی اے۔''

''تے گل چیتے آون نال تینوں اُبت آون لگ پئے نیں؟''

''آہو چودھری! اوہ گل وی باگھے کیاں دی اے۔''

''باگھے کے تاں ٹپ بارتوں گئے نیں تے توں اوہناں دی گل نوں کدھاڑیاں اُتے چاڑی ودا ایں۔''

''بار نوں ٹپ جاون والے ایہناں باگھے کیاں دی نہیں، سگوں اوہ تاں جھنگ دا علاقہ آہی۔ میں سرداراں دی جنج بھُکتا کے ولدا پیا ہاموں۔ میرے ول آون والا پندھیڑو گھوڑی دی مُہاڑ موڑ اپنے گھریں مُڑ گیا۔ مینوں اوہدے اکھوں پرو کھے ہوون دا وی پتا

نہیں لگا۔ میں ویران بار وچ کلم کلا، دور دور تیک مینوں کجھ نظریں ای نہ آوے۔ دور کدھرے اک جُھگی دِسی۔ جیہدے آل دوالے اُچیاں کھرویاں جھاڑیاں دے سُکے تنے دس رہے ہائن۔ اک لاہمے پکی مٹی دیاں اِٹاں نال اُسری کندھ دی مٹی تیز واء نال بھُر رہی آہی تے اوہدے اولھیوں نمھا نمھا دُھواں پیا نکلے اسماناں نوں۔ میں ہولی ہولی گھائیں ماردا بنے اُتے گاوندا جا رہیا آہا جو اک دم میرا حلق سُک گیا۔ مینوں تریہہ لگی تے میری جان نکلن لگ پئی۔ میں گھائیں مارنا تے گاون گاونا بھُل گیا تے تیز تیز ٹُریا۔ مینوں لگا جو میری تریہہ تے میرے حلق سُکن دا تعلق ضرور برضرور اوس واء وچ رلی باس نال ای ہے جو کندھ دے اولھیوں اُبھردے دُھوں راہیں آ رہی اے۔ پانی دی طلب وچ انج لگے جیویں میرا ساہ مُکدا جاندا...... میں سوچیا کندھ اولھیوں دُھوں دُھخ رہیا اے تاں ضرور اوتھے کوئی منکھ ہوسی تے جیکر اوتھے کوئی انسان موجود اے تاں ضرور اوہدے کول پانی وی ہووے گا۔ بس ایہو سوچ کے میں اودھر نوں ٹُر پیا۔ ٹُردے ٹُردے نیڑے اپڑیا تاں سگویاں اوہ جیہاں اوازاں، جیہو جیہاں اج اسیں باگھے کیاں دے آون اُتے سُنیاں نیں۔ شور کجھ گھٹ آہا۔ پہلوں تاں میں ریکیا پر تریہہ تے ساہ ہتھوں مُکدی حیاتی صدقے اگے ودھیا۔ جیویں ای کندھ دے اولھے اپڑیا تاں کیہ ویکھداں، پورا دا پورا انساناں دا اِیڑ اجیہے ای جُثیاں تے اوازاں آلا، اوہ کُتیاں، بلیاں تے کچھو کمیاں نوں اگ اُتے سُٹی جاون، بھُنی جاون تے اُتوں اُتوں ای کھاندے جاون...... اوہ کھاون وچ انج رُجھے ہائن جو کجھ چر تیک تے اوہناں نوں میرے آون دا پتا ای نہیں لگا تے جدوں اک زنانی مینوں ویکھ لیا تاں اوس دوجیاں نوں دسیا تے اوہ سارے مل کے کھاون لئی مینوں اپنے ول سدن تے میں...... انج سمجھو بے ہوش ہوون دے نیڑے۔ اوہ دینہہ پیا جاندا ای چودھری تے اج دا پیا آوندا اے، میرے من وچ جیہڑی کچیان بھر بجی اے، میں گوشت نوں ویہندا ای آں تے مینوں اُبت تے اُلٹیاں آون لگدیاں نیں۔ بھاویں ہانہہ وچ کجھ ہووے یاں میرا

ہانہہ خالی ای کیوں نہ ہووے۔'' جدوں میرو مراثی اپنی بپتا سُنا رہیا آہا تاں اوہ ڈونگھے رُکھاں، جھاڑیاں تے بروٹیاں اُلانگھ کے اک چٹیل میدان وچ آن اپڑے ہائن۔ جتھے بھکھڑے تے تُمے دیاں وَلاں اتناں دے حساب نال اُگیاں ہائن۔ کدھرے کدھرے جنگلی کیکٹس وی ہائن۔ ہُنے ہُنے ورکھا وچ نہاتے ہوئے...... پر اوہناں دیاں چوڑے پتراں تے لگراں توں جاپدا اسی جو ڈھیر دِناں تیکر ہمس سہن تے پانی نہ ملن وجھوں اوہناں دے ریشیاں وچ زردی کھلر گئی آہی۔ تُمیاں دیاں بوٹیاں اُتے تھاوَیں تھائیں تُمے لگے ہائن۔ کِنے ای تُمے پک کے سُک جیہے گئے تے ہُن لگراں نالوں ٹُٹ کے بھوئیں اُتے ڈھہن والے ہائن...... جتھے اوہ جا رہے ہائن اوہناں دے لہندے ول ''چھویاں آلا پتن'' تے اگوں دریا دی گنڈ آہی، ساہمنے کجھ پینڈے اُتے ذخیرہ...... جتھے ہریل میدان اُچا نیواں ہوندا دور تیک اپڑ جاندا آہا...... ''چھوِیاں والے پتن'' ول سینت ماردیاں گھنے خاں نوں مریاں یاد آئی۔

اوہ مُڑ کے گھوڑی اُتے اسوار ہائن۔

گھوڑی شتری چلدی ذخیرے ول نوں ودھدی جا رہی اے۔ گھنے خاں تے میرو مراثی دوہیں ساہمنے آون والے واقعیاں بارے سوچدے ہین۔ خاص طور اُتے گھنے خاں نال تاں اجہیا کدی وی نہیں ہویا آہا...... تیز انھیری، ورکھا، باگھے کیاں نال ٹاکرا تے میرو دے اُبت۔ اُنج میرو اُبتن دی نری گل ای کیتی، شُکر اے اُبتیا نہیں۔ نہیں تے ہمس بھرے موسم وچ ڈھاندے ہانہہ تے اُبتن دا اُپا ڈھیر اوکھا ہوندا۔ اوہ مر وی سکدا آہا۔

شاید ایہہ زویں اجیہے سمے جدوں انھیری جُھلی ہوئی ہووے، مینہ ورھیا ہووے۔ اپنے اُتے تیز تیز اگاڑیاں پچھاڑیاں چین دی عادی نا ہس۔ ہمس وچ ورکھا دی نمی رل کے ہر شے نوں مُڑھکو مُڑھکی کیتا ہویا آہا...... اوہ تُمیاں، بھکھڑیاں تے لیہاں بھریاں راہواں لنگھ کے اک پدھری راہ اُتے آن اپڑے۔ ساہمنے اسمان اُتے رنگ کھلرے ہائن۔ ست

رنگی پینگھ اسمان اُتے لکیراں بناوندی ہوئی کمان وانگ نیوندی گئی آہی۔ اوہ اوس تھاہر آن اپڑے ہائن جیہدے بارے اوہ راہ وچ گلاں کردے آئے ہائن۔ ٹوٹے ہار زنانیاں تے گھوڑیاں دی گزر گاہ۔ پر اوہناں نوں چلکدے موسم وچ کوئی اک ٹوٹے ہار نظریں نہیں پئی۔ عام طور تے دور دور تیکر گھوڑیاں دے وگ چردے نظریں آوندے۔ اوہناں دوہاں ویکھیا اُبھردے ول جدھرے ذخیرہ نوان وچ آہا، پھوگڑ بیریاں دے جھُنڈ نیڑے اک بھیان چردی آہی۔

....

اوہ بھرا عیسے خاں دے ڈیرے توں تھوڑے ای دُریڈے ہائن۔ سورج جیہڑا پاٹے ہوئے بدلاں اولے جھاتی مار رہیا آہا، اوہدے سُرخ ہوون توں پہلاں اوہ عیسے خاں نال گل بات کر کتر کے مُڑ وی سکدے ہائن۔

ایس آس اُتے جو بھرا عیسے خاں اوہناں نوں وسوں تے ٹکر پوسی تے اوہدی بھرجائی تے بھتریا، بھتریئی اوہناں نوں کھان چین دا آکھ کے ڈھیر جوکھن نہ کرن گے تے رل رہن دی گل جو ہن اوہدی ماں دے منوں لاہنی اوکھی ہو گئی آہی، اوہدا وی لحاظ کر گھتسن۔

☆☆☆

نواپیے، جنوراں دے واڑے وچ پانی ڈاہ کے نکلی آہی جو اک بگھیاڑ چھال مار کے واڑے وچ وڑیا۔ نواپیے مُڑ کے ویکھیا تاں اک واری تے تراہ گئی۔ بگھیاڑ اوہدے ساہمنے ای اک بھیڈ نوں مونہہ نال چاپیا۔ وڈھیا، اوہنوں بھڑردا، دھروندا، چھکدا ہویا باہر نکلن دا چارا کرن لگا۔ دوئے جنور تراہ کے پچھے ہٹ گئے تے پیر مارن لگ پئے۔ ناہرا اوٹھ شوکردا اوہدے ول ودھدا پر اوہدے راہ وچ لکڑاں نال بنایا ڈکا آ جاندا۔ بھیڈ اپنے بچا لئی جتن وچ لگی رہی۔ کُتے چڈیاں وچ مونہہ دھری پئے رہے۔ نواپیے گھابری ہوئی حال

دھروئی دیندی۔ چھتیر وچوں بلم کڈھ کے اوہدے دل ودھی۔ جدوں اوس بگھیاڑ دیاں اکھاں وچ تکیا۔ اوہنوں اوہدے آہر کجھ چنگے نہ دِسے۔ پچھوں پرالی دا گڈا پھڑی اماں سبھرائی نکلی، اوس نوا پے نوں ورجیا ''ایہدے نیڑے نہ جاویں، خونی لگدا ای۔''

اپنے نوں اوہناں ویکھیا ڈردی سہمدی مریاں وی اوہناں دے پچھے آن کھلوتی۔ بار دے کنے ای حصے وچ لوکاں گاہنا، واہنا شروع کر دتا آہا۔ اباد کاری دا کم ودھن پاروں اجیہے مارو جنور اوہناں حصیاں ال دھاون لگ پئے ہائن جدھر حالے جنگل موجود ہائن۔ اماں سبھرائی اپنے پیکیاں دی وستی وچ پیو تے بھراواں والے نسخے ہر اوس تھاہر اُتے ازماوندی آہی جتھے وی جا کے اوہ ٹھکانا کردے۔ خاص طور تے اوہ اپنے رہن والی تھاہر اُتے کنڈیالیاں جھاڑیاں تے رُکھاں دی واڑھ ضرور سواہری کردے۔ جیہدے توں آون والا خونی جنگلی جنور ایہہ کنسو ضرور لے لیندا جو ایتھے منکھ رہندے ہن۔ مُڑ کے اوہ پرالی اُتے لیس دار رُکھاں دیاں چھلاں نوں وٹ وٹ کے کھبڑ بنا لیندے، جیہناں نوں اوہ راتیں چفیرے بال دیندے۔ ایہہ اگ ساری رات دُھخدی رہندی، جیہدے ڈر توں عام طور تے جنور ایدھر موہنہ نہ کردے۔ پر ایہہ بگھیاڑ اگ بلن توں پہلاں ای آن وڑیا آہا۔

اوہ بھیڈ نوں واڑیوں کڈھ کے لجا تاں نہ سکیا پر اوس اوہنوں اینا کو پھٹڑ کر چھڈیا جو اوہنوں جس پاسیوں ہتھ لاندیاں اوہ دوجے پاسے ڈِگ پوندی۔ بکا بکا کے اوس سارے جنگل نوں جگا چھڈیا آہا...... اوہ تریوے زنانیاں شُکر پئیاں کردیاں ہائن جو بھاویں بگھیاڑ دے موہنہ نوں لہو لگ گیا آہا، اوہ اوہناں توں کنڈ یتا تاں ہو گیا۔

....

سورج لہندے ول نوں اُلار کھا گیا آہا۔

اماں سبھرائی، مریاں نوں اپنے نیڑے سدّیا، اوہنوں سینے نال لایوس، پیار

کیتوس، چمیوس تے اک گیت گایوس:

''چنا چیت گھنا، کنک گھنی وساکھ

تیویں گھنی تاں جانیے

جے مُنڈا ہووے ڈھاک''

مُڑ اوس گہنے خاں دے ناں دا اک وین الایا تے روون لگ پئی۔ روندی روندی دی ہڈکی بجھ گئی۔ نواپے تے مریاں اوہنوں چُپ کرا کرا ہٹیاں پر امّاں دے تاں جیویں سینے وچ ہڑھ آ گیا ہووے۔ اخیر اوہ ہڈکورے لیندی چپ ہوئی تاں اونے چر نوں مریاں تے نواپے زار قطار پیاں روندیاں ہائن۔ گیت دوہاں نوں جیویں لڑ گیا۔

''نواپے تینوں تاں رب رنگ لاونے ہے نی، نموشیاں تاں اسیں دوویں واں''

امّاں سِھراپئی مریاں نوں سینے نال لائی لائی آکھیا۔

''اج تک ایویں ای تسیے دیندی رہی واں تینوں مریاں، کہانی تاں ساڈی دوہاں دی اک ای اے۔ توں وی پیار وچ بدلیس کھٹیا، میں وی بھریا پروار، دھن دولت چھڈ وساہرے خاں دے لڑ لگ گئی۔ کنے ای دینہہ وساہرے خاں درویشی روپ وٹا ساڈی وستی وچ حکیم دا راس رسائی بیٹھا رہیا تے اسیں دوویں دیورانیاں، جٹھانیاں اوہدے توں پُڑیاں لین جاندیاں رہیاں۔ اوہ میری جٹھانی دا سکا بھرا آہا پر وچھڑیاں نوں ورھے بیت گئے ہائن۔ زمانے نک نقشہ ای پرتا دتا۔ اُتوں مینوں غشیاں تے غشیاں کھسم میرا زمانے دا سورما، مار دھاڑ، لُٹ کُھٹ...... پوری بار وچ جتھے کوئی چنگی مجھ یاں گھوڑی دی دس پوندی، ایہہ سارے بھرا رل ہلا کردے تے ایہہ جا، اوہ جا...... اوہ تاں اک واری مجھاں دے واڑے باہروں کنسو ہوئی تاں کھسم میرا باہر نکلیا۔ ایدوں پہلے جو اوہنوں کوئی سمجھ آوندی، جانگلی اودھے اوہنوں بھُرڑ کے رکھ چھڈیا۔ اُلار، اُلار بھوئیں اُتے انج ماردا رہیا جو اوہ پوری طرحاں حال بوبو نہ گھت سکیا۔ اپنے ولوں تاں اوہ اوہنوں مار کے سُٹ گیا۔ سوقتے جدوں

اسیں اپڑے تاں حالے ساہ ست ہاسو۔ دوا دارو جو اسیں کروا سکدے آہے، کروائے۔ مرنوں تاں بچ گیا پر ادھ مویاں ورگا۔ کوئی حصہ کم ای نہ کردا۔ نازک حصے تاں اُنج ای...... اُتوں مینوں پر نیجی نوں سا ہویا کوئی نہ، ایدھروں وساہرے خاں آن بیٹھا۔ ساڈی سر کیہ رلی۔ اسیں اک اصیل گھوڑی کڈھ رات دینہہ پندھ مارو مار کردے وساہرے دے پتناں نوں...... ایتھے اپڑ حالے نسل وی نہ ہوئی آہی جو مینوں آکھوس ''لوہ لابھ دی گل کوئی نہیوں سبھریے۔ تیرے بھراواں ساڈے اُتے چڑھائی کیتی۔ میرے دو بھراواں نوں مار کے، میری اک بھین تے مال ڈنگر لے نکلے۔ سانوں جدوں تیک ہوش آوندی، ایہناں دا کوئی پتا ٹُر ای کائی ناہیں۔ میں تے ہُن تیک وِس نال ای بھریا وَتاں۔ تینوں لیا کے میرا اک ویر تاں مُکیا۔ قتلاں دا بدلا حالے باقی رہندا......'' تے میں جیہڑی ایہدے موہ وچ جگ چھڈ آئی، نموشی وکھٹی، ڈوری بھوری اوہنوں ویکھی جاویں...... پر گل ایہہ اے جو وساہرے خاں اپنے بھراواں دا بدلا بھاویں نہ لے سکیا، بانہہ بیلی جو کوئی ناہس، پر مینوں اوس حیاتی وچ مُڑ کے تنگی کوئی نہ آون دتی۔ سانوں رنگ لگے۔ ربّ چار شینہاں ورگے پُتر دتے تے اگوں جو میں ویہنی آں...... اوہدے اُتے دل دُکھدا اے۔''

''دل ہولا نہ کر امّاں! رب بھلیاں کرسی!'' نواپیے انج جیویں اوہنوں تسلی دتی ہووے۔

''ٹھیک آکھدی ایں: تے زنانی مرد دا میل قدرتی امر اے۔ مریاں تے گھنے دا میل وی ایہناں دی تقدیرے لکھیا آہا۔ اُتوں جدوں جوان خون مِلن تاں میرا سوہرا آہندا آہا جو جنے دے سینے وچوں بھخدی اگ تے زنانی دے کولے پٹاں آپت وچ رلن دا کوئی اسباب تاں بناونا ای ہوندا اے۔'' امّاں سبھرائی دی ایہہ گل سُن کے اوہ دوویں وی ہسیاں۔

مُڑ کے اوہناں واڑے دوالے کھبڑ وچھاون دا کم شروع کیتا۔

ہوسکدا آ جو گہنے خاں تے میرو مراثی کو یلے مُڑدے۔ بار دیاں زنانیاں نوں بار دے مرداں وانگ ای جیبن وسن دے رنگ سکھنے تے ورتنے پوندے نیں۔

....

اسماناں دیاں پوڑیاں اُتے پگ دھردا پُپیاں دا چن بار دے ڈُونگھے رُکھاں اوہلیوں اُبھرن لگا۔

''چمکدے چن نوں ویکھ کے بگھیاڑ اوہدے ال موہنہ کر کے خورے کیوں گوکدے نیں۔'' اماں سبھرائی جو ورھیاں توں انجیہیاں راتاں وچ بگھیاڑاں نوں چیکدے، کوکدے سُندی آوندی آہی۔ اوہدے چیتے نوں اک ایس گنڈھ دے نال نال خورے کنیاں ای گنڈھاں لگنیاں شروع ہو گئیاں۔ ایہہ تاں اوہدے چت چیتے وچ ای نہیں آہی جو گہنے خاں، عیسے نوں ملن جاوے گا تے اپنی ڈھل کر آوے گا۔ اوہ ناہی جاندی جورُت جو اوہناں نوں بھنوالیاں دیندی رہی آہی، گہنے خاں نے میرو مراثی نال کیہ ویہہ مکائی...... اوہ بھوئیں تھیں اُتانہہ رُکھاں دے ٹاہنیاں وچکار بنائے ہوئے پرالی تے جُھلیاں دے بسترے وچ پئی پئی سوچدی رہی۔ اوس اک واری مُڑ کے خدا دی قدرت تے بے پرواہی تے اپنی بے وسی نوں یاد کیتا۔ ''اسیں اسمان تھلے ساری بار چھان بیٹھے، سانوں کوئی جوہی نہ ملیا، جو ساڈی تقدیر دا لکھیا سانوں جھولی پاوندا......'' پر وساہرے خاں توں ودھ کے کیہڑا کوئی جوہی، جوگی ہوسکدا آہا۔ جو سانوں تھاں ٹھکانا دے سکدا۔ پر ساڈے پُتر آپ ہُدرے ہوئے رہے...... ایہناں دے دلاں وچوں میرے ماپیاں دا خوف ای نہ گیا۔ ہُن لاہے لاہے جا اباد ہوئے نیں۔ ایویں ای نہیں ہوندا رہیا میرے بھراواں نال وی، جیویں ہُن میرے پُتراں نال ہو رہیا اے۔ اک بھرا سنھ لاون لئی تھاہر لبھن گیا نہیں مُڑیا۔ تاں پچھلا آکھدا اے میں اوہنوں لبھن جانا اے...... اوہ اک دوجے توں اپنی دور ٹُر جاندے جو اوہناں دے اوتھے ای اباد ہو جاونا مُڑن توں ڈھیر سوکھا ہوندا...... پتا نہیں

کدھرے گہنے خاں وی ایہی تاں نہیں سوچ رہیا۔

...... پر گہنے خاں اجیہا اُکا نہیں سوچ رہیا آہا۔

گھوڑی تے گھوڑی دے اسواراں دیاں اوازاں نیڑے ہور نیڑے آ رہیاں ہائن۔

اوہ مُڑ آئے ہائن۔

اماں سبھر ائی ایہہ سوچ کے جو گلاں ہُن سویرے ای ہون گیاں۔ کیہڑی اک ادھی گل اے پوری حیاتی دا ویروا اے، لمی پئی رہی۔ نواپے اُٹھیجی تے اوہناں نوں پانی ٹک دین لگی۔ اوس ادھ سُتیاں اکھاں نال ای اوہناں نوں بگھیاڑ دے آ کے بھیڈ نوں پاڑ جاون دی گل دسی۔ گہنے خاں ٹُکر کھاندا تے اوہدے ول گوہ نال ویہندا جاندا۔

''اوہدے مونہہ نوں لہو لگ گیا اے۔ اوہ مُڑ کے ضرور آوے گا تے ایدکی جدوں وی آوے گا، میرے ہتھوں اوہدی موت ہو جاوے گی۔''

''کیہ کُتیاں وی اوہدے نال کجھ نہیں کیتا؟'' گہنے خاں دے پُچھن تے نواپے آ کھیا۔

''پتہ نہیں اوس دینہہ تاں تیرے ایہناں اصیل کُتیاں نوں کیہ ہویا، لتاں وچ سر ای گھت کے پئے رہے۔ جے توں نال ہونداایں تے تیرے اک اشارے اُتے پتال دی مٹی وی کڈھ لیاندے نیں۔ تیز تر کھے سہیڑاں دا شکار کر لیندن، پر اودوں...... خورے مونہہ سو جھلے توں نکل گیا ہاویں ایس پاروں انج کیتو نیں؟''

گہنے خاں، نواپے دیاں گلاں سُندا سُندا کُتیاں نوں وی تاڑ دا رہیا۔ اوہنوں وی بگھیاڑ نال اوہناں دے نہ بھڑن دی وجہ سمجھ نہ آئی۔

....

رات ہور ڈونگھی ہو گئی۔

باروچ کھلرن والیاں اوازاں ہور اُگھیاں، ہور صاف ہوندیاں گئیاں۔

اسمان اُتے چاننی وچ بھسمدے تاریاں دا جال کھلر گیا۔ اوہ تاریاں دیاں نشانیاں راہیں، راہواں سنجانن دا جتن کردا اے۔ اوہدی نگاہ کھتیاں ول جاندی اے جیہدے اک پاسے چاننی دی لمی لکیر چھڈدا تارا دسدا اے...... اوہ تاریاں دیاں نشانیاں نال اپنے بھراواں دے وسن والیاں تھاہراں دا گویڑ لاوندا اے تے اک تارے اُتے اوہدیاں نگاہاں جم جاندیاں نیں، جیہڑا اوہنوں لگدا اے اوہدے پیو دی قبر دے عین اُپر اے......

اوہ سوچدا اے جیکر اسیں ویلے سر اک تھاہر رہن والا مُدعا نہ مکایا تاں ہوسکدا اے سانوں بُھکھیاں ای مرنا پوے۔ اوہناں نوں باگھے کیاں وانگ لنگوٹ کس کے جنگلاں وچ پھرنا پوے گا...... اللہ نہ کرے ایہہ دیہنہ آوے۔

گھنے خاں، میرو مراثی نوں ڈھول دیاں تنیاں کسدیاں تے دھپے مار کے وجاوندے نوں سندا ہویا نیندر دی ڈونگھی گُپھا وچ جالتھا۔

....

ادھ سُتیاں، ادھ جاگدیاں اوہنے سُنیاں۔ اماں سھرائی اُٹھن بیٹھن تے کھاون پیون والی تھاہر اُتے بُہاری پھیری جاوے تے اک گاون وی الاوندی جاوے:

جنگل دی میں جمی جائی چندرے پور ویاہی
ہتھ وچ کُھرپا، موڈھے چادر، کلی گوڈن لائی
گوڈ دی گوڈ دی پے گئے چھالے، شاماں نوں گھر آئی
آوندی نوں سس دیوے گالھاں، گھاہ دی پنڈ لیائی

اماں سھرائی دے الا تے اوہدے الا وچ بھرے صدق نوں سرجدے اوہ اُٹھیون لگ پئے...... جنگل وچ سویرا انج ہوئی جیویں سارا آل دوالا قدرت دی کاریگری دا

ورد کردا ہووے...... اوہ اک اک کر کے ماں دی بُہاری ہوئی تھاہر اُتے آن بیٹھے۔ میرو مراثی اَگ بال کے حقہ بھخاون لگ پیا۔ اوس پیالے وچ پانی لے کے نڑی دھوتی، اوہدے اندر پانی گھتیوس تے مُڑ آن کے اوہناں وچ ای بہہ گیا۔ گہنے خاں اک گنڈھڑی کھول کے عیسے خاں ولوں دتیاں ہوئیاں سوغاتاں کڈھن لگ پیا۔

''ایہہ تیرے پُتر گھلیاں نی خشخاش دیاں پنیاں، گُڑ تے تماکو......ایہہ تمیاں دی بنی دوائی تے آکسن دے بی ہے نی، تاں جو جنوراں نوں ہوون والیاں بیماریاں توں بچایا جا سکے۔''

میرو مراثی جو حقہ بھخاون لگا آہا، اگے ودھیا تے گہنے خاں دے لیاندے ہوئے تماکو نوں سُنگھ کے آہندا اے ''چنگا کوڑا لگدا اے'' تے نال ای اک ڈونگھی جیہی نچھ وی ماریوس۔ اماں سبھرائی اوہنوں آہندی اے:

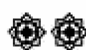
''میرو، چنگی طرحاں مروڑ کے صاف کر کے حقہ بھخا۔ اج میرے پُتر تماکو گھلیا اے۔ نالے گہنے خاں میل کر آیا اے۔ حُقہ میں وی چھکساں۔''

''عیسے خاں بھوئیں تے کسے سردار دی گڈدا اے پر ڈھیر سکھیرا نہیں لگدا۔ اوتھے ویسے خاں وی آیا ہویا آہا، روں دا بی لین۔ جوتیاں وچ ہوندا اے اج کل۔ آہندا اے جو بھوئیں اسیں گڈدے آں۔ بھوئیں تے نہیں بئ شان اے اللہ دی۔ پانی فصلاں نوں راس اے تے انج دا جو ایدھر بی بھوئیں وچ سُٹدے آں، اودھر پھُٹدا ویکھدے واں۔ اُنج میں ویسے خاں دیاں گلاں توں جاتا اے جو اوہ جوتے چھڈ کے کدھرے ہور جا اباد ہوون دے حق وچ نہیں...... عیسے خاں تیار آہا۔ اوس مینوں آکھیا اے جو میں جدوں وی ولّارا نوں راضی کر لیا۔ اوس جتھے تے جیویں رہن نوں آکھیا رہ لواں گے۔ ہُن میں ولّارا ول جاونا اے تے میں تے آہندا واں اماں تُوں وی نال آجا...... دوویں رل کے اوہدے ال جا ویے۔''

''ٹھیک اے پُتر۔''

''آہو، تے تینوں پتا اے ناں، اماں دو اصیل گھوڑیاں اپنے حصے وچ کر لئیاں ہائن اوس۔ ویسے خاں، ہُن اک وچھیری ہوئی ہیسو...... آہندا اے ایس ٹرڈی ٹیر دی جان چھڈ۔ میرے کولوں وچھیری لے۔ اک دینہہ گھوڑی واالا ہوسیں۔ آہندا آہا چھواہر جوان نیں، کسے دے ہتھیں اپڑا دیساں یاں توں آویں تے ست بسم اللہ۔''

''ویکھ اماں! مینوں اصیل گھوڑی دا کنا چاء تے لوڑ اے۔ اوہ وی ہُن ویسے خاں پوری کرو ہئی۔'' گھنے خاں دے گل کردیاں ہونٹھ کنب رہے ہائن۔

5

کوئی پانی وے چنھاں دا

رُت اجیہی آہی جیہدے وچ بدل وی وسدے نیں تُبکا تُبکا تے ایہناں ای بدلاں وچوں کدھروں کدھروں سورج اپنا مُکھ کڈھ کے دھرتی نوں نجھا کے ویکھن دا جتن کردا اے۔ خاص طور تے اوس حصے نوں جتھے گہنے خاں اپنی ماں سِھرائی، دوہاں زنانیاں تے کجھ ای دناں توں اوہناں نال آن رلن والے میرو مراثی نال وس رہیا آہا...... ماں اوہدی ہُن موت دی ہم عمری وچ ای جیوندی لگی واندی ہائی۔ اوہناں دی ہر لوڑ تھوڑ، نک سُک دا خیال کردی۔ ایدھر اودھر واء ویلیاں ماردی، آوندی جاندی......

کھلری ہوئی پرالی اُتے اوہدے ساہمنے مریاں انج لمی پئی آہی جیویں کسے منکھ ان جاتیاں پران دے چھڈے ہوون۔ گہنے خاں اوہنوں تکیا تے کئی واریں مریاں دا ویکھیا ہویا جُسا پرایا پرایا جیہا لگا۔ کھبی گلھ اُتے کٹ دا نشان۔ اُپرلے ہونٹھ اُتے نک دی سیدھ توں ذرا جیہا چھڈ کے اک بے معلوما تِل جیہڑا اوہدے پتلے تے سانولے نک نقشے اُتے پھبدا......

''ہمبڑے......'' نیڑیوں ای اوہنوں نواپے دی واج آئی۔ جس پرالی دے

پولے وچ لکڑاں دا گٹھا بنھ کے آپوں ای موڑھیاں اُتے دھر لیا آہا۔ جیہنوں ہُن اوہ چھپر وچ رکھن پئی جاندی آہی...... مُڑ کے گہنے خاں دے دماغ وچ نواپے دی ماں دا نک نقشہ اُبھریا۔ دُکھاں تے جھوریاں اگے ڈٹ جاون والی مردانی رن...... اخیری عمرے بیماری کیویں اوہنوں گھُن وانگ کھا گئی۔

''دیہنہ ملاپ دے آون والے نیں'' ساہمنے جنڈ دے رُکھ اُتے بیٹھے کاں نال گلاں کردی مائی سبھرائی بولی۔

''جُدائیاں دے دُکھ اکھیرڑے ای ہوندن، بھاویں ایہہ جدائیاں تسیں اپنی من مرضی تے منشا نال ای کیوں نہ سہیڑیاں ہوون...... پر ہُن دیہنہ ملاپ دے آون والے نیں۔ کالیا کاواں...... توں ساڈے نال نال ای رہویں۔ تینوں گھیو وچ گُنھیاں چُوریاں کھواواں گی۔'' ماں دیاں گلاں سُندیاں گہنے خاں ورسی جیہی کڈھی۔

ورکھا ورھی، واء گُھلی تاں پوری بار اِنج جیویں نشیا جیہی گئی ہووے...... میرو ڈھول اُتے اک پاسے ہتھ تے دوجے پاسے چھمک ماردیاں گانویا:

''ہائے ڈھولنا! میری وِینی چا مروڑی آ
ہائے ڈھولنا! ٹھنڈا پانی ہے چھاں دا
چھلّا تیرے ناں دا
ہائے ڈھولنا! میری وینی چا مروڑی آ۔''

گہنے خاں نوں یاد آیا جو ویاہ اُتے ایہی گاون گایا جا رہیا آہا۔ جدوں مریاں نوں اوہ جھنگ سیالوں کڈھ لیایا آہا۔

....

پینڈا بھاویں اینا دور دا نہیں آہا۔ سبھرائی دا پُڈ ھے وارے گھوڑی اُتے بہہ کے ولّارا دی ڈھاری توں ہو کے مُڑ آونا اوکھیرڑا ای لگدا آہا۔ پر اوہ چائیں چائیں گھوڑی تے

چڑھی ضرور جدوں اوہ مُڑ کے آوندی تاں اوہدے جُثّے اُتے گُھٹے پئے ہوندے۔ اُتوں سا دیہاڑی دا پندھ، اوہ وی بار دا، چنگے بھلے جنے نوں ہلا چھڈدا اے۔ادّھا راہ تے اوہی آہا جو اوس تے میرو رل کے کیتا آہا۔ ''چھوّیاں والے پتّن'' تیک...... اگوں اوہناں چڑھدے نوں اُجاڑ ول جاندے رستے توں ہو کے ذخیرے نوں جاونا آہا۔ اگوں ''بوڑیاں دیاں جُھکیاں''، لنگھدیاں ای ولّارا دی ڈھاری آ جاندی آہی۔ رستے وچ کدھرے کدھرے جی دار جانگلی وسوں کیتی بیٹھے ہائن۔

اوہ فجراں توں پہلاں ٹُرے......نُور پیر دے ویلے۔ موسم بھاویں کجھ بے اعتبار جیہا آہا پر گہنے خاں گھوڑی اُتے پلاکی ماری تے مگر ماں نوں بہایوس تے دو بیلے ای منزلاں ماردے ہوئے ٹُر وگے۔ راہ وچ جتھے سنگھناں جنگل آوندا آہا، جتھے سپ سلونگ تے ہور جانگلی جنور لومڑ، جنگلی بلّے، گِدڑ تے بگھیاڑ بتھیرے ہائن۔ بھاویں جانگلی وسوں وچ روز دیہاڑ ہوون والی ابادی دے وادھے وجھوں جنگلی جنور ہولی ہولی گھٹدے جاندے ہائن تے بھوئیں وی اکساہری ہوندی جاندی آہی۔ مُڑ وی کئی وار ایہہ جنور مجھاں گاواں تے کئی واری بندیاں دا زیان کر جاندے۔

اوہ اک سنگھنی تھاہروں نکلے، جتھے بیریاں، ملھاں، وناں، کریراں، جنڈاں تے ککراں دیاں جھنگیاں آہن۔ ساہمنے اوہناں نوں بہوں تعداد وچ خلقت دِسی جو بھوئیں وچوں رُکھ تے جھاڑیاں پُٹ دھرو کے اکساہریاں کرن وچ لگی ہائی۔ زنانیاں مرداں دے ہتھیں کہیاں، کُہاڑیاں، بیلچے تے ہور سند ہائن۔ جیہناں نال اوہ جھاڑ جھنکاڑ پُٹ کے بھوئیں وی پدھری کردے جاندے تے بھوئیں وچوں جھاڑیاں دے مُڈھاں وچ جیکر کوئی سپ سلونگ، رِکرلا، کوڑھایاں ٹھونہواں نکلدا تاں اک چیک چکاڑا پاوندا تے مُڑ کے اوہنوں مدھول دتا جاندا۔

ساہمنے ای ٹاھلی تھلے اک کُکّی گھوڑی بدھی آہی۔ جیہدے اگے ساوا پیا آہا۔

جیہنوں اوہ کھاندی کھاندی مونہہ اُپر کر کے ایدھر اودھر ویکھدی وی جاندی۔ اوہدے نیڑے ای رُتھ کے اک گھبراٹا بیٹھا آہا۔جیہدے وجود تے بُت قد توں کسے سورمے دا ای گمان ہوندا۔

گہنے خاں تے مائی سبھرائی اوہدے نیڑیوں دی لنگھن لگے تاں اوس نکا جیہا کھنگھورا ماریا تے حال احوال کرن پچھوں بولیا: ''جوانا! کیویں کنڈیتا ہو کے لنگھیا جاناں ایں۔ کوئی اپنے بارے دس، کجھ میرے بارے پُچھ۔ کتھے رہندا ایں؟ کتھے جا رہیا ایں؟''

گہنے خاں گھوڑی دیاں واگاں ڈِھلیاں کیتیاں تے کھلے کھلوتے دسیوس '' گہنے خاں میرا ناں اے۔ پچھے جھلار نیڑے ''چھوّیاں والے پتّن'' کول ابادی کرن دے جتن وچ واں تے اگے جلھی نیڑے میرا بھرا رہندا اے...... ولّارا...... اوہدے ول ای پیا جاندا آں۔''

''بار وچ ابادی پیا کرنا ایں۔ کنے کو ہتھ نال ہے نی؟''

''کلا ای آں۔ کوئی بھراوی نال نہیں رلیا۔ ہُن ولّارا تے اک ہور بھرا نال رل کے کوئی صلاح صلوہ کرن پیا جانداں۔''

مُورے قتیا نے گہنے خاں دی گل سُنی۔ اوہنوں حقہ پین تے رُتھا کے گل کرن لئی بیٹھاں لہن لئی آکھیوس۔ مُڑ بولیا:

''انج ابادیاں نہیں ہوندیاں بھائیا...... ایہہ ویکھدا پیا ایں، کنی خلقت لگی کھلی اے۔ پچھے اُتاڑ ول دریا دی من توں ست کوکوہ اگانہہ ساڈی جدی پُشتی بھوئیں اے۔ ہین حالے وی جھاڑیاں جھوڑیاں پر واہ واہ کے بھوئیں نوں سوئنے وانگ چا کیتا اے۔ پیو میرے توں تاں جو ہویا سو ہویا، میں پچھلے ویہہ ورھیاں توں بھوئیں وچوں پلچھی، دبھ، مُنج، خس، لانا، تُمے، پیلو، پنجو، جنڈ تے ہور بُٹاک تے رُکھڑے پٹا پٹا کے ہسھ گیا آں۔ بھوئیں وچ کلر رلا رلا کے کھیلیاں بنائیاں نیں۔ دوئیں کھوہ کڈھائے نیں تے کھیلیاں

دے چوگرد رُماں، کِکر، انب، برنے، سیو بیریاں، دھریکاں، ٹاہلیاں، شرینہہ، توت تے کدائیں کدائیں پپل تے بوڑھاں وی گڈیاں نیں...... نواں جیہڑا نظام پیا آوندا اے، اوہدے وچ ایہناں رُکھاں دی لکڑتوں بہوں لابھ ہوسی...... کدی وڈے شہر گیا ایں؟ ہر پاسے لائناں وچھدیاں پیاں نیں۔ نہراں بن رہیاں نیں تے نہراں تے پُل اتے گڈی دیاں لائناں وچ ہر تھاہریں لکڑ ورتینی اے تے جتھے جتھے تھوڑی بہت ابادی ہے، اوتھے سرکار وسن والیاں نوں گھر تے بھوئیں واناں نوں کھوہ کڈھوا کے دیندی پئی اے تے جو جو جنساں ایتھے اُگدیاں نیں اوہناں وچ وادھا کرن لئی نویں نویں بیہہ تے وادھو پانی اپڑاون دا جتن پئی کردی اے...... نواں وسیب بنن والا اے۔ نویاں سرداریاں تے لمبڑداریاں ڈھیاں نیں۔ بھراواں نوں اکٹھیاں چاکر تے میرے نال مُکا کے کوئی لاہم مل لا، ڈھگے بندے میں تینوں دیساں...... سچ آہناں، تر جاسیں۔ ناں میرا مموراقتیانا ہئی تے ساری راوی تے وگدا ای۔ اُکا گلاں ای نہیں کردا ہاہموں، عمل وی کر کے وکھانداں۔"

مموراقتیانا کجھ کو چرلئی ساہ لین لئی کھلوتا تاں گھنے خاں نے سوچیا کیہو کیہو جیہے لوکی پئے نیں بار اندر۔ اک اسیں ہائیں جو اک لُٹ مچن مگروں پتناں اُتے ابادی کرنا ای چھڈ بیٹھے ہاؤں تے اک مموراقتیانے ورگے لوکی نیں جو آون والے ویلے نوں وی اپنی کچھڑیں گھت کے لوریاں پئے دیندن۔ سُنیا تاں ماڑا جیہا اوس وی نویں نظام بارے آہا پر اصلوں بندے بشر نال مُدتاں نہ میل ہوون پاروں اوہنوں اپنے تے اپنے بھراواں بارے ای پتا نہ لگدا......

"کیہ قیاسیں پے گیا ایں گھنے خاں؟ کوئی ولدا جواب نہیں دیندا پیا ایں" مموراقتیانے اک واری مُڑ اوہنوں جیویں ڈونگھی نیندرتوں جگایا۔

"آکھدا تاں ٹھیک ایں توں مموریا، پر جیکر میرے بھرا من جان تاں......"

"اوہناں نوں میرے کول لیا۔"

''اسیں آپت وچ بڑی مشکل نال اکٹھے ہوندے ہائیں۔ کُجا اکٹھے ہو کے تیرے کول اپڑیے...... پر تیری گل اوہناں نوں آکھساں ضرور۔ منن نہ منن، ایہہ اوہناں دی منشا۔''

''اوہ ضرور منسن۔ نہ منسن تے ڈانگ گِٹیاں اُتے رکھ کے میں منوا لیساں گی۔'' نیڑیوں امّاں سبھرائی بولی۔

''ہا، امّاں مینوں وی پک اے۔ اوہ ضرور من جاسن۔ بندے دا من پیڈا ہوونا چاہیدا اے۔''

مورے فتیانے امّاں سبھرائی دی گل نوں جیویں اک ہور تند لائی۔

....

اوہ اگے جاون لئی اُتاولے ہائن۔ اوہ قدم پٹن ای والے ہائن جو مورے فتیانے اپنے بارے ودھ ودھ دسنا شروع کر دتا:

''ایہہ میرا اک پاسا کم نہیں کردا۔ کسے بیماری وجھوں نہیں، ہتھوں اک واری میری اتھری گھوڑی تیز بھجدیاں بھوئیں اُتے وگاہ ماریا تے میرا ایہہ پاسا نستا جیہا ہو گیا۔ اخیر شیخوپوریوں نیڑے منڈی ڈھاباں سنگھ دے اک سکھ سردار میرے توں اوہ گھوڑی مونہہ منگے مل لے لئی۔ پر اوس گھوڑی تے میرا ساتھ بڑا رہیا۔ کئی واری میں اوہدے اُتے اپنے ساتھیاں نال وکھ وکھ جائیں جا کے ڈاکے مارے، ٹھگیاں کیتیاں تے اگوں ویہرن والے بندیاں دے ساہ مُکائے۔ گھوڑی کیہ سی، بھوئیں اُتے سم ماردی تاں اگ کڈھدی۔ اوہدیاں اکھاں ہر ویلے گھمدیاں رہندیاں۔ خوف وجھوں نہیں، ہتھوں اوس دی بھال وچ جس نوں آہرن اُتے تیز کیتی ہوئی میری بلم دے پھل چیر دیندے......ایہہ توں کیہ ٹیر ٹپا لئی ودا ایں؟' اوس گہنے خاں نوں جیویں مہنا ماریا......''بندا چون ساؤ لگدا ایں۔ اوس گھوڑی وچوں اک بی حالے میرے کول اے۔ دُعا کر کھرل سردار من جاوے تے اپنے اصیل

ٹکرے نال ٹکرن دیوے تاں اک وچھیری ایہدے وچوں تینوں دیساں۔ یاد رکھیں ایہہ
ممورے فقیانے دی کیتی ہوئی زبان ہئی تے تینوں اوس گھوڑی دی وچھیری دیون دا وعدا پیا
کرداں...... جدوں اوس گھوڑی اُتے میں چڑھ بہندا تاں میرے سجن ویکھ کے دعا کردے
ہین جو ویکھیے اج گھوڑی ہپھدی اے یاں ممورا فقیانہ تے دشمن اندرو اندریں کنسوئیاں
کردے، جو اج دا دیہنہ اخیر ہے مموریا تیرا...... تے اتاڑول جتھے ساڈی بھوئیں اے تے
اوتھے اوتھے، جتھے میرا سنگ ساتھ، سجناپا تے بِلپا اے۔ اوتھے جد گل کسے مرد دی ہوندی
تاں اوہناں دا اشارہ میرے ول ای ہوندا۔ میری اوس گھوڑی دا اُتلا ہوٹھ پاٹیا ہویا آہا۔
اک واری میلے وچ کِلے پٹّن دا مقابلہ ہویا۔ شریکاں میرے کِلے ہیٹھ تویت بنھ دتے،
نالے کلا تریڈھا کر کے پوریا۔ میری بلم جیہڑی کہ دھرتی ہیٹھ موجود ہر پتھر نوں پاڑ کے نکل
جاندی آہی، اوس دیہنہ کِلے ہیٹھ تویت ہوون تے کلا تریڈھا پورن پاروں میری گھوڑی لفی
تے لفدی ای گئی۔ میں وی ہلوان وچ بھرڑیا گیا۔ ڈھاہن دی گل تاں رہی اپنی تھاہرے،
اپنی خلقت ساہمنے جیہڑی نموشی ہوئی مینوں بھلی ہے نہ میری گھوڑی نوں۔ اگوں توں
بھاویں سال پسالی میدان میں تے میری اوہی گھوڑی جِتدے رہے۔ اوتھے ای اوہدا اُتلا
ہوٹھ وی پاٹ گیا آہا۔ اخیر پوری کھرلوکی اوس گھوڑی دے پچھے پے گئی۔ سردار نہال سنگھ،
ڈھاباں سنگھ والا بندہ بڑا چنگا آہا۔ میری مونہہ منگی رقم دے کے گھوڑی لے گیا تے دو سالاں
دے وچ وچ ای مینوں اوہدی اک بھیان دے گیا۔ حالے اوہدے وچوں نسل پئی چلدی
اے...... ہلا بئی گہنے خاں، گلاں تاں تیرے نال ہو گئیاں بتھیریاں۔ ہُن تسیں میرے نال
مِٹھا لونا کھاؤ، لسّی پیو تاں جو تہاڈا ماہنہ کجی جاوے تے بار دا سفر جو ہویا اکھیرڑا...... پر گل
میری پلے بنھ کے ٹُریں۔ سُنیا اے جو ایتھوں نہر پئی نکلدی اے تے جنی کسے بھوئیں
آباد کیتی اوُنی اوہدی مالکی وچ آ جاسی۔ تے جیا جنت تے عزت بھرم ڈھیر ہویوس تاں
صاحبی تے سرداری وی اوہدے ای حصے وچ آ جاسی...... میں سُنیا اے جو تیرے بھرا دی

لاہم دے جگدے کے کھرلاں دے سردار نتھو دا پُتر ویہریا وداا ے...... گل تاں کوئی اصیل گھوڑیاں دی ہوئی پر اوس متا پکا لیا اے تے لاہماں اکٹھیاں کردا ودا ہے جو انگریزاں دے نال یُدھ گھتسی۔ گل اوہدی گوڑ ہے...... جتھے ہاتھی، توپاں تے توڑے ہوون...... ساڈیاں بلماں، تیر تے تلوار کیہ کرسن۔ منیا جو گھوڑی ساوٴ بندے نوں جانوں ودھ کے ہوندی ہے پر خیر......توں جا، اوہدا کیہ اے، اوہ تے آہندا اے میں انگریزاں نوں ایس لاہے پیر نہیں دھرن دینا۔ جیہڑے گوگیرے کچہری لاندے نیں تے تھاں تھاں ڈاک بنگلے تے پُلس دے تھانے پیئے بناوندے نیں، اوہناں اگے ایہہ گل نری وڈیائی اے، ہور کجھ وی نہیں۔"

ممورے فتیانے ایہہ گل جیویں اپنے آپ نال کیتی ہووے تے مُڑ گہنے خاں تے مائی سبھرائی نوں بھُل کے جیویں ڈونگھے قیاسیں جا اپڑیا۔

"چنگا بھراوا، ہُن اسیں ٹُردے آں۔ حقے پانی واسطے شُکر گزار ہاہم۔ جیکر کوئی صلاح بنی تاں ضرور تیرے کول اپڑسائیں۔ حالے تے کجھ آکھ نہیں سکدا۔ جدوں تیک بھراواں دی نیّت نہ پڑھ لواں۔"

رُکھ دی مُڈھی اُتے کھلو کے گھوڑی چڑھدی سبھرائی دا پیر پیڑ وچ رکھدیاں ممورے آکھیا، "میں آہنداں، بندا ویلے نوں گھوڑی سمجھ کے اوہدے اُتے پلاکی مار کے بیٹھن لئی تیار رہوے۔ ایہدے وچ ای مردانگی تے دنیائی اے...... تے ایہہ گھوڑی ضرور بدلیں۔ جھبدے ای کوئی سبب بنیا تاں میں ای کوئی تینوں چنگی نسل دی دیساں چا۔"

ممورے گہنے خاں نوں جیویں پک کیتی۔

اوتھوں چلے تاں راہ وچ ہور تھاہراں اُتے وی لوکی بار وچوں رُکھ تے جھاڑیاں وڈھدے پیئے دِسے اوہناں نوں۔

"انج ای ہئی گہنیا جو تقدیر ممورے دی صورت وچ ساڈے اُتے مہربان ہوو ہئی۔ ویلا نہ گُھساویں تے تیرے بھراواں دے ترلے میں کریساں۔ اخیر اوہ میرے وی

پُتر نیں۔'' اماں سھرائی دی گل حالے پوری ناہس ہوئی جو تیر وانگ اُڈدی ہوئی اک بگھیاڑی اوہناں اتے حملہ کیتا۔ اوہ تاں اُچے ہون کر کے بچ گئے پر گھوڑی دے اگلے پٹ دا لڑ پھا لاہندی اوہ اگانہہ ہوئی۔ گہنے خاں بگھیاڑی دی وڈھی ہوئی تھاہر اُتے اپنی پگ ولھیٹ کے اوہنوں بنھن دا بتھیرا جتن کیتا پر خون مُڑ وی نہیں رُکیا۔ اوہناں دی راہ اُتے انج جیویں کوئی جوں کھلاردا جاوے...... گھوڑی دا لہو ڈُلھدا گیا۔

اوہ حالے ولّارا دی ڈھاری اُتے بہہ کے پانی دھانی ای پئے کردے ہائن جو گھوڑی دی حالت ہور دی ہور ہوگئی۔ اوہ تاں انج جیویں ناہرا اُٹھ چنگھاڑے تے ہر شے چا، چا مارے...... مونہہ وچوں جھگ ای جھگ۔

''گہنیا! گھوڑی تیرے دے آہر مینوں چنگے نہیں دِسدے۔ ایہہ تاں ہلکی ہوئی پئی ہئی تے جیہڑی شے ایہدے ساہمنے آئی اوہنوں وڈھدی جاسی۔''

علیے ولّارا اوہنوں ورجیا۔

''ایہنوں راہ وچ بگھیاڑی وڈھیا اے تے ضرور بر ضرور ایہہ ہلکی ہوسی...... ہُن اُپا ایہدا کیہ اے بھراوا؟''

''اُپا ایہدا اک ای اے'' علیا ایہہ آکھدا ہویا اندر گیا تے اندروں اک توڑے دار بندوق کڈھ لیایا۔ اوہناں دو فائر کیتوس۔ ایدھر گھوڑی بے دم ہو کے ڈھٹھی، اودھر علیے خاں آوندا دِسیا۔

6

فجر ول ٹُردی رات

علی محمد جو علیے ولاّرا دے ناویں توں مشہور آہا۔ گھر بار وچ عام جیاں وانگ رَہندیاں وی وکھرا وکھرا جیہا رَہندا۔ اوہ گھر دے کسے جی تے نہ ای جنور نال ہلیا، انج ایہہ وکھریواں اوہدی ذات دا حصہ بن گیا۔ اوہ بھاویں ماں تے بھراواں نوں نہیں دس سکدا اہم جو اوہ کس وجھوں جھلاّر تے دریا دی من دے نیڑے واسیوں نہیں کر سکدا آہا......

بھاویں اوہنوں ایس گل دا وی یقین آہا جو بندے دے نال ڈھیر چِر تیک کوئی شے وی نہیں رہندی۔ کوئی یاد وی، چاہے اوہ یاد چنگی ہووے یاں بھیڑی۔ چنگی یاد تاں بالکل وی نہیں۔ پر ایہہ تاں اوہنوں اوہدے پیو ولوں سُنائی ہوئی اوہ وارتا آہی جو اوہدے پیو، پیو دے بھراواں تے دادے اُتے واپری آہی۔ اوہ جاندا آہا جو اوہ کیہ شے ہے جو اوہنوں ہر ویلے پیڑ دیندی اے۔ جو اوہنوں جاگدیاں چین نہیں لین دیندی تے سُتیاں ڈراونیاں سُفنیاں دا روپ دھار لیندی اے۔ جو بالپنے توں پیو وانگ اوہنوں کُھرڑ چُکی کتھا کردی اے۔ سہکدی اے تے ہنجھو وہاوندی اے۔

باہر رات نوں فجر ول ٹُردیاں ویکھیا جاسکدا آہا۔

ٹِپ ٹِپ وسدی ورکھا دی واج ٹالھی تے شہتوت دے رُکھ اوہلیوں سُنی جا سکدی آہی۔

پکھیرووااں دے نویں سفر اُتے ٹُرن لئی صلاح مشورے کرن دیاں اوازاں دوروں نیڑیوں پیاں سُنیندیاں۔

ولاّ را ڈونگھیاں سوچاں وچ آہا۔

گھنے خاں دے جھلاّر نیڑے وسن دی سدھر تے مُڑ کے مورے فتیانے نال رل کے بار اباد کرن وچ ایہناں دی اپنی ای کوئی لابھ، ایہناں دا اپنا ای کوئی فائدہ مفاد ہووے گا، نہیں تے ایہہ مینوں تے عیسے نوں نال رل کے بار اباد کرن بارے کدے وی نہ آکھدے۔

ولاّ را دے وکھ رہن وچ شک کرن دی ایہہ بیماری وی رلی آہی تے ہر ویلے سوچدیاں رہنا، عام تے خاص ہر طرحاں تے ہر ویلے سوچدیاں رہنا، ہر طرحاں دے حالاتاں وچ۔ اوہ سوچدا تے مُڑ سوچدا ای رَہندا...... اوہ جھلاّر نیڑے دریا دی من اُتے کیوں نہیں وسنا چاہوندا آہا۔ اوہدی خاص وجہ آہی۔ اوہ لٹیریاں تے دھاڑویاں دی گزرگاہ آہی۔ اوہنوں اک اک کر کے اپنے پیو دیاں سُنائیاں کہانیاں یاد آون لگ پیاں۔ پہلی کہانی وچ رات دا سماں آہا۔ اوہ اک گُنڈ وچ وسدے ہائن۔ سیالڑے دی نگھی رات آہی۔ سوتے دا ویلا ہونا اے۔ اوہ پیو نیڑے سوت وچ انج ولٹیجا ہویا آہا جیویں کوئی سپّی ہووے۔ اوہدا پیو کدی نِگھی نیندرے نہ سُتا دسدا۔ ولاّ را دی اکھ جس ویلے وی کُھلدی اوہنوں اوہدا پیو جاگدا ای دِسدا۔

"پُوا...... توں ہر ویلے جاگدا کیوں رَہندا ایں؟" اوس پُچھیا

"سوں جاون وچ بہوں زیادہ زیان دا ڈر ہوندا اے ولاّ راوا۔"

پیو اوس نوں ہمیش پُتری آکھ کے بُلاوندیاں پھیر کدے کدے اوس دے نال

توں سڈ دا۔

''اوہ امرائے نیڑے رہندے ہائن۔ دریا دی من ایتھوں ڈھیر دور آہی پر جس تھاہر اُتے اوہناں کھوہ کھٹ کے رہنا شروع کیتا آہا۔ اوہ تھاہر خلقت دی وڈی گزرگاہ آہی تے ایہہ گزرگاہ ای اوہناں دی بربادی دا کارن بنی۔ پر اوہ کیہی تھاہر آہی۔ جنتاں ورگی...... اوہ اوہنوں اصل گل ول لیاندا لیاندا کدے ہور دے نکل گیا...... اوس اوہدے دو بھراواں، اک بھین، ماں پیو سبھناں ایس بھوئیں نوں رہن گڈن لائق بناون لئی اپنے لہو نوں مڑھکے وانگ وگایا۔ مُڑ جا کے ایہہ بھوئیں فصل بیجن لائق بنی آہی۔ اوہدے بھراواں پیو تے اوس بھوئیں اکساہری کیتی، ٹوئے ٹبے پدھرے کیتے، ٹوٹیاں بنائیاں، وٹاں بدھیاں، اپنے چھینے، چترے تے ساوے بلداں نال جوترے لائے۔ چھپڑ تے ٹوبھے کڈھے۔ وادھو وسیاں بارشاں دا پانی سنبھالن لئی ندیاں، نالے تے جوہاں کھٹ کھٹ پٹھ گئے...... اوہناں سال سپالی کنک، چری، جوار، جوں، مکئی تے رُوں گڈی تے مُڑ فصلاں انج سریاں جو رہے رب دا ناؤں۔ پکی ماڑی جتھے پیو دا ہمیش دا آون جاون آہا۔ اپنی ٹاہلی، بیر تے کِکر دی لکڑیں نال بنوائی گڈ اُتے۔ اوہ بلد جولیندا تے ہورس لوکاں دیاں جنساں وی اُتے دھر کے منڈی نوں ٹُر جاندا۔ اوس کرائے وچ جنساں وچوں ای حصہ لے لینا۔ ایہہ وستاں توڑ ولایت اپڑدیاں۔ راوی وچ کھلوتیاں بیڑیاں ایہناں نوں سندھ دریا تیک اپڑاندیاں تے اوتھے کھلوتے جہاز لاہوری بندر تیکر ولایتی مسالے، رُوں، رُوں نوں رنگن لئی قدرتی رنگ جیہڑے ایتھے مُڈھ لاتوں اُگدیاں بوٹیاں وچوں بندے آئے ہائن۔ نیل، کسنبھڑا، مجیٹھ، کیسو، اکاس ویلاں تے مہندی دے ہائن پتر...... کِکر دے رُکھ دی چھل توں بنے رنگ وی انملے وکدے۔ ساڈی نیڑلی وستی دے لوکاں نوں ایہناں وچوں رنگ کڈھن تے ایہدے نال کپڑے رنگن دی ڈھیر جاچ آہی۔ اماں دسدی ہوندی ہائی جو کھیس تے دریاں رنگاون لئی جاندی ہوندی آہی۔ ''جو کپڑے نوں رنگ دے گھول وچ پاون توں پہلاں ایہنوں

''پاہ'' دیا کردے ہائن۔ تاں جو ایہہ رنگ نوں پکے طور پھڑ لوے۔ ایس کم لئی اوہ پرانیاں زمانیاں توں پھٹکڑی تے جھاوَر ورتدے۔ بھاویں رنگ بناون تے چڑھاون دے ایہہ ڈھنگ کجھ خاص لوکاں نوں ای پتا ہائن پر جیہناں نوں پتا آہا اوہ دوجے لوکاں نوں گھٹ ای دسدے۔ پر ولّا راوا! جو لوکی رنگ نہیں کڈھ سکدے ہائن۔ اوہناں دیاں گُڈیاں سوتر، اُن، ریشم تے کڈھائی وچ ورتے جاون والے ہور سمیان دے مہنگے ہون پاروں اک دے پھنبھے اکٹھے کر کے اوہناں نوں ای چنج شب کے قدرتی رنگاں نال رنگدیاں، اوہناں نال غلیچے تے ہور شیواں بنا لیندیاں۔ اک جیہناں دیاں توں مائیاں اُڈاندا وتدا ایں، حکیم لوک تے ایہنوں سَے دوائیاں وچ ورتدے نیں۔ پیو دسدا ہوندا آہا...... ''ولّا روا، ساڈی اک ای بھین آہی تیری پھپھی...... دانی، بنی تے گھر دی پردھان۔ سارا لیکھا جوکھا، بھوئیں بھانڈا، بی پٹھا، کھان پین دا حساب اوہی رکھدی۔ ویلھے ویلے امرائے دیاں ساریاں گُڑیاں اوہدے نال آ کے بہہ جاون تے ترنجنیں بہہ کے کسیدے پپیاں کڈھن...... جیہدیاں دُھماں دور دور تیکر دُھمیاں ہائن۔

''علاقے دی خلقت سُکھ دا ساہ لیندی آہی۔ امرائے وچ ای جو ساڈے توں کجھ قدماں دی دوری اُتے موجود آہا۔ کاریگراں دا پورا طبقہ موجود آہا۔ جیہناں وچ لکڑ، لوہے، چمڑے، پتل، شورے، صقل دے کم توں وکھ سلائی کڈھائی تے کشیدہ کاری دا کم کرن والے لوکی رَہندے ہائن...... لوہار، ترکھان، موچی، نائی، دھوبی، درزی، راج، سُنارے، قلعی گر، کمہیار، چوڑی گر، ٹھٹھیرے، پینجے، تیلی تے للاری۔ سبھو ساڈے چوگرد وسدے...... انج جو ساڈی ماں آہندی ہوندی آہی، ملکھ ماہی دا وسدا آہا، شاد آباد آہا۔ تے ایہہ مُلکھ ساڈی ڈھاری، ساڈی وستی تیک ای نہیں اباد آہا۔ ایہدا پسار تے کھلار تے دور دور تیک آہا......

''ایس سبھو کجھ دے ہوندیاں سوندیاں چوری چکاری، یاری دشمنی، ٹھگی، ڈکیتی

تے مار دھاڑ ایس علاقے دی مردانگی گنی جاندی۔ ساڈی وستی دے لوکی بھاویں ایس سارے کجھ توں انجان ہائن۔ اوہناں تاں کدے لوہے دے ہتھیار وی نہیں بنائے ہائن، سوائے اوہناں اوزاراں دے جو بھوئیں بناون، سنوارن تے کم وچ ورتے جاندے۔ پر ساڈے آل دوالے وچ تے پوری بار دیاں وکھو وکھ لاہماں وچ رہن والے ہر منکھ دی اکھ دوجے دی دولت، عورت، اوہدیاں مجھاں، گھوڑیاں، اُٹھاں، بکریاں تے اوہدے مال اسباب اتے ہوندی۔ اوہ دوجے دی وست نوں اپنی ای شے جاندا۔ خاص طور اُتے دریا دی من اُتے قافلیاں دیاں گزرگاہواں تے اباد وستیاں تاں روز ای اُجڑ دیاں تے روز ای وسدیاں۔ جیہدے کول طاقت ہوندی، گھوڑیاں تے ہتھیار ہوندے، آوندا، لُٹدا تے اگانہہ ہوندا۔ کوئی پچھ پرتیت، کوئی قانون قاعدہ نہ آہا۔ دور دور علاقیاں وچ تھانے تے ڈاک بنگلے بنے ہائن۔ کوتوال یاں سرکاری کارندیاں دے اپڑن توں وی پہلاں لُٹن والا جا گُنڈ وچ لُکدا۔

''ایہی ای دیہاڑ ہائن'' اوہدے پیو نے اک ٹھنڈا ساہ بھردیاں اکھیا۔

''وساکھی لنگھی آہی تے امرائے وچ میلا لگن والا آہا۔ جدوں اک رات ساڈے اُتے بڑی بھاری لتھی'' اوس ہنجوواں نوں اپنی پگڑی دے پلو نال پونجھدے آکھیا۔

''اوس شام ساڈے اُتے ہونی ورت گئی، اوہ وی بار دے اک سردار قبیلے دے ہتھوں۔ اوہ گھوڑیاں اُتے آئے۔ اوہناں کول نیزے، برچھیاں، بلھماں تے کُہاڑیاں ہائن'' وساہرے خاں اوہنوں کھول کے گل سناون لگ پیا۔

میرے دوئیں وڈے بھرا ڈنگراں واسطے گھاہ چارہ وڈھن لئی نیڑے جھنگی ول نوں گئے ہوئے ہائن۔ پوا، سبات وچ الانی منجی اُتے اُلسیویں لے رہیا آہا تے میری بھین ڈھاری نیڑیوں لنگھدے نالے اُتے کپڑیاں نوں کھار وچ دھو کے اوہناں نوں نیل پئی لاوندی آہی...... آون والیاں کوئی خیر خیریت نہیں پچھی، حال احوال نہیں کیتا۔ آئے تے

آوندے سار ای آکھدے ہن ''کڈھو اوئے جو کوئی مال اسباب تہاڈے کول ہے؟''

''اوہ ست اٹھ بندے اُتوں پنج پنجا کے آئے ہوئے۔ اسیں گھابر گئے۔ بار وچ اجیہے واقعے واپردے عام سُنیندے ہائن پر ساڈے اُتے ایہہ کرو پی پہلی واری آئی۔ پُوا اُبھڑواہے اُٹھیجا۔ امّاں جو نیڑے ای مجھ چوندی پئی آہی اوہ اوویں ای گڈوی ہتھیں لئی ہٹی۔ میں ویکھیا جو دھار اوہدے ہتھوں نکلی تے بھوئیں اُتے لکیر پاوندی گئی تے ایہہ اوس مجھ دی اخیرلی دھار ہائی جو ساڈے حصے آلی بھوئیں اُتے ڈگی۔

''ڈنگر سارے اک ای رسے نال بنھ لوو تے گھوڑیاں چھڈ کے جو دو بیلے ہین ہک ہک ہو جاوو'' اوہناں وچوں وڈیاں مُچھاں والے تے تُرے والی پگڑی والا بولیا۔ پیو دا تاں جیویں ساہ ای مُک گیا ہووے۔ میں اوہدی تیڑ دی پھڑی کھبدا ہویا اوہدے پچھے لُک کے اوہناں نوں ویکھ رہیا آہا۔ اینے نوں میری بھین رابعاں اُتلے نال اپنے سِنے ہتھ پونجھدی ہوئی آن وڑی۔ وڈیاں مُچھاں آلے رابعاں نوں ویکھدیاں ای اکھاں وچ چمک لیاندی۔ اوہدے ہوٹھاں اُتے لالاں آ گئیاں۔

''ایس کُڑی نوں چُک کے میرے پچھے بٹھا دیو تے بابے دی پگ لاہ کے سانوں آپت وچ چنگی طرح بنھ دیو۔''

''ایہہ سُندیاں سار ای دو گھوڑ سوار لتھے تے اوہناں بھین رابعاں نوں پھڑن دا جتن کیتا۔ اوہ بھج کے پیو ول ہوئی۔ پر اوہناں اوس نوں گُت توں پھڑیا۔ ماں اوہنوں بچاون لئی اگے ودھی۔ اوہناں ماں نوں پہلوں گلاں مُڑ ہتھاں نال پچھانہہ ہٹن دا آکھیا، ورجیا۔ امّاں پہلاں کاوڑ نال تے مُڑ کے منتاں ترلیاں نال بولی۔ اخیر جدوں اوس ویکھیا جو رابعاں اوہدے ہتھوں کُھسدی پئی اے تاں اوس اُچی اُچی بوبو گھتن تے حال پارھیا کرنی شروع کردتی۔

ایہہ حال بُوبُو میریاں وڈیاں بھراواں تیکر اپڑ گئی۔ اوہ اوویں ای ننگے پنڈے

ہتھیں داتریاں لئی آن وڑے۔ ایس توں پہلاں کہ اوہ اندر سبات وچ جا کے ہتھیار پھڑدے، انج جیویں دھاڑ کرن آئے پہلوں توں ای تیار ہائن۔ اوہناں آوندیاں نوں ای نیزیاں، بلماں تے کُہاڑیاں اُتے دھر لیا۔ میرے پیو تے بھراواں نوں تڑفا تڑفا کے مار گھتیا۔ میں تے میری ماں پینے نتانے جیہے کنے ای سمے بے ہوش رہے۔ اوس ویلے جدوں رائباں دیاں سہیلیاں امرائے توں اوہدے نال کسیدا کڈھن لئی اپڑیاں، دھاڑوی گنڈ توں پار اُتاڑ نوں جالتھے ہائن۔ اسیں ہُن ڈھاریاں چھڈ کے امرائے والیاں نال رہن واسطے وستی آ گئے۔ اک گھر وچ رہن لئی سانوں تھاں ڈھئی۔ اوہی گھر والے ساڈی واہی بیجی کرن لگ پئے۔ ساڈا کھان پین، کپڑا لتا اوہناں دی جیویں ذمے واری بن گیا۔ پر میں اوس واقعے نوں منوں کدی نہ بھلا سکیا.....'' پیو وساہرے خاں نے ولّارا نوں اپنی ہڈ بیتی سُناوندیاں اک لمیرا ساہ بھریا۔

''مُڑ کے میں امرائے دے اک منویں کھوجی نال رل گیا۔ اوہدے توں کُھرا کڈھن دا ول سکھیا۔ اوہ کھوجی مٹھے پانیاں دی تھاہر لبھن وچ وی کامل آہا۔ اوہ پانی جیہدے نال کھوہ کڈھ کے بھوئیں بیجی جا سکے۔ میرے من وچ تاں اوہناں دھاڑویاں تیک اپڑنا تے اوہناں توں بدلا لینا آہا۔ اک سدھر من وچ بھین نوں ملن دی وی آہی تے دشمناں توں ویر لین دی وی۔ ایہدے واسطے اک لمی عمر تے پہاڑاں ورگے ورھے ہنڈھاونے پئے مینوں سر تے...... اخیر میں لبھ کھلا، اپنے شریکاں نوں تے ایہناں دیاں باہکاں نیڑے دھونی دھما کے بہہ گیا۔ جوگی فقیر دا روپ دھار کے نیڑے والیاں وستیاں وچوں خیر منگدا، کدی کدی ایہناں دیاں باہکاں تے وی جا نکلدا۔ میں رانجھے دے ہیر تے سہتی دے ملن دے پیچ توں ول سکھیا۔ مینوں اوس سردار دی زنانی کھوہے اُتے پانی بھردی ٹکر دی...... چون میل ملاپ ہوون لگ پیا۔ سردار ہر راتیں آہم لاہم دیاں تھاہریں جا لُکدا جُھگّے بھندا تے ملکھیں دے مجھیں تے داند کڈھ لیاوندا۔ اوہدے نال ڈاکواں دی

واہر ہوندی۔ میں ایس ڈرتوں ہر ویلے گھابریا جو کدھرے کسے ویلے اوہدے نال ٹاکرا ای نہ ہو جاوے۔ اک دو واری مینوں بھین وی ملی۔ اوہ ہُن دھیاں پُتراں والی آہی۔ میں اوہنوں سیہان لیا، پر اوس مینوں سہاتا کوئی نہ۔ کیوں جو ساڈے وچکار عمراں دے پینڈیاں دی وِتھ آہی...... اوہنوں ویکھ کے اندروں اندریں روندا رہیا پر اوہنوں گل نہ لایا جو کدھرے اوہ ہبھو کجھ چھڈ چھڈا کے میرے نال ای نہ ٹُر پوے...... اخیر ولاّ روا میں سردار دی زنانی نوں اُدھال لیایا، جیہڑی تہاڈی ماں بنی۔ آہندن جو راٹھ واسطے بھین توں ودھ اوہدی زنانی ہوندی اے جو اوہدی عزت، آبرو تے مان مریادا دی راکھی کر دی اے۔ زنانی ای مردنوں ڈھیر گھاٹ وی دیندی اے۔ ایہہ گل وی میرے ساہمنے آہی۔ مُڑ مینوں پتا وی کوئی ناہیں لگا جو سردار دی کوئی بھین وی آہس...... میں تے سبھرائی اوہدے لگدیاں دے ڈرتوں بار دی اجیہی کیہڑی گُنڈ اے جتھے جا کے نہ لُکے ہوویے۔ ناؤں نشان تے پہریوا بدل کے۔ اُتوں تسیں جمن لگ پئے۔ تھاہر، ٹھکانا اسیں کوئی نہ بنا سکے۔ پر پُتر، اک گل یاد رکھیں تہاڈی ماں سبھرائی میرے نال چنگا سوہنا ورتی اے۔ جدوں دی میرے نال آئی اے اوس ہٹ کے پچھانہہ نہیں ویکھیا۔ میں گھُرے چنے چھڈ کے مٹھا پانی لبھ کے کھوہ کھٹن دا کم مل لیا تے انج تہاڈا تے اپنے آپ دے جین، دنیا اُتے رہن دا سبب اسباب بنا لیا۔ پر ایہہ کوئی حیاتی نہیں پُتر ولاّ روا، خانہ بدوشاں والی۔ میرے من وچ ایہہ سدھر تاں چوکنی آہی کسے اک تھاہرے اکٹھے رہ کے بھوئیں بھانڈا کر لیندے پر جو بیتی ساڈے اُتے، اوہدے مگروں تاں تہانوں نصیحت ایہو ای کریساں جو کدی دھاڑویاں دی راہ تے دریا دی من اُتے واسیوں نہ کرنا، کیوں جو تہاڈی ماں دے لگدے تہاتھوں ویر لینوں وی نہ مُڑ سن...... پر میں اخیرلے ویلے اپنے مرن دا بندوبست کر کے مرساں۔ تسیں میری لوتھ دی سوہ وچ رہنا تے میری قبر دے نیڑے ای واسیوں کر لینا......''

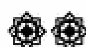
کھتیاں، پورب ولوں پچھّم نوں پندھ کر آئیاں جدوں ولاّرا پیو دیاں سُنائیاں،

ہڈ ورتیاں دے کھہڑیوں نکلیا۔

ساری رات بے ارامی نال بولدیاں ککڑیاں، ککڑاں وچوں بانگی ککڑ بانگ دیونا شروع کر دتی۔ ولاّرا نوں امّاں سبھرائی دے بولن، کلمہ پڑھدیاں توبہ استغفار کردی دی آواز آئی۔ ولاّرا جانیا جو اوہدے وانگ ای امّاں سبھرائی وی رات اکھاں وچ ای کڈھی اے......

....

اوہ سارے اُٹھیج کے حاطے وچ کٹھے ہونا شروع ہو گئے۔ ولاّرا اُکھڈی دا بوہا کھولیا۔ ڈنگراں تے واڑھے اُتے نظر ماریوس۔ اوہدی زنانی چاٹی وچ مدھانی پاون توں پہلاں ہتھ نال نکھار کے ساریاں واسطے بورا کڈھیا تے کانہہ دے ہتھ ہتھ لمے گلاساں وچ گھت کے اوہناں نوں دیون لگی۔

7

بُھر دی سامی وچ قید رُوحاں

ولاّ را جاندا آہا، جو اوہدی ماں حُقہ چھکدی ہے۔ اوہ اُٹھی کے حقہ بھخاون لگ پیا۔ اماں سبھرائی چر تیک قیاسیں پئی رہی تے ولاّرا دے موںہہ الے تکدی رہی۔ مُڑ اُٹھیجی، پیڑھی پکڑیوس تے ولاّرا اول ودھن لگی۔ ولاّرا، نیویاں اکھاں نال اپنی ماں نوں تکیا۔ اوہنوں لگا جو اوہدی ماں دی کنڈ نیوں گئی اے۔ اوہدیاں اکھاں وچ اوہ ویلا گھم گیا جدوں اوہدی ماں بھر جوان آہی۔ اوس اوہنوں ہمیش ایس جوانی دے روپ وچ ای تکیا۔ اوہ اوہنوں بڈھیاں ناہیں ویکھنا چاہوندا۔

اماں سبھرائی ولاّرا دے نیڑے جا اپڑی۔ پیڑھی بھوئیں اُتے رکھیوس تے بُتھ کے اوہدے ساہمنے بہہ گئی۔ بھوئیں توں اک سُکا تیلھا پکڑیوس۔ اوہدے اُتوں دھوڑ مٹی چھاڑدیاں تے اوہدے اُتے ودھیاں چُنجھاں بھوردیاں بولی، ''پُتر! توں جاندا ایں اسیں تیرے کول کیہ سوچ کے آئے آں۔ سیانے آہدے نیں کدھوں کنڈ یتا تے پردیسیں وسدا اک برابر ہوندن...... تے توں تے خیری سلاّ وسدا ای پردیس ایں ساڈے بھانے۔ اُنج دوجے دو بھرا وی کیہڑے نیڑے ہوندن۔ میں آہندی آں ساریاں باہیاں رل کے بہو

تے تہاڈے رل بیٹھن، رل وسن نال میں وی کوئی سُکھ دا ساہ لواں۔ پُتر من لویں تے ناںہہ نہ آکھیں۔ تسیں سارے خیر نال جیے جنتے تے مال اسباب والے او۔ مال اسباب تے رب گھنے نوں وی ڈھیر دتا اے۔ پر جدوں اولاد ای نہ ہوئی تاں اوہدے کس کھاتے......'' مائی سھرائی ایہہ آکھ کے ولّا را دا مونہہ ویکھن لگ پئی۔ انج جیویں کوئی دریا دے کپر وچ ڈُبدا کسے وسیلے دی آس وچ ہوندا اے......''توں من لویں تے میں عیسے نوں وی ترلا گھتاں...... کسے سردار دی بھوئیں تے کم کردا اے۔ کتنا اوکھا ہوندا ہووے گا۔'' انج جیویں اخیری گل اوس اپنے آپ نال کیتی ہووے۔

چراں تیک چپ چان ای کھلری رہی۔ ولّا را سوچ رہیا آہا......''ماں نوں کیویں سمجھاواں؟ میں ایہناں ساریاں نوں کس طرحاں سمجھا سکدا آں۔ جیکر میرے ساہمنے گھنے خاں تے عیسے خاں ہوندے تے ایہو گل پُچھدے تاں اوہناں نوں دس وی دیندا۔ مینوں بڈھی ماں دا دل رکھنا پوسی۔''

اینے وچ امّاں سھرائی گھابر کے پیڑھی توں اُٹھیجی تے اُٹھ کے دور ویران جیہے جنگل ول تکن لگ پئی۔ پورا سورج نہ نکلن پاروں جنگل حالے گھسمیلا جیہا دس رہیا آہا۔ چنگی تقدیروں پہلے گھنے خاں موڈھیاں اُتے دھرن والی چادر چھنڈدا اپڑیا تے جھبدے ای مگروں عیسے خاں وی۔ ہُن اوہ چاروں اوتھے اکٹھے ہائن۔ چاروں ایتھے اکٹھے ہوون والے مقصد توں چنگی طرحاں جانو ہائن۔ چاروں چُپ ہائن ۔ اوہ سارے ای ایہدے اُتے یقین کیتی بیٹھے ہائن۔ جو ولّا را، مورے فتیانے نال رل کے ابادی کرن تے بھاویں نہیں پر بھراواں نال رل کے رہن تے تاں ضرور برضرور راضی ہو جاسی۔

ولّا را چُپ آہا۔ اوہ اوس کہانی نوں ساریاں دے ساہمنے بیان ناہی کر سکدا۔ خاص طور تے امّاں دے ہوندیاں۔ کیوں جو اوہناں اُتے جو بیتی آہی اوہدے ذمے وار اوہدی ماں دا پہلا سائیں تے اوہدے کارندے ہائن۔ اوہ سوچدا آہا جو اوہدے پیو

وساہرے خاں ایہہ گل اپنی زنانی نال بھاویں لکھ واری کیتی ہووے، اوہ نہیں کر سکدا تے جدوں ولاّرا ویکھیا جو امّاں سھرائی آپ دھیانے لگی ہے تاں اوس دوہاں بھراواں نوں کورا جواب سُناوندیاں آکھیا:

''بھراوو! تسیں جنے مرضی اے چنگنا وند ہووو، تہانوں دُکھ لگے یاں میرے ولوں بدگمان ہو جاوو۔ میرا تہاڈے نال جاون اُکھیڑا لگدا اے۔ ایہہ گل میں امّاں ساہمنے نہیں کر سکدا۔ آس ہے تسیں میری مجبوری سمجھ لیسو۔''

''ایہدے وچ کوئی بدلاؤ ہو سکدا اے یاں اسیں ایہنوں تیرے ولوں لوہے اُتے لیک ای جانیے؟'' عیسے خاں ترِکھے لہجے وچ آکھیا۔

''بھراواں وچکار گلاں ہوندیاں رہندیاں نیں۔ اوہ گلاں نال لوہے اُتے لیکاں نہیں چھکدے۔ کدے کوئی سبب اجیہا بنیا یاں ویلا ڈُھک آیا تاں میتھوں ودھ رل وسن دی خوشی ہور کیہنوں ہووے گی......'' ولاّرا دے گل کردیاں کردیاں امّاں سھرائی وی نیڑے آن کھلوتی آہی۔ گل اوہدے تے وی شیشہ ہو گئی آہی۔

''چنگا پُترا، جیکر توں نہیوں مندا تے اسیں نیوں جاندے آں۔ توں کرلے اپنے من آئی...... پُتر گہنے خاں! جا تے اپنا مال مُنی لے تے ایتھے ای مُڑ آ۔ میں مُڑ کے ''چھوّیاں والے پتن'' کوئی نہیں جاندی۔ وتاں اوتھے جا کے میرا من پر تیج جاوے...... تے چنگے سببوں اج تریوے جُڑ گئے او تاں اک گل جیہڑی کجھ دیہاڑیاں توں میرے من وچ مُڑ مُڑ آوندی اے تہانوں کر چھڈاں۔ وِیسے خاں نوں وی سنیہا گھل چھڈو۔ میری معیاد ہُن بہوں گھٹ رہ گئی اے۔ میں اندروں کھاج جیہی گئی آں۔ اج کل دی مسافر آں۔ خورے کس ویلے میرا سمیان لدی جاونا اے۔ بس نرا بُت ای رہ گئی ہاہموں۔ اک وعدہ تہاڈے ساریاں توں لینا چاہوندی آں، جو میرے مرن توں پہلاں میرے پیکیاں نوں میرے موُنہہ دھر موُنہہ کر دیوتاں جو اوہنوں سارا حال حقیقت کر دیواں۔ جو میں نکلی تاں

وساہرے خاں دے نال اپنی مرضی نال آہی تے تسیں میرے پُتراں نال ویر دھکو زوری دا بنائی ودے او۔ ذمے وارتاں لنگھ گیا اگلے پتنیں۔''

امّاں سبھرائی دی ایہہ گل سُن کے تریوے بھرا ہکا بکا رہ گئے۔

....

رات سمے......

گھٹ ودھ اباد ہوئے جنگل وچ دور دور تیک ڈولدے اسمان اُپر بلدے بُجھدے تارے......

لگاتار بینڈیاں دیاں اوازاں۔

ویڑھے وچ سُتے سبھ لوکاں دے چہریاں اُتے اُداسی تے مایوسی دیاں لکیراں۔

ولّا را تے اوہدی زنانی جاگدے نیں۔ سرکڑے نال اُسارے کدھلے ہیٹھ منجیاں ڈاہیاں ہوئیاں نیں جیہدے اُتے جنڈ، ککراں تے ہور رُکھاں دیاں لگراں نال بنی چھپری اے۔

نال والی منجی توں امّاں سبھرائی دی اواز آوندی اے:

''میں پیراں فقیراں توں رکھاں لکھوائیاں تے چاندی دیاں ڈھولنیاں وچ مڑھوا کے اوہدے ڈولھیاں اُتے بنھ دتیاں۔ اوہ جھنگ سیالوں سرداراں دی دھی کڈھ لیایا۔ میں جیہنوں گل نال لا لیا۔ پر اوہدے لکھے لیکھ نہ پرتیجے۔ اوہدے اُتے ربّ دی نہ مہر ہوئی......'' اوہ اک ٹھنڈا ساہ بھر کے چُپ کر جاندی اے۔

....

کجھ چر چُپ مگروں ولّا را اپنی زنانی نوں پُچھدا اے:

''کرماں والیے، جاگدی ایں؟''

''ہاں، جاگدی آں۔''

''امّاں، گہنے خاں بارے گلاں پئی کردی اے...... ماں دی حالت ویکھاں تے جی آکھدا اے کہ ایہناں نال رل کے ٹُر جاواں تے جتھے آہندن، اوتھے ابادی کرلواں۔ ایہناں دی مرضی نال جیواں، ایہناں دی مرضی نال مراں۔''

ڈھیر دیر تیک چُپ رہندی اے۔ مُڑ انج جیویں گوہ نال نہیں سگوں سوچدی ہوئی بولدی ہووے۔

''چنگی گل اے۔ امّاں دی حالت ہُن ڈھیر ماڑی لگدی اے......'' اوہدی زنانی اوسے طرحاں کسے ہورسوچ وچ گواچی ہوئی بولدی اے۔

''حیاتی دا اعتبار کوئی نہیں۔ جنگل وچ جاوو تے گُھپ پرچھائیاں ویکھ کے لگدا اے حیاتی کجھ ماڑیاں، کجھ پیڈیاں سُفیاں دیاں چھڑیاں نال بنایا ہویا کوئی پنجرہ اے۔ امّاں نوں ویکھدی واں تے مینوں اوہدی روح کسے اجیہے ای پنجرے وچ تڑی لگدی اے۔''

''ٹھیک ای آکھدی ایں کرماں والیے۔''

''ساڈے وجود وی تاں ایہناں پنجریاں وانگ ای ہے نیں ولّاراوا......'' اوہدی زنانی اپنی گل ٹوری رکھدی اے۔

''......تے وجود دیاں ایہناں پنجریاں وچ اسیں اپنیاں سدّھراں دے پکھیرووااں نوں ہمیش ہمیش لئی تاڑی رکھدے آں۔ جو ہمیش ڈرے سہمے رہندن۔ کدی کجھ بولدے، کدی کجھ چچہاوندے ای نہیں۔ سگوں ساڈیاں ترٹھیاں ہوئیاں روحاں وانگ جو اک روز بھر دی سامی وچ قید ہو جاندیاں نیں۔ اساناں اُپر جاون دی اُڈیک وچ۔ اودوں تیک، جدوں تیک ساڈیاں ہڈیاں گُھر گل کے مٹی وچ مٹی نہیں ہو جاندیاں۔''

انج جیویں مریض اخیرلیاں گلاں کردا کردا تھک کے سہکدا اے۔ ولّارا دی زنانی وی تھک کے سہکن جیہی لگ پئی۔

رات دا اخیرلا پہر......

چُپ دیاں ڈونگھیاں اوازاں وچ ولاّ را تے اوہدی زنانی دیاں اوازاں اچنتے انج گواچ جاندیاں نیں جیویں ایتھے کوئی منکھ ہووے ای نہ۔ مُڑ کے کُتیاں دے بھونکن تے گِدڑاں دے کوکن دیاں اوازاں اُتے ولاّ را دی اکھ کُھلدی اے۔ تاں اوہنوں لگدا اے جو نیڑے ای ٹِبیاں اوہلے جیویں کسے بندے نوں ماریا جا رہیا ہووے...... اوس ویکھیا جو اوہدی ماں اَلانی منجی اُتے لمی پئی اے۔ مُڑ کے اُٹھدی اے تے اوہناں اوازاں ول ودھن لگ پیندی اے۔ ولاّ را اپنی ماں نوں اودھر جاون توں روکیا تے پچھیوس:

''انج نہیں لگدا اماں جیویں کے بندے نوں ماریا جا رہیا ہووے تے پیڑ وجھوں اوہ روند اگر لاندا ہووے؟''

''نہیں پُتر، اجیہی کائی گل نہیں۔ ضرور توں کوئی ڈراونا سُفنا ویکھیا ہونا اے۔ اصل وچ ایہہ تھاہر بھاری لگدی اے۔ اُتوں آون جاون والیاں دی گزرگاہ اے ایہہ۔ ایس لئی تھاہر تھاہر اُتے ٹھگاں تے دھاڑویاں، خلقت نوں لُٹیا تے لُٹ لُٹ کے قتل پیا کیتا...... تے اوہ روحاں جیہناں توں اوہناں دا مال اسباب لُٹ لیا جاوے تے جیہناں نوں جیوندے جانیں مار دتا جاوے، اوہناں روحاں نوں سکون کتھوں آوندا اے؟ جدوں وی انھیری رات وچ چاروں پاسے چُپ گُھپ ہو جاوے، ایہہ بے ارام روحاں باہر نکل آوندیاں نیں تے باہر نکلدیاں سار ای اوہناں نوں انج لگدا اے جیویں مُڑ کے اوہناں نوں ماریا جا رہیا ہووے۔ اوہناں توں اوہناں دا مال اسباب لُٹیا جا رہیا ہووے۔ ڈونگھی نیجھ لاون نال ایہناں دیاں اوازاں سانوں وی آون لگ پیندیاں نیں۔ اسیں اوہناں دیاں پرچھائیاں تاں نہیں ویکھ سکدے پر اوازاں سُن سکدے آں۔ کدی کدی پورن ماشی دیاں راتاں وچ انج لگدا اے جیویں ایہہ روحاں تہاڈے ہُنے نیڑیوں لنگھ گئیاں ہوون......''

....

ولّا را سوختے اُٹھیجا تاں اوہدا جُثہ مُڑھکو مُڑھکی آہا تے اوہنوں لگ رہیا آہا جیویں اوہدے سُفنے تے اپنی زنانی نال کیتیاں گلاں اک مک ہو گئیاں ہوون۔

اوس اچنتے اک فیصلہ کیتا۔ گہنے خاں، عیسے خاں، امّاں سبھرائی تے اپنے جیے جنتے نوں اوہناں نال لے جاون تے اوہناں نال اباد ہوون دا......

....

وِیسے خاں تے اوہدا گھبراٹا پُتر مورے فتیانے دی اباد کیتی جاون والی بار تیک توڑ اوہناں دے نال گئے۔ اک وڈی گڈ گہنے خاں دے سمیان دی بھر تج کے وی اوتھے اپڑ گئی۔ وِیسے خاں ولوں اوہناں نوں دتی گھوڑی، وچھیری تے لوے تے نویں دانداں دی جوگ، اوہناں اونٹھاں نال آن رلی آہی جیہناں ایس بھوئیں تے ہل واہنے ہائن۔

کجھ ای دناں مگروں نہال سِنگھ ڈھاباں والا وی اپنے مال ڈنگر تے جیے جنتے نال اوہناں نال آن رلن آلا آہا۔ ایہہ گل اوہ سبھے بھرا مورے فتیانے توں دو ترے واری سُن چکے ہائن۔

....

اوہ دبھ تے سرکڑا پُٹ پُٹ ہسھ گئے ہائن جدوں اک گھر، گڈ اُتے اپنا مال اسباب لدی اوتھوں لنگھیا۔ مورے، ولّا را تے نہال سنگھ ہوراں نال حقہ چھِکدے ہوئے گھر دے وڈیرے دسیا...... ''جو وگھ تے بہوں ماری بیٹھے او۔ پر جتھے آن بیٹھے او ایتھے کھوہاں دا پانی ڈھیر ڈونگھیر ڑا اے۔ سانوں کسے دس گھتی ہے جو دکھن ول نوں تھوڑا دور جاویے تے اگے ذرخیز بیلا تے ڈھاہاں ہین جتھے دوروں دوروں سرکاری اسلحے نال مچھیاں تے مرغابیاں دا شکار کیتا جاندا اے۔ بھاویں ڈھاہے اُتے دور دور تیک دریائی پانی کوئی نہیں۔ ستارھاں اٹھارھاں کوہاں تیک فصلاں برکھا دے پانی نال اُگائیاں جاندیاں نیں پر اوتھے جاون والے بھُکھے نہیں مر جاندے۔ میں وی اپنا جِیا جنتا لے کے اوتھے ای چلیاں تاں جو

اسیں ایتھے بُھکھے ای نہ مر جائیے۔ بُھکھ تاں مُڑ وی سہاری جا سکدی اے پر پانی توں ترہائے......'' ایتھے آ کے اوس گل انج مُکا دتی جو سُنن والے تریہہ دا احساس آپے ای کر لین۔

...... بندا اُنج تاں دانا بینا لگدا ہا پر اوہدیاں گلاں توں اوہناں نوں ڈھیر مایوسی ہوئی...... خاص طور تے تریوے بھراواں نوں جیہناں نوں جھبدے ای احساس ہوون لگ پیا آہا جو مورا فتیانا اوہناں نوں جوٹی دا حصے دار نہیں سگوں اپنے دوجیاں کمیاں وانگ کمی کمین ای سمجھ کے کم لیندا اے۔ ایس گل دا احساس نہال سنگھ نوں وی ہوون لگ پیا آہا۔ اوس اک دو واری مورے فتیانے نوں ایس گلوں ورجیا وی پر اوہدے اُپر اُلٹا ای اثر ہویا۔ مورا فتیانہ جاندا آہا جو نہال سنگھ نرا اوہدے سجناپے ہتھوں مجبور ہو کے اوہدے نال آن رلیا آہا۔ اُنج نہال سنگھ دی اپنی وی سرکار دربار وچ چنگی بھلی سُنی جاندی آہی تے اوہدی وجہ سردار نہال سنگھ کول گھوڑیاں دی نسل دا اوہ روّا آہا جیہڑا رنجیت سنگھ دے زمانے توں سرکاری فوج تے دربار وچ عام مشہور ہائن۔ خورے ایسے گلوں مورا فتیانہ اوہدا لحاظ ملاحظا کردا آہا۔ اوہنوں اک آس ایہہ وی آہی جو سردار نہال سنگھ کوئی اک ادھ گھوڑی، وچھیری اوہنوں وی دے دیوے گا۔

''بھوئیں اباد ہولین دے سردار نہال سنگھ...... ادھو ادھ ساڈے ناویں تے وجے گی۔ ناویں کویں چاڑھنی اے، میں انگریز افسر نال پہلاں ای گل کر چکیا واں۔ ایہہ تریوے بھرا چنگے محنتی ہین۔ بھوئیں تے جنوراں دی پرکھ رکھدے نیں۔ ایہناں دی سانوں ڈھیر لوڑ اے۔ حالے ایہناں اُتے ایہہ بھیت کھولن دی کوئی لوڑ کائی نہیں۔ ویلا آ لین دے۔ ایہہ ساڈے کمی کمین بنن اُتے مجبور ہو جاسن......'' اخیر اک دیہاڑے مورے فتیانے، سردار نہال سنگھ اُتے اپنے اندر دی ساری کھول چھڈی۔

سردار نہال سنگھ کجھ نہیں بولیا۔ اوہ چُپ چپیتا رہیا۔ جدوں مورے فتیانے جاتا جو

کدھرے نہال سنگھ ساری گل تِنوں بھراواں نوں ای نہ کر دیوے تاں اک دیہاڑے اوس گھنے خاں نوں اعتماد وچ لے کے آکھیا:

''سردار نہال سنگھ مینوں ایس گل اُتے مجبور کر رہیا آہا جو ساری بھوئیں اسیں دوہاں دے ناں لگوا چھڈیے۔ اوہ ورھے دو ورھیاں مگروں انگریزی فوج نوں اسواری کان گھوڑیاں سوغات وچ دیندا اے۔ ایس وجھوں اوہدی بڑی مانتا اے۔ ہُن تسیں آپ سوچ لوو تہانوں کیہ کرنا چاہیدا اے۔''

ساری خرابی ایتھوں ای ، ایس ای گل توں شروع ہوئی۔ دانداں دیاں پنجالیاں تڑٹن لگ پئیاں۔ چنگے بھلے ہل واہندے بلد سیہاڑاں وچوں نکل کے ایدھر اودھر مونہہ کر کے ٹُرن لگ پئے۔ٹوئے ٹبیاں نوں اکساہر کردے کراہے اپنے پھلاں سنے اپڑ بھوئیں وچ پھس جاندے۔ بھوئیں اُتے کم کرن والے منکھ قولنج، ڈاہ تے سول دیاں پیڑاں نال ڈِھڈ پھڑ کے بہہ گئے۔ دور دور وید حکیم نہ لبھدے۔ سُنڈھ تے جوائن نال علاج ہوندا...... بندیاں تے پشوواں دوہاں دا۔ بھوئیں وچوں نکلن والے سپ سلونگ، زہر بھرے کیڑے تے اٹھونہے اوہناں دے رہن سہن تے سوون والیاں تھاہراں اُتے گُربل گُربل کردے وتدے۔ بارشاں تے ڈیکاں وچوں نالیاں کڈھ کے بھانڈے بھر بھر لیاندے پانیاں وچ کوڑ پھر گئی۔

مُڑ اک دیہاڑ اک ہور انہونی ہوگئی۔جیہدے بارے ایس اباد ہو رہی وستی دے وسنیکاں کدی سوچیا وی نہیں ہئی۔ اک انگریز لارڈ ایس اباد ہوندی وستی دا معائنہ کرن آیا۔ اوس کچہری لائی جیہدے وچ ایتھوں دے وسنیک اوہدی ہر گل اُتے جھک جھک کے سلاہنا کردے۔ انج کرن لئی اوہناں نوں مورے فنیانے تاکید کیتی آہی...... پر ایہہ کجھ کردیاں ولّارا داپُتر تے عیسے خاں داپُتر اندروں سڑ بُجھ رہے ہائن۔ بھاویں نیوندیاں دی کھی کھی سُن کے انگریز لاٹ اوہناں نوں بڑا انجھا کے ویکھدا رہیا۔

مورے فتیانے ست گھوڑیاں تے اپنے کامیاں وچوں چُن کے کجھ جوان اوہنوں پیش کیتے۔ گھوڑیاں نوں انگریزی مُہر لا کے پُچھ دتا گیا۔ جواناں نوں نمبر الاٹ کر دتے گئے جیہدے مگروں ایہ سارے ہُن انگریز سرکار دے رنگروٹ بھرتی ہوون والے جنے ہائن تے جیہناں برطانیہ سرکار دی کار خدمت کرنی آہی۔ کسے وی شکل وچ۔

ولاّرا دے پُتر نُور محمد تے عیسے خاں دے پُتر ولی محمد دوہاں اپنے پیو، چاچے، تائے تے سردار نہال سنگھ ساہمنے قسم کھادی...... ''اوہ مورے فتیانے ولوں انگریز نوں دتی بخشیش طور تے ناواں لکھواون توں پہلاں موت قبول لیسن'' اوہناں ترکھیاں کیتیاں ہوئیاں چھویاں تے ٹکویاں دی چھاں ہیٹھ اک نویں سفر دا ارادہ کیتا۔

دو وڈیاں گڈاں وساہرے خاں دی ملی ہوئی بھوئیں ول نوں جا رہیاں ہائن۔ اک گڈ اُپر امّاں سبھرائی انج گُچ مُچ ہوئی پئی آہی جیویں ہڈیاں دا کوئی پنجر ہووے۔ اُچے نیویں بار دے پینڈے نوں سردار نہال سنگھ دی زنانی ستونت کور انج سانبھ سنبھال کے ٹوردی جا رہی آہی جیویں اک دانا زنانی نوں سانبھنا سنبھالنا چاہیدا اے۔

8

ڈونگھی نیندر وچ موت

پینڈا نبڑنا تاں کیہ آہا، حالے اوہدی شروعات ای آہی جو ستونت کور، امّاں سبھرائی دے جُثے نوں ٹولدی ہوئی بولی۔ اوہدی اواز وچ وہم تے گھابر آہی جیہدی وجھوں اوہدی اواز کنب رہی آہی۔ اوس امّاں سبھرائی دے پُتراں نوں ہوکا دتا:

''بھرا گہنے خاں! بھراولاّ را!؛ ویکھوتاں امّاں دی حالت چنگی نہیں لگدی۔''

امّاں سبھرائی دے نیڑے گہنے خاں آیا۔ دوجے دوہیں پُتر گڈ اُتے سوار ہائن۔ گہنے خاں بھج کے اوہدے سریں آن پجُیا۔ گہنے خاں ای آہا جو ہمیش اپنی ماں دے نال رہیا تے ماں اوہدے نال۔ اوہ اوہدے وجود، اوہدی ہستی توں اوویں ای جانو آہا جویں آپوں امّاں سبھرائی۔ اوس امّاں اُتے بھر جوانی وی ویکھی تے اوہدے اُتے ہولے ہولے پرچھائیں کردا بڈھیپا وی۔ پر جو حالت اوہدی ہُن آہی، اوہ اوس کدے ناہیں ویکھی۔ نہ ای اوہ ویکھ سکدا آہا۔ امّاں سبھرائی دیاں اکھاں ڈور بھوریاں جیہیاں ہائن۔ اوہ اکھاں جھپک نہیں رہی آہی...... اوس اپنا ہتھ گہنے خاں دے مکھڑے اُتے پھیرنا شروع کیتا، گہنے خاں دے اندر اک ہول جیہا گُھر گیا۔ امّاں سبھرائی دی موت دا ہول...... اوہنوں لگا

جیویں امّاں سبھرائی نوں کجھ نظر نہیں آ رہیا تے اوہ انھیاں وانگ اوہدے مُکھ اُتے ہتھ پھیری جا رہی اے۔ اوہ بولن لگی تاں اوہدی اواز کنب جیہی گئی۔

''پُتر گھنے خاں! مینوں نہیں لگدا جو تسیں میری موت توں پہلے میرے پہلے کھسم نوں مینوں ملا سکو۔ پر مینوں وساہرے خاں تیک ضرور اپڑا دینا۔ جیویں وی ہو سکے اپنے پیو وساہرے خاں دی قبر دیاں لتاں وَلے اپڑا دیونا۔ میرا ساہ سکون نال نکل جاسی۔''

ستونت کور جیہڑی گھنے خاں دے آون وجھوں اوہدی پواندی ول ہو گئی آہی، امّاں سبھرائی دی گل سُن کے انج جیویں اوہنوں ہُج وجی ہووے۔

''ایہہ کیہ پئی آہندی ایں امّاں سبھرائی۔ اپنے پہلے کھسم نوں ملاون دی...... تے اوہ وی اپنے وڈوڈیرے پُتر نوں۔ ایہہ کیویں ہو سکدا اے؟''

اوہ وی بار دے ایس علاقے دی رہن والی آہی۔ بھاویں اوہنوں ایتھے آئی نوں ڈھیر سما ناہی ہویا پر اوہدا وی علاقا تاں اکو ای آہا تے اوہ ایتھوں دے رِیتی رواج توں چنگی طرحاں جانو آہی۔ اوہ جاندی آہی جو کوئی جانگلی زنانی اپنے کھسم توں وکھ کسے ہور بندے نال کیویں رل کے رہ سکدی آہی۔ ایہہ اُکا انہونی گل آہی۔ اوہ اپنی وَتی دی اک سردار زنانی نوں جاندی آہی جو کسے ہور منکھ نال رل گئی پر اوس ادھی حیاتی توں ودھ اپنے کھسم تے ہور لگدے لییاں نوں پتا ناہیں لگن دتا۔ مکر تے فریب ای کردی رہی۔ پر جدوں اوہدے کھسم نوں ایس گل دا پتا لگا تاں اوہدے وجود اُتے اک زردی جیہی کھنڈر گئی تے اوہدا سارا وجود ایس زردی نال پیلا پیلا جیہا ہو گیا...... بیماری اوہنوں انج نستیاں کر چھڈیا جو ہُن ہر ویلے اوہناں وچکار دنگا فساد رہن لگ پیا۔ گل ایتھوں تیک اپڑ گئی جو اوہدا وس نہ چلدا جو اوہنوں مار دیندا یاں آپ مر جاندا۔ اوہنوں تاں ایس وجھوں ناہیں مار سکدا جو اوہدی زنانی دے شینہاں ورگے چار جوان بھرا ہائن تے اوہ کلم کلا......'' پر ایہہ میں کیہ مرن والی دے ساہمنے عجیب قیاسے پے گئی آں......

اپنے نوں عیسے خاں تے ولّارا وی اپڑ آئے۔ اوہناں جدوں ماں دی ایہہ حالت ویکھی تاں اوہناں دے ہتھوں پیروں نکل گئی۔ اوہ دوویں اک دوجے دا موہنہ ویکھن ، اودوں ترلے لین۔ اپنے نوں نواپے نوں چنگی سجھی ۔اوس گڈ اُتے ہورسمیان دے نال نال اک گُجا کھٹی لسّی دا وی رکھ لیا آہا۔ اوس اوہ گُجا پھڑیا تے اک چھونی لیا کے لسّی امّاں سھرائی دے پیراں دیاں تلیاں اُتے ملنا شروع کر دتی تے نال ای ہولی ہولی چھونی نال اوہدے پیراں دیاں تلیاں نوں جھسن لگ پئی۔ اپنے چر نوں امّاں سھرائی دی ساری آل اولاد اک تھاہری اکٹھی ہوگئی۔ گڈاں نوں سردار نہال سنگھ تے عیسے خاں دا پُتر ٹوری جا رہے ہائن۔

نواپے دا امّاں سھرائی نوں تلیاں تے لسّی ملن دا سون اک ہکاین ثابت ہویا۔ اوہدے اندر انج جیویں ٹھنڈ پے گئی ہووے۔ اوہ ڈونگھی نیندر سوں گئی۔ پر ایس ڈونگھی نیندر سُتیاں ای اوہدے ساہ اُکھڑن لگ پئے۔

ایدھروں اوہ وساہرے خاں دی قبر نیڑے اپڑے......

اودھروں امّاں سھرائی پران چھڈ دتے......

9

ٹوبھیاں وچوں اُچھلدا پانی

ہُن، میرو مراثی دے ڈھول دی ڈھمکار ہر پاسے سنیندی آہی۔ بھاویں ''چھوّیاں آلے پتن'' نیڑے گھنے خاں دی ملی ہوئی تھاہرے ایہہ ڈھمکار اُکا پکھیرو اُڈارن دے ای کم آوندی۔ ایس ڈھک تے جیہنوں خلقت ذخیرہ آکھدی ہائی تے جیہدے آسے پاسے کنڈیالیاں جھاڑیاں داسنگھناں جنگل آہا، جتھوں بعضے ویلے گھوڑ اسواراں نوں لنگھناں وی اوکھا ہو جاندا۔

اوہ ہبھو کائی اتھے آن وسی تے ذخیرے سنے آل دوالے دی بھوئیں بناون وچ جُٹ گئی۔

سردار نہال سنگھ دی وی میرو مراثی نال واہوا سُرت رل گئی آہی۔ ہر روز ادھے لوکی بھوئیں واہ بنا کے ہسھ جاندے تے دوئے ادھے میرو مراثی نوں ڈھول سنے چوترے تے بہا لیندے۔ اوہ راء نال گان گاوندا تے نِسل نروئے گبھرو جُھمر ماردے۔ چاننیاں راتاں ادھیاں توں ودھ ایس گاون وجاون وچ ای لنگھ جاندیاں۔

سردار نہال سنگھ، میرو مراثی تے وِیسے خاں دے پُتر نوں منڈی ڈھاباں گھلیا۔

اوہ اوہدے لگدیاں توں دو تازی گھوڑیاں لے آئے۔ جیہناں بارے میرو مراثی دا آکھناں آہا، جو گھوڑیاں ٹور کیہ ٹُردیاں نیں، حد کر دیاں نیں، ٹُردیاں ایہناں دیاں سُنباں انج لاٹاں چھڈ دیاں نیں جیویں آہرن اُتے ودان وجدے ہوون۔

اوتھوں ای ڈھکیاں دیاں دوئیں جوگاں وی آن رلیاں۔ سردار نہال سنگھ دے ہوندیاں اوہ جاندے ہائن جو اوہناں نوں ایہہ وکھت کڈھدیاں تے جفر جالدیاں راہنے نیں تے ایہہ وی جو ایہہ کم ڈھیر لمیرا تے اوکھیرا ہے۔ ایس پاروں مکن وچ جھبدے آوناں کوئی نہیں۔ ایس توں اوہ تڑکے سار ای جاگو میٹی حالت وچ اُٹھدے، ہولی ہولی اسمان دے تارے خورے کیہڑیاں گُھندراں وچ جا لک رہے ہوندے جدوں اوہ اپنیاں اپنیاں جوگاں دیاں پنجالیاں وچ ارلیاں گھت لیندے۔ کہیاں کہاڑیاں چلدیاں رہندیاں...... دُور بوڑھاں تے پپلاں دیاں رُکھاں تے پکھیرو انج جیویں گاون چھوہی رکھدے۔ ایویں کیویں بنیاں چھپراں ساہمنے زنانیاں اُٹھ کے چکیاں وچ دانے پیہن لگ پوندیاں، کجھ مدھانیاں وچ ریڑکے پا لیندیاں۔

حیاتی انج ای اپنے ڈھرے تے چڑھی گڑدی جا رہی آہی۔ واہی وانی کرن والیاں دے مناں وچ نہال سنگھ دا جگایا اُدم ہر روز ای نویں سورج آنگ جاگدا۔

روز نویں سیہاڑ نکلدے، پاڑے میلے جاندے۔ کم مُکدیاں نال بڑی مونجھ نال جوگاں نوں گُھرلیاں ال ہک دتا جاندا۔ جتھے اوہناں دے کھان آسطے ساوا اُسکا پیا ہوندا۔

ذخیرے وچ رُکھ گھنیرے ہائن۔ حیاتی پریم دی گھوکر وچ مست اگے جا رہی آہی۔ سُتی سُتائی، مٹھی چال چلدی۔

گھنے خاں، ولاّرا تے وِیسے خاں رُکھاں دی اوس جھنگی نیڑے اپنے راہن آسطے ٹھور ٹھکانا بنایا جدھر اوہناں دے پیو وساہرے خاں تے ماں سبھرائی دیاں قبراں ہائن۔ اوہ اوتھے جمعرات دی جمعرات دعا منگن جاندے تے دیوے بالدے۔

نیڑے ای ''بوڑیاں دیاں جُھگیاں'' وچ اک بندے نکی جیہی ہٹ بنائی ہوئی آہی۔ جیہدے وچ عام ورتوں دی نک سُک بھری رہندی، ایہہ وی اپنیاں لوڑ دیاں وستاں ایتھوں ای لیندے۔ بار، ہر ایلے شاد اباد ہوندی۔ وڈے رُکھاں دیاں مُڈھاں وچ توتیاں مگھورے بنائے ہائن۔ جھنگیاں وچ تتر، مورتلور بولدے۔ چکی راواں تے کمھیاراں دیاں واجاں گونجر دیاں۔

ٹاہلیاں، تُوتاں، ککراں، بیراں تے جنڈاں دے رُکھ ٹھکدے، بہتیرے رُکھ تے جھاڑیاں اوہ وڈھی واہی جاندے۔ بھوئیں اکساہری ہون نال ای ابادی وی ودھن لگ پئی۔ ہر کسب جانن آلے لوکی ایتھے جڑن لگ پئے۔

ڈھیر دناں توں سنیوندا آہا جو نیڑیوں ای نہر نکلن آلی ہے۔ جیہڑی دیوتاں آلے موڑتوں سدّھی تیر ایدھر ای آوسی۔ گھنے خاں تے نہال سنگھ دی سوچ ایہہ آہی جو بھاویں نہر نکل وی آوے اوہناں دی وستی وچ اک کھوہ لازم ہے۔ آہم لاہم وچ جتھے ابادی ہو رہی آہی، کھوہاں دے کھٹن دیاں عام گلاں ہوندیاں۔

مُڑ اک دیہاڑ کھوہ کھٹن آلے اوہناں دی لاہے وی آن نکلے۔ میرو مراثی اپنیاں بانہاں تے تیل ملناں شروع کردتا۔ ڈھول دیاں تنیاں کس لیاں تے گھائیں ڈھول دیاں تنیاں وچوں کڈھ لییاں۔ ہر وگدی گھائیں تے گھبرو جٹیاں دا لہو تتا تے تیز ہوندا۔ اوہناں دے پیر دھرکدے تے ہوٹھاں اُپر جُھمراں دے بول تھرکدے۔

کھوہ دی تھاہر وساہرے خاں تے امّاں سبھرائی دیاں قبراں دی سرہاندی ال سو گز چھڈ کے، گھن چھاویں بوڑھ تے ٹاہلی دے رُکھاں وچکار ملی گئی۔

کھوہ لاون لئی کاریگر تے ٹوبھے وستی وچ آن اپڑے ہائن۔ سونگھا پہلے توں موجود آہا جیہدا آکھنا ایہہ آہا ست مربعیاں دی وِتھ تے جتھے مرضی کھوہ کھٹ لوو۔ پانی مِٹھا، سُتھرا تے اُچا ہوسی۔ ایہہ ایس تھاہر دی چنگیائی ہے۔

وساہرے خاں دے پُتراں نوں اپنے پیو دیاں دانائی بھریاں گلاں یاد آ گئیاں۔
گہنے خاں دیاں تاں اکھاں گلیاں ہو گئیاں ہائن۔

''وساہرے خاں آکھیا آہا، میں جتھے جا کے مریا، اوتھے آبادی کر لیناں۔
اوتھے تہانوں ڈھیر جفر نہ جالنے پوسن۔ تہانوں پانی اُچیرا لبھ پوسی۔''

اج ایہہ گل حقیقت ہوئی پئی آہی۔

کھوہ آسطے متھی ہوئی تھاہر اُتے دہ فٹاں دا گول دائرہ واہ دتا گیا۔ کاریگر پُرانی ٹاہلی دے ٹوٹے لیاندے۔ جیہناں دے پاسے گول ہائن۔ اوہناں دے باہرو باہر نکلے دند اک دوجے وچ پھسا دتے گئے۔ ایہناں دا گھیروی فُٹاں دے حسابیں آہا۔ اوس ایہناں ٹوٹیاں نوں واہے گئے گول دائرے وچ فٹ کر دتا۔ ہُن چک تیار آہا مُڑ کے اوس ایہدا لیول تے گولائی ویکھی چاکھی تے انج نشان آلی تھاہر تے گول شکل وچ کھدائی شروع ہو گئی۔

کاریگر، کُھدائی کرن آلیاں دے سراں تے کھلوتا آہا۔ وار وار آکھدا: ''اللہ دے بندیو! خیال رکھیا جے، مٹی کسے پاسیوں ڈھہہ نہ جاوے۔''

کھدائی پانی دی پدھر تیک اپڑ گئی۔

کھوہ کھٹنا بند کر دتا گیا چک نوں تھلے لاہون دی تیاری شروع ہو گئی۔

گہنے خاں، نہال سنگھ، وِیسے خاں، ولّارا تے وِیسے خاں دا گھبراٹا چھوہر چک دے دوالے کھلو گئے۔ کجھناں چک لاہمے بدھیاں رسیاں نوں پھڑیا تے کجھناں اوہنوں اُتانہہ چھک لیا۔ مُڑ کے اک نعرہ وجا تے اک ای ہلے نال چک نوں کھسکاونا شروع کر دتا گیا۔ اوہناں چک نوں پٹے ہوئے گول دائرے تے رکھیا تے اک بھاری چادر گھت چھڈی، مُڑ کے اک اک کر کے رسّے ڈھلے چھڈ دتے۔ چک تھلے لہنا شروع ہویا۔ تاں اوہدے وچوں انج واج نکلی جیویں کسے بلد نوں کوہ رہے ہوون۔ ارڑاٹ جیہی ارگی واج۔

لکڑ دا ایہہ بے جان چک وی دنیا توں او ہلے ہون لگیاں جیویں وین الاندا ہووے۔ چک جدوں تھلویں پدھر تے اپڑ گیا تاں کاریگر لہہ کے اوہدیاں پدھراں مِنیاں، جاچیاں تے مڑ اوس اُتانہہ دسیا جو چک ٹھیک لتھا ہے۔ گھنے خاں، میرو مراثی نوں سینت ماری، اوس ڈھول تے گھائیں دتی۔

سارے اکساہرے ہو گئے۔

گھائیں نال گھائیں۔ اک اک ہتھ کن تے دھر کے سُر نال سُر، تے پیر نال پیر رلن لگ پئے۔ پیر اکساہرے پٹدیاں ساریاں ہُشکر ماری۔

جھومریں، جھم ٹُرے ہائین۔

وستی وچ مِٹھے پانی دا کھوہ کھیچ گیا آہا۔

مُڑ کے ہبھا کائی کھوہ نیڑے آن کھلوتی۔

دعا منگی گئی تے گُڑ ونڈیا گیا۔

کھوہ دی چُنائی شروع ہوئی۔ اُکا پندرھاں ویہہ ردے اِٹاں دے لائے گئے۔ نال ای نال کندھ دی گولائی تے پدھر وی ویکھدے گئے۔ تاں جو ساری کندھ دی اُساری پدھری رہوے۔ کجھ اُچے ردے لا کے چنائی روک چھڈیونیں۔ ہُن ٹوبھے نوں سدّیا گیا۔

ٹوبھا وی انتاں دا کاریگر آہا۔ اوہ چک دے تھلیوں تے کھوہ دے وچکاروں ہولی ہولی مٹی بھرے گارے نوں بالٹیاں نال باہر کڈھن لگ پیا۔ جیویں جیویں ٹوبھا مٹی کُھرچدا، چک بیٹھاں لہندا جاندا۔ جدوں پانی اوہدی دُھنی توں اُتانہہ اپڑ آیا تاں اوہ مٹی پٹن آسطے ٹبی مارن لگا۔ انج لگدا جو اوہ کھوہ ہیٹھلی دُنیا دا بہوں وڈا جانو ہے اوہ پانی وچ ڈُبا رہندا...... جدوں کھوہ دیاں مُنیاں تے کھلوتے ایہہ سمجھدے جو اوہ کھوہ وچ بناں کنڈھیاں دی گھار وچ بُڈ گیا ہے اوہ مٹی دی ٹوکری لئی پانی توں باہر آ جاندا۔ ایتھوں تیک جو پانی اٹھ اٹھ فٹ اتانہہ آ گیا تے تھلیوں پیڈی بھوئیں نکل آئی...... اوہ اپنے ننگے جُثے، کسے ہوئے

لنگوٹے تے گار کڈھن آلی ٹوکری سنے باہر آ گیا۔

نکلدے سار اوہنوں دیسی گھیو وچ نچڑدا حلوا کھوایا گیا۔ اخیر اُتلی اُساری داڈھ بجھ گیا۔ لکڑ دی گادھی مٹی دیاں ٹنڈاں، بیڑ تے رسیاں دی مالا، گیَر، کُتا، بیڑ نال لایا گیا۔

دوجے ای دیہاڑ گادھی اگے گہنے خاں دے بلد جوئے گئے۔ جیہناں دیاں اکھاں تے کھوپے چڑھے ہائن۔ گادھی اُتے بیٹھا نہال سنگھ ڈھگیاں نوں ہِک رہیا آہا۔ کُتا، ہِک دندے توں دوجے دندے تے وجن لگ پیا۔

پانی دا پہلا لوٹا باہر آن نِسار وچ ڈگا، مُڑ دوجا، مُڑ تریجا، میرو مراثی، ڈھول تے گھائیں ماری، ڈھم، ڈھم، ڈھما ڈھم۔

شاماں تیک بلد، بدل بدل کے کھوہ واہیا گیا۔ پانی اوہناں دے آپنے تے جنوراں دے واسطے بنائے ٹوبھیاں توں اُچھل اُچھل واہناں تے ان واہیاں، واہیاں وچ ترکھے نانگ آنگ لہراوندا اُتر وگیا۔

اک ورھے پچھوں، خلقت تکیا، اوتھے توریا، کنک، جو، جوار، باجرہ تے آوندے سمے کپاہ تے کماند نسرن لگ پئے۔

پہلوں وسّی دے کجھ گھر بنے، مُڑ کے اک پوری جھینی بن گئی، مُڑ دوجی جھینی، مُڑ تریجی۔ چودھرواد اُتلے پاسے تے کمیاں دی جھینی ہیٹھلے پاسے۔

وسّی دے لہندیوں لنگھدی نہر کنڈھے مُصلیاں دا ویڑھا اُسریا...... ابادی گھٹ آہی پر جنی آہی، اپنے اپنے کسب تے ہُنر وچ ماہر تے کاریگر۔

......نہال سنگھ، کلراٹھی تے رتی سُوہی بھوئیں وچ جانگلی ککر لوانے شروع کر دتے۔ تاں جو ویلے نال اوہ وی واہن گاہن جوگی ہو جاوے۔

....

علاقہ جھنگ توں اک سُنیارا اپنے کاریگر پُتر تے سوئنے ورگی زنانی نال وسّی

آن وسیا آہا۔ زنانیاں تے نڈھیاں دے کنیں بُندے تے والیاں چمکن لگ پئیاں تے پیراں وچ پزیباں وی چھنکن لگ پئیاں۔ جمن، مرن، وسنت، بہار تے وساکھی جیہے تہواراں تے کُڑیاں چڑیاں بنن سنورن لگ پئیاں۔ سنیارا آپناں ہنر وکھاون لئی وکھ وکھ طرحاں دے گہنے گھڑن لگ پیا تے پُجدے سردے گھراں آلے گھڑاون لگ پئے۔ پہلوں نہال سنگھ ستونت واسطے چھاپاں، چھلے، مندریاں، جھمکے، ڈنڈیاں، گلے دے ہار تے گلو بند گھڑوائے۔ مُڑ کے گہنے خاں مریاں تے نواپے لئی میخلا، سینہ بند، چوڑے، ہنسلی، پزیباں، جھانجھراں، گوکھڑو، بازو بند، نتھاں، کوکے تے پنجا گلے بنوائے۔ ایس سنیارے دے کر کے نیڑے تیڑے دیاں ابادیاں توں وی لوکی کم کراون لئی آوندے۔

وستی اک سارتا نال اک لیہہ اُتے حیاتی نوں دھریکی ٹری لئی جاندی آہی تے وستی دے وسنیک وی نال نال ٹُرے جاندے ہائن۔ انج جیویں چاننیاں وچ پرچھائیاں پینڈا کردیاں ہوون۔

رات دیاں پرچھائیاں لہندے ال نوں لپھدیاں جاندیاں ہائن۔ انج جیویں کوئی تریڑ کھادھی کندھ نیوندی جاوے۔

ویڑھے وچ ڈٹھیاں منجیاں اُتے مریاں مودھی پئی، اپنے ہتھ نال دوجی بانہہ دا چوڑا چھنکاؤندی جا رہی آہی...... گہنے خاں، ڈونگھیاں سوچاں وچ ڈُبیا آہا۔ اوہدیاں سوچاں انج دیاں ای ہائن جیویں دلدلی بھوئیں اتے پیٹھ اُتے دُھپ پین نال تریڑاں پے جاندیاں ہن۔ اوہ سوچدا پیا آہا۔ اوہناں دناں بارے جدوں اوہ ایتھے نویں آئے ہائن۔ اوہناں نوں مینہاں وچ وسن آلا پانی ٹوبھیاں وچ ڈک کے پیناں پوندا آہا۔ اوہ پانی جو تلاواں وچ کھلوتا کھلوتا مُس جاندا، جیہدے وچ جنور نہاوندے تے اوہنوں پیوندے وی۔ جیکر دُھپاں ہوندیاں تے برکھا نہ ورھدی۔ فصلاں سُکن سڑن لگ پوندیاں، تاں کھیلیاں بنا کے ایہو پانی اوہ فصلاں تیک وی اپڑاوندے۔ جیکر بارشاں واہواول ہو جاندیاں تے اوہ

اگیتری، پچھیتری ہرطرحاں دی فصل بیجدے۔ کس طرحاں اوہناں بھوئیں وچوں بھکھڑا، لہا، تُمے، اک، کریاں، پھوگ گھٹائے تے تھاوَں تھائیں جنگلی ککر گڈے۔

سیہاں، سپاں، گوہاں، ٹھونہیاں، رکرلیاں تے ہورس زہریلے کیڑیاں دے مونہاں اُتے پیر دھر کے اوہناں بھوئیں بنائی۔

گہنے خاں نوں انج جیویں ماں سبھرائی دی واج کنیں پئی۔

''پُتر، اوتھے ذخیرے وچ جا کے اباد ہو جاوو۔ اوتھے، جتھے اسمان نیلا دِسدا ہے...... ہوسکدا ہے حیاتی اوتھے اپنی پوری شکل صورت وچ ہووے تے سبھ توں ودھ میں اوتھے اوس رُکھ دیاں کرونبلاں پھُٹدیاں ویکھدی آں۔ جیہدے اُپر جیون دی آس اُمید حیاتی وچ رنگ بھر دیندی اے، تے دُکھاں، غماں تے صدمیاں نوں جرن جوگ بنا دیندی ہے......

مُڑ کے اک ہور آواز آوندی، ایہہ آواز وی سگویں اوہدی ماں دی ہوندی۔

''آخو، پُتر تیرے آسطے اجیہی زویں لازم ہے جو زرخیز ہووے۔ توں تے عمروں پہلے ای بُڈھا ہو رہیا ایں تے تیرے گھر اولاد دی آس وی دور دور تیک نہیں۔''

مُڑ انج جیویں اوہ گوڈیاں اُتے ہتھ دھر کے اُٹھدی ہے تے اُٹھن ایلے اوہدیاں ہڈیاں کڑکن دی واج آوندی ہے۔

....

گہنے خاں نوں لگدا ہے جیویں اوہ اپنے حواس وچ ای نہ ہووے۔ انج جیویں ایہہ سارا کجھ ادھ سُتے ادھ جاگدے وچ ہویا واپریا ہووے۔ اک اجیہے سفنے آنگ جو حقیقت دے تانے بانے نال جُڑیا ہووے...... جدوں کہ حقیقت تاں ایہہ آہی جو اوہنوں شامیں بھٹھی توں دانے بھنوا کے مُڑدی ستونت کور نے کیتی آہی۔

''مبارکھ ہووی بھرا گہنے خاں، سنیا ہے بھین مریاں دا، پیر بھارا ہو گیا ہے......''

شام کچے دُدھ نال سُرک کے تندور دی روٹی کھاندیاں گہنے خاں نوں پتا لگا آہا جو اج کل وچ ای نہال سنگھ دے گھریں وی اولاد ہوون والی ہے۔''

وستی دی اکو اک دائی مائی زیناں بھانے بھانے دوہاں گھراں وچ پھیرے پاوندی دِسدی۔

10

چینے بلد تے اصیل گھوڑیاں

ویلے دے نال نال مریاں دے سبھا وچ اک بہتا آ گئی۔ اوہ ہُن گھر نوں سنبھرن، سنبھالن وچ نواپیئے دا پورا ہتھ وڈاندی۔ ایہدا اک کارن جتھے اماں سبھرائی دی موت آہی۔ اوتھے اوہدا آپناں اُمید نال ہوونا وی آہا۔ اوس بھاویں اماں سبھرائی نوں کدے اپنے نیڑے نا ہس جاتا۔ مڑ وی اوہ اوہدے اندر دا سارا حال احوال جان جاندی۔ کدی کدی اماں سبھرائی پیار نال اوہنوں اپنی جھولی وچ لٹا کے اوہدے والاں وچ اُنگلاں پھیردی۔ پوری پوری رات جاگن آلی تے پوری پوری رات جاگ کے جنگل بار دے پکھوواں نال راز سانجھے کرن آلی مریاں، اماں سبھرائی دی جھولی وچ ای گوڑھی نیندر سوں جاندی......رات ایلے روٹی ٹک کر کے نواپیئے تے گھنے خاں حالے پشوآں نوں واڑے وچ ڈھو کے منجیاں تے آن بیٹھے ای ہائن۔ جدوں اوہناں نوں اک الانی منجی تے اکواسے پئی مریاں دے گون دی واج آئی۔ اوہ الا نال گوں رہی آہی۔

''جنگل سُتے، پہاڑ سُتے، سُتے سبھ دریا

کاکا میرا اجے وی جاگے، نی نیندرے ویہلیے آ

چُلھے دے وچ اگ وی سُتی، ستے چن تے تارے

سُتی ہوئی توّے دے اُتے، نیندر سینتاں مارے

گہنے خاں تے نواپیئے اک دوئے الوں ہس کے ویکھیا۔ نواپیئے دے مُکھ تے حیا دی سُرخی کھِلر گئی۔ انج جیویں بال مریاں نوں نہیں، نواپیے نوں ہون آلا ہووے۔

گہنے خاں ہولی ہولی مریاں دی منجی ال ودھیا، مریاں کسے دے آون دا محسوس کر کے اپناں مُکھ پرتایا۔ اوہدا مُکھ انج جیویں تتے سورج دی لالی آ نگ تپدا ہووے۔ اوہ منجی توں اُٹھئی کے بہہ گئی تے گہنے خاں نوں بیٹھن دی تھاہر دتیوس۔ گہنے خاں اوہدے ساہمنے بہہ جاندا ہے۔ اوہدیاں اکھاں وچ ویکھدا ہویا آ کھدا ہے:

''مریاں اج ڈھیر سوہنی وی لگ رہی ایں تے تھوڑی جھلی وی میں آ کھناں تیرے جھل پُنے وچ ای تیرا حُسن لکیا ہے۔''

تے اوہدی ایہہ گل سُن کے اوہ ہڈوں وی جھکدی، شرماوندی نہیں، سگوں ایہہ آ کھدی ہوئی: اوہ تے میں ہاں۔ ہسن لگ پوندی ہے۔ گہنے خاں اوہدی پوری گل سمجھ نہیں سکدا جو کیہ اوس ایہہ آ کھیا ہے جو اوہ سوہنی ہے یاں جھلی یاں پھیر اپنے جھل پُنے وچ لگے حسن دا من کے ہسی ہے...... اوہدا ہاسا انج رُکیا جیویں چڑ تیک ویڑھے وچ سُکدے رسّے اُتے وانال کپڑا ڈولدا رہیا ہووے۔

''اج کل مینوں جاگدیاں ہویاں وی آل دوالے پر چھاویں ٹُردے پھردے نظریں آوندے نیں۔'' اوس روندے ہوئے لہجے وچ دسیا۔

نواپیے تے گہنے خاں دوہاں ای گھابر کے اوہدے ال ویکھیا۔ اوہ اوہناں نوں آپ وی اک پرچھائیں ای لگی۔

وسّتی دے موسم کجھ انج دے ای ہائن۔ کدی کدی تے پانی باجھ بروٹیاں، بروٹڑے تے فصلاں سبھے سُک جاندیاں تے کدی کدی پانیاں دے ویہن ای لگ

پوندے جیویں جھلاّراں وگ رہیاں ہوون تے ایہدے مگروں جھبدے ای ہر پاسے ہریالی، رُکھاں تے لگراں تے جنگلی جئ دے نال نال اوہناں دیاں گڈیاں فصلاں کھڑ پوندیاں تے عام طور تے ایہہ ساون مانہہ ای ہوندا۔ جھڑیاں ہر پاسیوں گرمی جھاڑ سُٹدیاں۔ چھپڑاں ٹوبھیاں تے ندی نالیاں وچ ہڑھ جیہا آ جاندا۔ ہر پاسے دھائیں چری، مکئی تے سبزیاں نوں لالی چڑھی دسدی تے ایس ای موسم وچ کھیراں رِجھدیاں، پوڑے پکدے، کُڑیاں رکھاں دیاں ٹاہناں تے سردے کھبڑاں نال وٹیاں پینگھاں جھوٹدیاں۔ ہر پاسے گدھے تے ککلی مچدی تے اسماناں تے کھلریاں کالیاں گھٹاں ہیٹھ گبھرو وی پڑ پا لیندے۔ ہولے ہولے ایہہ وستی، اک ابادی وچ بدل رہی آہی تے ایس تبدیلی دا احساس وی ساون دے سوہلے گاوندے ای ہوندا۔

ساون مانہہ ناؤں سی ایس وستی وچ حیاتی اُپر آئی جوانی دا۔ سردار نہال سنگھ نے ولاّرا نال صلاح مشورہ کر کے اک نکی جیہی کھوہی لکراں دی جھنگی ہیٹھ کھٹا لئی۔ جتھے وستی دے لوکی نہاوندے، زنانیاں کپڑے دھوندیاں۔ ہتھی گیڑ کے پانی دے بوکے بھر بھر نسار وچ پائے جاندے۔ ایہہ پانی چوبچے وچ تے اگوں نالیاں وچ نکل جاندا۔ لوکی لوڑ موجب پانی ورتدے۔ ایتھے صفائی ستھرائی دا دوجا سمیان وی دھریا ہوندا جیویں صبون، داتناں تے مسواکاں۔

ایہہ حیاتی اوہناں دے خیالاں توں ودھ کے لگدی جیہڑی جنت دے ٹکڑے اُتے لنگھدی جاپدی۔

ستوارے وچ اک دو دیہاڑاں دیاں فجراں ایتھے لوڈھیاں تے مٹیاراں نوں نہاوندیاں، دھوندیاں تے مساگ ملیندیاں وی تکدیاں۔ ساون اپنے پورے جوبن تے ہوندا۔

وِیسے تے ولاّرا دے پُتر چون لوڈھے ہو گئے ہائن تے وستی دے ہورس گھبراٹیاں نال واہی بیجی وچ ہتھ پلاّ مروان لگ پئے ہائن...... چوری یاری تے ٹھگی ماری

وچ وڑیاں اوہناں نوں ڈھیر ویلا تاں نہیں ہویا آہا پر ہُن تیک اک چیناں بلد دو اصیل نقریاں گھوڑیاں، دو کھوتیاں تے کجھ مجھاں وستی دیاں وکھو وکھ باہکاں دیاں گلیاں تے بنھ چکے ہائن۔ جنور ول لیاونا ایڈا وڈا کسب تے مسئلہ ناہس، جناں ایہہ تھوہ لاوناں جو کتھوں کس ایلے تے کیہو جیہے جنور چھڈے جا سکدے نیں۔ ایس مسئلے نوں وستی دی لہندی نکڑے آن وسے پکھی واساں دے قبیلے سوکھالا کر دتا آہا۔ اوہناں دیاں سوانیاں، رنگ برنگیاں جھلیاں سیندیاں۔ سُکے میویاں تے رُکھاں دے چھلڑاں نال شراب کڈھدیاں۔ آپوں وی پیندیاں، تے اپنے مرداں نوں وی پیاندیاں۔ اوہناں دے مرد کدھاڑیاں تے جھولے لٹکائی ہتھیں بیناں پھڑی، پچھیاں وچ سپ لے...... مُندریاں دے نگ تے ہور قسم قسم دے چھلے لئی راہیاں نوں ٹھگدے۔ اوہناں دے تھاں ٹھکانیاں دا پتا کردے۔ مال مویشی بارے پُچھدے تے مگروں وِیسے خاں تے ولاّرا دے پُتر نُور محمد نوں نال رلا کے موقعے تے جا اپڑدے۔

انج ای ٹُر رہی آہی حیاتی۔

وِیسے خاں تے ولاّرا دے پُتر پرہیں وچ اپنی کسے نویں کیتی چوری بارے سناوندے ہوئے ہسدے ہسدے مودھے ہوندے۔ کئی واریں تاں اسیں لُکن جا رہے ہوندے آں تاں اُجاڑ راہاں وچ سانوں کسے ہور تھاہرے لُکن لئی جاوندے ہوئے اوہ لوک ملدے، جیہناں دے گھر اسیں جا کے چوری کرنی ہوندی۔

چوری، جیون دا اک لازم حصہ آہا، جیہدے توں وساہرے خاں دے پُتر ہُن تیک ولاوندے آئے ہائن۔ جیہنوں اوہدے پوتریاں اک ربی امر جان کے مل لیا آہا۔ چوری ہور کماں آنگ اک کم آہا۔ ایہنوں معیوب نہیں سمجھیا جاندا آہا۔ بار، اجیہی تھاؤں ہائی جتھے ہر کوئی دوجے دی زنانی، مجھ، گاں، تے کھان پین آلیاں شیواں تے اپنا حق جتاوندا۔ لُٹ مار کردا، قتل کردا تے اگانہہ ہوندا۔ پُلس بے وس ویہندی رہ جاندی۔ ایہہ لوک گُنڈاں

وچ جا لگدے تے کدی کدار بھُل چُک کے پُلس آ وی جاندی تاں اوتھوں دیاں زنانیاں اِٹاں، ڈانگاں، سوٹیاں تے کہاڑیاں نال اوہناں دے پاسے لاہ دیندیاں۔ ایس معاملے وچ پکھی واساں دیاں زنانیاں اتناں دیاں جی دار ہائن تے وستی دیاں زنانیاں وچ وی جرأت دی جوت ایہناں ای پکھی واساں وجھوں جا گی...... ایہہ آپوں وی تاں مُڈھ وچ پکھی واساں ای رہیاں ہائن۔

اک واریں ایہناں دے کماں تے گلاں بارے سُن کے نوابیئے تے ستونت کور اوہناں دیاں پکھیاں تے جا اپڑیاں تے ہورس گلاں نال ایہہ سُن کے کناں نوں ہتھ لاوندیاں تے توواتووا کردیاں ای مُڑیاں۔ جدوں اوہناں شراب کڈھن تے پیون بارے دسدیاں آکھیا، ''ماپے تاں سانوں اک واریں دنیا تے لیاوندے نیں، شراب تے گوشت سانوں روز نویاں کر کے جگ وچ راہن جوگا کردے نیں۔''

....

پچھلے کنیں ای دناں توں وقفیاں نال ساوَن وس رہیا آہا تے ساوَن دیاں پانیاں ہر جی دے اندر مردی تانگھ جیویں نوبر نو کردتی آہی۔ پانی نال ڈھاباں تے چھپڑ نکو نک ہوئے ہائن۔ ہر پاسے مجھاں نہاوندیاں تے مجھاں دے پوچھلاں نوں پھڑی مُنڈے گھُنڈے ترناں سکھدے۔ کجھ مخولیے گھڑیاں تے ڈھڈ رکھ کے تردے تے بولدے ہوئے ڈڈواں دیاں نقلاں لاہندے۔ کھٹے رنگ دے ایہہ ڈڈو مینہ نال ایدھر اودھر چھپڑاں وچ، ٹوبیاں وچ سڑکاں تے فصلاں وچ عام راہاں تے کھلرے ہوندے۔ زور نال بولدے۔ جیہدے نال اوہناں دے ساہاں دیاں نالیاں تے رگاں بھکانیاں آنگ کھلر جاندیاں۔ ایہہ ڈڈو خورے مینہ وچ پانی دے نال ای زویں تے ڈگدے۔ جیٹھ ہاڑھ وچ جدوں ڈھیاں چین نال پانی سُک جاندا۔ تاں ایہہ ڈڈو وی پتا نہیں کتھے گواچ جاندے۔ پانی گھٹ جاندا تے چھپڑ دیاں کنڈھیاں تے پانی دی پدھر تے ساوی کائی جم جاندی۔ مجھاں، جس

نوں موںہہ نال ہٹا کے تے نتار کے پانی پیندیاں۔

اودوں تیک جدوں حالے وستی وچ کھوہ نہیں لگا آہا تے پانی دا چنگا وسیلہ ایہناں چھپڑاں دے پانیاں توں وکھ کوئی ناہس، پانی دے ایہناں چھپڑاں تے مچھر دے جتھے گونجدے تے راتاں نوں سُتے لوکاں نوں وڈھ وڈھ ہپھا ماردے۔ انج کوئی ملیریے نال تے کوئی مچھراں دے نک تے کن وچ وڑ جاون نال اکیا ستیا وندا...... پر وستی وچ لگے کھوہے نے حیاتی بدل چھڈی آہی۔ جیہدے وچ وستی دے لوک نہال ہوئے پھردے۔

ورھے بھر وچ کجھ رُتاں ملن تے وصال دیاں بن کے آوندیاں تے آون والے ہر نویں سمے ہر گھر کسے نہ کسے گود، کسے نہ کسے جھولی وچ کوئی اسمانی فرشتا کلکاریاں بھردا آوندا تے اوس گھر وچ رونقاں ہور ودھ جاندیاں۔ اوویں ای جیویں گہنے خاں دے گھر ورھیاں مگروں جمن آلے پُتر تے سردار نہال سنگھ دے گھر جمن آلی دھی نال ودھ گئیاں ہائن۔

چاننی رات آہی۔

ساون دا بدل شرلاٹے بھردا ہویا انج جیویں ساہ لیندا ہووے۔ ہولی ہولی رُکھاں، لگراں، راہاں، گھراں تے پانیاں اُتے کدے کدار کوئی اک ادھ بوند ترپ کر کے ڈگدی تاں چھپڑ وچ سوتی قمیصاں تے شلوراں سنے نہاوندیاں ہوئیاں زنانیاں دے دل دھک کردے۔ ''کتے کوئی آیا...... ہُنے کوئی آیا۔'' اینے نوں وِیسے خاں دا پُتر ونجھلی تے کوئی سُر کڈھ دیندا یاں میرو مراثی دے ڈھول وجاون یاں گون دی واج آوندی تے اوہ جھب ای اک ٹُبی مار، کے باہر نکل آوندیاں۔

میرو مراثی انج جیویں پچھلا سارا کجھ بھُل کے ایتھوں دا ای ہو کے رہ گیا آہا۔ پچھے اوہدے کوئی جیا جنتا آہیا یا کوئی ناہیا، کوئی کجھ نہیں جاندا آہا۔ کدے کدے اوہ گہنے خاں نوں راز بھرے انداز وچ ایہہ ضرور آکھدا، ''کوئی میرے ہان دی، غریبڑی، نمانی جیہی چھوہر لبھ کے مڑھ دے۔ ہُن ایتھوں دا سردار تاں توں ای ایں۔ تیری گل تے کوئی

وی نہیں موڑدا؟''

ایہناں ای دناں وچ اتھے جوپواں دا اک گھر آن وسیا۔ تے ایس گھر دی گُڑی مستو جوپن جیہڑی ہر ایلے نلیاں دے کھیہڑے راہندی۔ اک دیہنہ نلی وٹدی دی دھاگے توں نظر ہٹی تاں ساہمنے میرو مراثی نوں کھلوتیاں ویکھیوس۔ انج جیویں جادو گری جیہی ہو گئی ہووے۔ انج جیویں چن، چن دے ساہمنے آ گیا ہووے۔ گل اگے ٹُر پئی تے میرو مراثی دی ڈھول وجاون آلی چھمک انج جیویں اوہدی انگل بن گئی ہووے۔ اوہدے وجود ا حصہ۔ لہو تے ناڑاں نال رچی مچی...... ایہی چھمک ہُن نلیاں وٹدی مستو، واسطے اک سلیہا بن گئی۔

وستی دے لوک ساون دے ایہی مست دیہاڑے مان رہے ہائن، جدوں اوتھے پیرو تے پرلی دوٹھگ بھراواں دی گل ہُلی۔ اوہ بار تے نال لگدے علاقے وچ ٹھگیاں کرن آلے اک ٹولے دا حصہ ہائن۔ انگریز راج وچ تھاہر، تھاہر تے بنگلے تے تھانے بنن وجھوں پیرو تے پرِلی دا کم کجھ گھٹ گیا تاں ٹولے دے ہورس بندے نال رل کے ایہناں بھراواں تروڑ دے دناں وچ اک انگریز افسر نوں ای لُٹ کے رومال نال مار دتا...... اخیر پھڑتیج گئے۔ وطناں توں دور اوہناں نوں سِرسے دی جیل وچ ڈھک دتا گیا۔ کیہیاں نوں کالے پانیاں دی سزا بول گئی تے انگریز افسر بندوق تان کے اک دیہاڑ جیل دے اندر ای پیرو کولوں پرِلی نوں رُمال گل وچ گھتا کے اُنج ای گھوٹو نال مروا دتا، جیویں اوس انگریز لاٹ نوں ماریا آہا۔ اوہناں نوں وی پھاہی دا حکم دے دتا گیا، ایس تو پہلاں کہ اوہناں نوں پھاہے لا دتا جاندا اوہ کجھ ہورنا براں نال جیل دی کندھ تھلیوں مورا کر کے نکل گیا۔

اوہ وستی وچ بنائی گئی کچی مٹی دی مسیت وچ ای رہ رہیا آہا۔ روٹی ٹک اوہنوں گھنے خاں تے نہال سنگھ دے گھروں جا رہیا آہا...... رات شریہنہ دے رُکھ ہیٹھ جمی چوپال وچ نکے وڈے ہُن اوہدی اُڈیک وچ ای بیٹھے ہوندے، تاں جو اوہدے توں ٹھگی، قید تے

جیل تروڑ کے نکلن دیاں گلاں سُنن۔

نماز پڑھن وچ اوہ رُجھا آہا۔

پُرے دی چلدی واء وچ اک دم اک جنے دی واج اُبھری۔ ''سپ'' ہبھا کائی نے اپنے پیر بھوئیں توں چا کے منجیاں اُتے دھر لئے۔ اوہناں دیاں واجاں تے اکھاں سپ بھالن وچ لگیاں ہائن۔ پر سپ کدائیں ہوندا تاں دسدا۔ اپنے نوں مستو جوپن دا پیو نتھو جوپو، بولیا، ''اللہ دے بندیو! اوہ سپ تھوڑا آہا۔ اوہ تاں جن آہا۔ جس اپنا جھلکارا دتا تے غائب ہو گیا۔ ہُن تسیں ویکھناں جھبدے ای وستی دا کوئی گبھرو یاں مٹیار اوہدی پکڑ وچ آیا کہ آیا۔''

ولّا را دا گھبراٹا پُتر نُور محمد، بھاویں دور دراڈے تیک لگدا آہا۔ پر اوہنوں اک گل دا احساس ہمیش راہندا۔ جیویں کوئی پرچھائیں ہر ایلے اوہدے نال نال راہندی ہے۔ اُنج تاں اوس کنی ای واری سپ وی ویکھے جو اوہدے ساہمنوں اک جھلک دے کے غائب ہو جاندے۔ اوہنوں نتھو جوپو دی گل سچ ای لگی۔ ''ایویں لوکی جوپواں بارے کہانیاں بناوندے نیں تے اوہناں نوں کم عقلے سمجھدے نیں۔'' اوس سوچیا۔

اپنے نوں پیرو چوپال وچ وڑ آیا۔ اُچا لماں، داڑھی تے مینڈھیاں آلا ادھکڑ بندہ جیہدیاں اکھاں وچ لال ڈورے تردے۔ حال احوال کرن مگروں جدوں اوہنوں چوپال وچ سپ دے آون دا پتا لگا تاں اوس ایہہ آکھ کے گل ای مُکا دتی۔ ''جو ساڈے ارگے جی داراں نوں اجیہے بے ضرر کیڑیاں توں ڈرن دی لوڑ نہیں سگوں ہن تاں سانوں حاکماں دے زہر بھرے ڈنگاں توں بچناں پوسی۔ پورے مُلکھ وچ انگریز سرکار ورودھ نابری دی واء پئی وگدی ہے۔ اج کل دی گل ہے جو تہاڈی بار تے انگریزاں دی کروپی وسن آلی ہے۔ اوس ویلے نوں ساہمنے رکھو تے ہتھل نہ رہوو۔

نُور محمد، جاتا جو لگدا ہے آپ پیرو دے اندر انگریز ورودھ زہر بھریا ہویا ہے۔ جدوں ایہہ بولدا ہے تاں ایہندی واج ڈولدی ہے کمزوری وجھوں۔ ایہہ کمزوری اوہدے

اندر انگریز جیلر دے حکم تے اپنے بھرانوں رومال نال گھوٹو دین وجھوں آئی آہی۔

نُور محمد سوچدا آہا جو، ''اوہنوں پیرو نال تعلق دی گنڈھ پیڈھی گھتنی پوسی۔ جیکر بار اندر چار دینہہ عزت نال جیوناں ہے۔''

وستی دی چوپال ہُن ہر روز آباد ہوون لگ پئی آہی۔ پیرو دے وستی دے وچ آون مگروں۔ اک اگلی ای فجرے دوئیں گُھڑ اسوار جیہناں دیاں گھوڑیاں دے کن ململے، گُھر پتلے تے پوچھلاں کالیاں ہائن۔ چوپال وچ آن لتھے۔ ایہہ ونگارے ہائن احمد خاں کھرل الوں، جیہڑا بار دی لوکائی دی عزت آبرو دا تھم بنیا آہا۔ اوہناں وستی آلیاں نوں آکھیا، ''تاں جو ساڈے اُتے انگریز دے قہر دا بدل نہ کڑکے، ساڈے چوباریاں دے چھجے ٹھکدے رہن۔ جتھے اسیں گوڑھیاں نیندراں پئے مانیے تے ساڈے ال کوئی دھاڑوی مونہہ نہ کرے۔ ایہہ سدّا ہے ساری خلقت نوں، کوئی اتھے آوے تاں ساڈیاں بلماں، چھویاں تے کرپاناں اوہناں دے آر پار ہو جاون۔ ساڈیاں بانہاں، ساڈیاں لوتھاں دیاں راکھیاں کرن۔'' ایہہ گلاں ہائن گھڑ اسواراں دیاں جو اوہ چوپال وچ کر کے کجھ کھادے پیتے بِناں ای اگانہہ ٹُر گئے۔

گہنے خاں، ولاّرا، وِیسے خاں، نُور محمد، نہال سنگھ تے ہورس سبھناں ایہناں اسواراں دی گل تے لبیک آکھیا تے اوہ ہتھیار جوڑ جمع کرن لگ پئے۔

پیرو، نُور محمد دی گل تے ای نہیں پیا امدا آہا۔ اوہ اُبھے دی کرے تاں اوہ لمے دی۔ اوہ اوہدے توں حیاتی دا پُچھے تاں اوہ اوہنوں موت مگروں دیاں کہانیاں سناوے......

نُور محمد جان چکیا آہا جو ٹھگی وچ ڈھیر روپیے اکٹھے ہو سکدے نیں۔ تسیں علاقے وچ وڈی طاقت تے ناں بنا سکدے او، مُڑ ایہدے وچ اپنے پلیوں کجھ نہیں لاوناں پوندا۔ ایہو کارن آہا جو اوہ پیرو توں ٹھگی دے سارے داء پیچ جاناں چاہوندا آہا۔ داء پیچ جانن توں وی ودھ اوہ اوہدی شاگردی وچ آوناں چاہوندا آہا۔ پر نُور محمد، جاتا جو پیرو اِیڈا سدھا سادہ

بندہ نہیں سگوں ول فریب نال اُنی ہوئی رسی آ نگ ہے۔ مُڑ کے جدوں پیرو نوں یقین ہو گیا جو نُور محمد اوہدے نال کوئی چرتر نہیں کردا پیا اوہ سدھا سدھا ٹھگی سکھنا چاہوندا ہے تاں اوس اوہنوں اپنے نکے بھرا پرلی توں سُنی ہوئی اک گل سنائی۔ پرلی جو عمروں تاں پیرو توں نکا آہیا پر فنکار وڈا آہا۔ ایس گل سناون دا مُڈھلا مقصد ایہہ آہا جو ایس پیشے وچ آون مگروں ڈھڈوں کوئی پریشانی نہ رہوے جدوں نُور محمد ٹھگی دے راہ تے ٹرے تاں۔

اوس اوہنوں دسیا، ''اساں ٹھگاں دا وی اپنا مذہب تے اپنا دین ایمان ہوندا ہے۔ اسیں بھاویں کسے مذہب نال تعلق رکھدے ہوویے جدوں آپت وچ رل جاویے تاں اسیں دیوی بھوانی دے سائے تھلے آ جاندے آں، مُڑ کے اوہی ساڈی راکھی کردی ہے تے اوہی سانوں اپنے کم وچ نویں نویں چج دسدی ہے۔''

''پر، ٹھگاں تے ٹھگی نال کسے دیوی دا تعلق کیہ؟''

''بہوں ڈونگھا تعلق ہے، تے جیکر توں سُنتاں چاہوندا ایں تاں سُن، پیرو منجی اُتے دوا ہر نوں سواہریاں کردیاں تے نُور محمد نوں اپنے ساہمنے بیٹھن دا اشارہ کردیاں بولیا:

''پرانیاں زمانیاں دی گل ہے اک بھوت دا قبضہ پوری دنیا تے ہو گیا ہُن جو انسان وی جمدا، اوہ اوہنوں ہڑپ جاندا۔ جیہدی وجھوں دنیا دی ابادی گھٹن لگ پئی۔ اخیر کالی دیوی دنیا نوں بچاون لئی ساہمنے آ گئی۔ اوس بھوت تے حملہ کر کے ایہدے ٹکڑے کر دتے پر ہویا ایہہ جو ایہدے خون دے ہر قطرے وچوں اک اک بھوت ہور جم پیا۔ دیوی ایہناں نوں ماردی رہی پر ایہناں دے خون راہیں بھوتاں دی گینتری ودھدی گئی۔ ایتھوں تیک جو پوری دنیا وچ ایہی نظریں آوندے، دیوی نے سوچیا جو ایہناں نوں قتل کرن دا کوئی اجیہا طریقہ لبھناں چاہیدا ہے جیہدے راہیں ایہناں دا خون نہ وگے۔ انج اوس ایہہ کم دو منکھاں دے ذمے لایا۔ ایہناں دوہاں نُوں اوس رومال دتے جو ایہناں بھوتاں نوں گل گُھٹ کے مار دین تاں جو اوہناں دا لہو نہ وگے۔ اوہدے حکم موجب اوہناں ایہناں نوں

گل گُھٹ کے مار دتا۔ کم مکن مگروں دوہاں اپنے رومال دیوی نوں موڑناں چاہے پر دیوی نے رومال نہ لے تے اوہناں نوں آکھیا، ''تسیں ایہہ رومال میرے ولوں انعام دے طور تے اپنے کول رکھوسگوں ایہناں نوں ورت کے ٹھگی دا کم سنبھالو۔ ایہدے نال تہانوں تے تہاڈیاں آوندیاں نسلاں نوں فائدہ ہووے گا......'' دیوی نے اوہناں نُوں ویہل دِتی جو اوہ انساناں نوں وی انج مار سکدے نیں جیویں اوہناں بھوتاں نوں قتل کیتا۔''

''ایہد امطلب ہے جو تسیں ٹھگی وی کرو، بندے وی مارو تے مُڑ وی بخشے بخشائے۔'' نُور محمد لئی ایہہ گل بہوں حیران کر دین والی آہی۔

''توں ہُن تیک کنے لوکاں نال ٹھگی کیتی تے کنے لوکاں نوں گل گھوٹو دے کے مار دتا۔'' نُور محمد پیروتوں پچھیا۔

پیرو اپنا رومال ڈب وچوں کڈھدیاں ہویاں اوہدیاں اکھاں ساہمنے لہراوندے ہوئے اوہنوں دسیا۔

''سیکڑیاں دی گینتری وچ تے ہون گے۔''

''سیکڑیاں؟''

''آخو...... تے جو ساڈے گروہ دیاں بندیاں لاہے لاہے مارے اوہ تاں ہزاراں ہون گے۔''

''ایس رومال نال؟''

''آخو، بندے دا دھیان اگے ہوندا ہے تے ساڈا پُھرتی بھریا ہتھ رومال سنے اوہدے گلے تے...... اک جھٹکا تے بس سبھ مُکت۔''

اوہ دوویں چُپ سن جیویں پیرو ہُنے ہُنے اوہدے ساہمنے کسے دا گل گھٹ چھڈیا ہووے۔

11

وستی دی واڑ

ڈھیر ورھے ناہن ہوئے۔ اوہ وکھ وکھ رنگاں تے ذلیقیاں دیاں پیلواں نوں اپنی زبان نال چکھدے۔ ڈھیر ورھے پُرانی گل نہیں آہی۔ اوہ کنک دے سٹیاں، کنک دیاں دانیاں توں جانونہیں ہائن۔ اوہ جوں، دھائیں، جوار، کماد، سرہیوں، کپاہ تے چھولیاں نوں اُگان دیاں صرف گلاں ای کردے ہوندے۔ مڑ کے توریا، باجرا، جوار تے مکئی نوں پکھیرووواں تے سیہاں توں بچاون لئی اوہناں نوں گُلیلاں تے کھبھانیاں بنانیاں پییاں۔ اوہ کنگنی، مسر، جوی، شتالے، سن ککڑے نوں مڑ کے بیجن لئی اوہدا بی خاص طریقے نال صاف کر کے رکھدے تاں جو اگلے ورھے اوہنوں اُگا سکن۔

منڈی وستی توں ڈھیر دور آہی۔ پر مُل لین آلے ڈھیر دور نہیں ہائن۔ اوہ گڈاں لے کے ہر ایلے ڈُھکے راہندے...... اوہ آپ ای لاوے، آپ ای واڈھے، آپ ای عیالی تے آپ ای واہی وان ہائن...... نکے وڈے پیشیاں آلے لوکی اوہناں دی وستی دی زرخیزی ویکھ کے دور، نیڑے توں آوندے تے اوتھے وس جاندے۔

اوہناں اک سانجھی حویلی اُساری۔ جیہدے اندر چوپال لگدی تے ستھاں

بہندیاں......

اوہناں جھاڑ بوٹ پٹ تے اوتھے جانگلی ککر لائے تاں جو کجھ ورھیاں مگروں ایتھے فصل گڈن تاں بھوئیں وچوں کلر کیری کھاج جاوے۔ اوہناں پال و پال رُکھ لائے تے ایہناں پالیاں ہیٹھ جنوراں دی واسیوں کیتو نیں۔ ایہناں رُکھاں دیاں پالاں ہیٹھ ای منجھے تے چھپریاں اُساریاں۔ ایتھے ای بے فکری بھریاں اوہناں دیاں سویراں، دوپہراں تے شاماں لنگھدیاں۔ ایتھے ای مائیاں گھر دا نکا وڈا کم مُکا۔ ہر شے گُنج سانبھ کے چرخے ڈاہندیاں۔ ایتھے ای مٹیاراں کسیدے کڈھدیاں، ترنجن آباد ہوندا تے ان ویکھیاں صورتاں تے ان ملے میلیاں واسطے منوں بنائے ہجر وچھوڑے دے گاون گاویں جاندے۔

وستی آلیاں، وستی نوں پپلاں، شرینہاں، ٹاہلیاں، ککراں تے نماں نال ای نہیں بھر دتا آہا سگوں ہُن ایتھے بیراں، برنیاں، لسوڑھیاں، کھجیاں، شہتوتاں، پھلاہیاں، وناں، جنڈاں تے کریراں توں وکھ امباں، اناراں، انگوراں، جامنواں، نبواں، آڑوواں تے امروداں دے رُکھ دِسدے...... کجھ نویاں وسن آلیاں اپنے گھراں دے ویڑھیاں وچ مہندیاں، وانساں، نڑیاں، کاہیاں، لانے تے سرکڑیاں نوں گڈ چھڈیا۔ اوہ ورتے جان آلے پانی دیاں نالیاں دا مہاڑ اوہناں ول کر دیندے۔ اوہ آپ ای اُسر دے نسر دے راہندے۔ کیویں تے کس طرحاں، ایس گل دا کوئی گھٹ ای خیال رکھدا...... اک حکیم جیہڑا پکی ماڑی توں اُٹھ کے ایتھے آن وسیا، اوس وکھ وکھ جڑیاں بوٹیاں دے نال نال، کانے، اک، موتیا، چنبیلی، موگرے تے گلاب دے پھُل اُگا کے اپنے دواخانے نوں سنگھنی واڑ نال ول لیا آہا۔ اوہدی جوان دھی جونویں آون وجھوں سنگدی، شرماوندی ترنجنیں تاں نہیں جاوندی آہی، آنے بھانے اوس واڑ اوہلے کھلو کے ویکھ رہی ہوندی۔ جتھوں نُور محمد، کدی اکلیاں تے کدی پیرو ٹھگ نال لنگھدا ہوندا۔

بھاویں بار اباد تھی گئی آہی تے بھاویں ہُن بار دا وسیبا جنگل آلا کائی نہیں رہ گیا

آہا۔ فصلاں تے نویاں نویاں رُکھاں منکھی حیاتی وچ ہریالی دی مہک کھلار دتی آہی۔ مُڑ وی بار وچ پھردیاں مریاں، تاریاں، رُکھاں، پکھیرووا‌ں، جنوراں تے گستان دیاں روحاں نال گلاں کردی راہندی۔ اُتوں گستان وچ روحاں ہین ای کنیاں سن۔ اک وساہرے خاں، اک اماں سھرائی تے اک وستی دے کمھاراں دی جوان کُڑی۔ جو ہر ایلے چاک تے بیٹھی بھانڈے بناوندی راہندی۔ مُڑ اک دیہاڑ آوی تاندی نوں زہری ناگ لڑیا تے اوہ جیویں آہندن اوہنوں "پانی وی نہ منگن دتیوس۔" ایہہ گستان ایہناں تریوے میتاں دا آہا۔ گھنے خاں، ولاّرا، عیسے خاں تے اوہناں دا جیا جنتا ایتھے آوندے، دعا درود پڑھدے، تلاوت کردے، تاں جو اوہناں دے ماپے بخشے جاون۔ پر کُمھار، کڑی دے گھروں کوئی گھٹ ای آوندا۔ ایہہ اوہدے واسطے وی فاتحہ کر جاندے...... گستان وچ ہور کوئی آوندا یا نہ آوندا، مریاں ضرور آوندی، تے انج جیویں کوئی پرچھائیں قبراں نیڑیوں اُٹھ کے اوہدے نال ٹر پوندی۔ ایہہ پرچھائی اوہدے نال کوئی گل کردی نہ ای سانجھ سُرت رلاوندی۔ چُپ چُپ راہندی۔ حالاں وستی دے پشو، بار دے جنور، سپ، نیولے، گالھڑ، کاں، چڑیاں، لالڑیاں، گُھگیاں، کبوتر تے سُنج چڑیاں دیاں ڈاراں اوہدے نال گلاں سانجھیاں کردے راہندے پر ایہہ پرچھائیں۔ کیہو جیہی ہے ایہہ پرچھائیں، کجھ بولدی ہے نہ پچھدی ہے؟" مریاں سوچدی۔

اخیر اک سویر ایس پرچھائیں اوہدے اُتے اپنا آپ کھول ای دتا۔ ایہہ پرچھائیں، راول جوگی دی آہی۔ اک فقیر، اک درویش، راول جوگی، جو کوئی وہم، سایہ یاں پرچھائیں نہیں آہی۔ اوہ تاں حقی سچی دا اک منکھ آہا۔ آکھدا: "میں وساہرے خاں دا ہانی، اوہدا جگری یار آہا۔ جدوں اوہدے نال اوہدا کوئی پُتر، پوترا نہیں ہوندا آہا۔ میں ہوندا۔ اوہدے جیندیاں وی، اوہدے مرن مگروں وی۔

راول جوگی۔ عجیب من موہنی صورت آلا ایہہ منکھ، وکھرا ای پہراوا کیتی رکھدا ہر

ایلے، سرخ و سفید رنگت، وڈے قد بُت تے سوہنے نین نقش والا راول جوگی، کدے تے بھر جوان لگدا، کدی پکی عمر دا تے کدی بزرگ......شروع شروع وچ جدوں مریاں وستی اپڑ کے اوہدے بارے گھنے خاں نوں دسیا، تاں اوس ایہنوں مریاں دا وہم ای جانیا، مُڑ، اک روز اوہ آپوں وستی آن وڑیا۔ شاماں پے رہیاں ہائن۔ اوہ سدھا حویلی اپڑیا۔ پرھیا وچ بیٹھا رہیا۔ حقہ پانی کیتوس تے جاندے جاندے وستی آلیاں نوں اوہناں اُپر بیتن آلی ان ہونی بارے دسیوس۔ آپدا کھونڈا پھڑیوس تے اوتھوں نکل گیا۔

راول جوگی دی کہانی کجھ دن وستی وچ ٹُلی رہی۔ پر مُڑ کے اوہناں اوہدی کہانی نوں کہانی ای جاتا تے اپنے اپنے کماں وچ جُپ گئے۔

....

گرم رُتاں دا سورج حالے رُکھاں دیاں ٹیسیاں تے نہیں اپڑیا آہا۔ جدوں مریاں گستان اپڑ کے راول جوگی اگے جا بیٹھی۔ اوہ اک گنجھل وچ پھسی آہی تے اوہنوں پورا یقین آہا جو راول جوگی اوہنوں ایس گنجھل وچوں کڈھے گا۔ جدوں اوہ نٹھ کے راول جوگی ساہمنے بہہ گئی تاں راول جوگی اوہدے الوں انج تکیا جیویں اوہدے توں پچھدا ہووے جو ''دس کیہ گل ہے؟''

''تسیں فقیر جوگی او، دلاں دے بھیت وی جاندے او، اک گل مینوں اندرو اندریں کھادی جاندی ہے کوئی اوہدا اُپا وی ہے تہاڈے کول؟'' مریاں پچھیا۔

''گل دا اُپا تاں گل وچ ای ہوندا ہے مریاں، ایہدے لئی وڈی حکمت تے دانائی دی لوڑ کائی نہیں ہوندی۔ تُوں دس اجیہی کیہڑی گل ہے جیہڑی تینوں سیونک آنگ کھائی جاندی ہے۔''

''گھنے نال میرے ویاہ نوں ورھے بیت گئے نیں، انج ای جیویں نواپئے نوں...... نہ تے نواپئے نوں بال ہویا نہ اک ورھا پہلوں تیک مینوں کائی آس آہی۔ اک

چانی رات، میں بار، دی اک جھنگی وچ سوں گئی۔ سُتی سُتی سفناں ویکھیا جو اک الھڑ، بھر جوان گبھرو اک گھوڑی توں لہندا ہے، میرے ول آوندا ہے۔ میں اوہنوں پہلے کدی وی نہیں ویکھیا ہوندا پر انج لگدا ہے جیویں اوہ ورھیاں توں میرا جانو ہووے تے میں اوہدی ای اُڈیک وچ ہوواں...... کلراٹھی بھوئیں جیہدے اُتے میں سُتی ہوندی آں اوہ اک شنگھاری ہوئی سیج بن ویندی ہے۔ اسیں ملدے آں...... سُفنے مگروں جھبدے ای وستی دی دائی مینوں دسدی ہے۔ میرا پیر بھارا ہو گیا ہے۔'' ہُن تسیں دسو جو سفناں جیہڑا مینوں کدی حقیقت تے کدی سفناں لگدا ہے اصل وچ سفناں ہے یاں حقیقت......؟'' ایہہ گل کر کے مریاں چُپ ہو جاندی ہے تے راول جوگی دے مونہہ الوں تکن لگ پوندی ہے جیہڑا ایس سُفنے تے حقیقت آلی گل بارے ڈھیر چر تیک نہیں سوچدا سگوں جیویں ای مریاں چُپ کردی ہے اوہ پانی مکاوندا ہویا مٹی دا پیالا بھوئیں اُتے تے اپنا سجا ہتھ مریاں دے سر تے رکھدیاں آکھدا ہے۔''

''ایہہ حقیقت نہیں سُفناں ای ہے، مریاں توں اپنے من وچوں وہم دے ایس نسردے بُوٹے نوں پٹ دے تے سُن میرے نال وی انج ای بیتی آہی۔ ساڈا جدی پُشتی کم ہے سوداگری، پیو دادے لا دا، میری شادی نوں وی کنے ای ورھے لنگھ گئے ہائن ساڈے گھر بال کوئی نہ ہویا میں دیس دیس گُھمدا پھردا ساں۔ ہر رنگ، ہر روپ، دے لوکاں نال ملدا۔ اک سیانے نوں ہتھ وکھایا تاں اوس دسیا جو میرے لیکھاں وچ اولاد ہے ای کائی نہ۔ جھبدے ای لمے سفراں توں مُڑیا تاں پتہ لگا جو میری گھر دی اُمید نال ہے۔ میرے تاں انج جیویں تن بدن وچ اگ لگ گئی ہووے...... ایس توں پہلے جو میں اوہنوں وڈھ ٹک چھڈدا، کجھ سمے اپنے آپ توں ای سوچن لئی منگ لیا۔ تاجر آہا، رنگ رنگ دی دنیا ویکھی بیٹھا آہا۔ ایس لئی ہر کم، ہر گل توں پہلاں سوچدا آہا۔ اپنے آپ توں منگے سمے وچ سوچن مگروں اوہدے پیو نوں بلایا تے کوئی پردہ پائے بنا اوہنوں ساری حال حقیقت کر

دتی۔ اوہدے واسطے وی بڑی نموشی والی گل آہی۔ اوہ اپنی دھی نوں لے کے اپنے بوہے تے جا بیٹھا۔ ہرجیلیوں، بہانیوں اوس اوہدے توں پُچھ لیا۔ اوس آکھیا میں بے قصور آں تے میرے تے رب دا کہّر پوے جیکر میں ہتھ تے کیہ لاوناں، اکھ نال کسے نوں ویکھن دی بے ایمانی وی کیتی ہووے۔ ایہدے مگروں اوہ مُڑ کے میرے گھر آ گئی، پر میں اندروں صاف کوئی نا ہس۔ میں اوہنوں مُڑ کے امتحان وچ گھتن دا سوچیا۔ میں آکھیا: ''رنے! تیرے تے رب دی رحمت تے کہر دا پتہ جھبدے ای لگ جاندا ہے۔ ویڑھے وچ وگدی کھوہی وچوں جے توں سوتر دے دھاگے نال بوکا بنھ کے پانی کڈھ لویں تاں توں میری پہلے آنگ ای نوبرنو زنانی...... تے توں نہیں جاندی ایں مریاں، اوس سوتر نال بوکا بنھ کے پانی کڈھ لیا۔ پر میرے اندروں بدگمانی حالے کائی نہ مُکی آہی۔ سو، میں اوہنوں دوجے امتحان وچ گھت دتا، میں آکھیا: توں اگ تے بہہ کے روٹی پکادے، جیکر توں بے قصور ہویوں تاں اگ تینوں کیوں ساڑے گی...... اوس اگے نالوں وی چنگی روٹی پکائی تے اوویں ای نوبرنو۔ مُڑ وی جدوں میں شک دی اگ وچوں نہیں نکلیا تاں میں اوہنوں اگ وچ بٹھا کے امتحان لین دا متا پکایا۔ سُن مریاں! اوہ چر، تیک بلدی اگ دی چِخا وچ بیٹھی رہی تے اوہنوں کجھ وی نہ ہویا...... ایس لئی مریاں توں وی سفنے نوں سفناں جان کے بھُل جا تے حقیقت نوں حقیقت سمجھ۔''

ایس توں پہلے جو راول جوگی اپناں گھنڈا پھڑ نعرہ ماردا اوتھوں ٹُر وگدا، مریاں اوہدیاں نگاہاں وچ نجھا کے تکیا تے آکھیا: ''پر، راولا! ایہہ ساریاں گلاں تے میں جھنگ اک اکھاڑے وچ نکی ہوندی ویکھ، سُن چکی آں، جیہدے وچ ایہہ سارا اکجھ راجا رسالو دا اک وزیر مہتا، اپنی زنانی قولاں نال کردا ہے۔ جیکر ایہہ کہانی مہتا تے قولاں دی ہے تاں مُڑ تیری کیویں ہوگئی؟''

''مریاں، اک گل یاد رکھیں، حیاتی دے ایس اکھاڑے وچ اسیں سارے ای

مہتے تے قولاں دا کردار نبھا رہے آں زمانہ بدلدا راہندا ہے زمانے دے طور طریقے تے رسماں، ریتاں اوہی راہندیاں نیں۔'' ایہہ آکھ راول جوگی بار، نوں تے مریاں وسّتی ول نوں جاوڑی، پر حقی گل ایہہ ہے جو مریاں دے پلے، جوگی دی گل پئی نہیں۔

....

مُوّرافتیانہ، انگریز لاٹ تے اوہدے نال رلے گھڑ اسواریاں نال وسّتی ول نوں آ رہیا آہا۔ گُھڑ اسوار جیہناں دے ہتھیں رائفلاں، برچھیاں تے ٹکوے ہائن......

مریاں، راول جوگی ولے جا رہی آہی، ایہناں نوں ویکھ کے کریاں دی اک جھنگی اوہلے لُک کے بہہ گئی۔ پہلے اوہدا چِت کیتا، مُڑ کے وسّتی جاوے تے ساری گل گہنے خاں نوں دسے۔ اوہ مُڑی نہیں تے اگے قبرستان ال ای ٹُردی گئی۔ ترِکھی ترِکھی...... اوس ایہناں گھوڑیاں آلیاں بارے راول جوگی نوں دسیا۔

''جیویں جوان جتّے مار مار کے اباد کیتیاں زیمناں تے گھراں دیاں کندھاں دا ویری کلر ہو جاندا ہے اُنج ای پکیاں فصلاں تے سانبھے سنبھرے، پشواں تے مال اسباب دے ویری ایہہ دھاڑوی ہوندن۔ مریاں دھیئے...... میں وسّتی آلیاں نوں ورجیا آہا ایہناں ولوں۔ پر اوہ شاید میری گل نوں سمجھ نہیں سکے۔ میں ویکھداں جیویں ڈھاہ لگے دریا دی کندھی تے اباد موت دیاں ڈھیریاں لگیاں ہوندیاں نیں۔ انج ایہناں دے بُتاں دیاں ڈھیریاں دسدیاں نیں مینوں...... مینوں تے اوہناں ایہہ آکھ کے اپنے آپ نوں یاں شاید مینوں ای تسلی دتی جو، اسیں ورھیاں توں گستان توں کھیتاں تیک بنے مدان وچ نیزہ بازی تے کلہ پٹن داچج ایس وجھوں نہیں سکھدے رہے جو ایہہ نرا ساڈا شونق یا کھیڈ آہی سگوں ایس لئی کھیڈ دے رہے ہائیں جو آون والے دھاڑویاں دا مقابلہ کر سکیے۔ پر میں ویکھداں جو ولّارا دے سارے تگادے اوس ایلے مُک جاسن جدوں اوس انگریز لاٹ نال اپنے کسے دیسی سجن نوں وسّتی دا گھیرا گھتیاں ویکھیا۔'' انج جیویں راول جوگی اپنے آپ

نال گلاں کردا ہووے...... تے مریاں، جیویں اوہدیاں رمزاں نوں اُکا سمجھ ای نہ سکی ہووے۔ اوہدے بھانے راول دیاں رمزاں، رمزاں ای رہیاں۔

مُڑ کے وسّتی وچ واہراں آن لتھیاں۔

تتیاں ڈُھپاں دیاں سویراں دا سورج حالے بوڑھ دے رُکھ وچوں رشماں کھلارن ای لگا آہا جو حویلی گھوڑیاں دے سُمباں نال دھمکن لگ پئی، انج جیویں جنگ دے گھمسان وچ فوج دیاں ٹاپاں آن گونجردیاں نیں...... حویلی وچ بیٹھے لوکی آون والی ہر کروپی تے ان ہونی نال نبڑن آسطے تیار بیٹھے ہائن۔ پر آون والے بہوں ودھ ہائن گینتری وچ تے اونے ای ودھ اوہناں کول ہتھیار ہائن......انگریز لاٹ دے مگر مگر ای آہا ممورافتیانہ۔ ایہہ انگریز لاٹ کمپنی دیاں اوہناں بندیاں وچوں آہا جو کمپنی دے نال ای ایتھے اپڑیا۔ اوہدے ذمے پنجاب دیاں باراں دا علاقہ آہا، اوہ ایتھوں دیاں بولیاں تے لوکاں توں ڈھیر جانو آہا۔ حویلی وچ اپڑ کے گھوڑے کجھ چر تیک ٹپدے رہے۔ اک تھاہرے نہیں کھلوتے۔ اوہ سارے ایس طریقے نال چوپھیرے قطار وچ کھلوتے جو حویلی وچ بیٹھے لوکاں وچوں کسے نوں کُسکن دا موقع وی نہیں لبھا۔

''اے جانگلی لوک! میں سُنیا تسیں کھرل نال رل کے انگریز سرکار خلاف لڑن دی تیاری کر رہے او۔ اوس سرکار دے خلاف جو تہاڈی بہتری لئی کم کر رہی ہے۔ جو تہاڈیاں زمیناں وچوں نہراں کڈھ کے باراں اباد کرن وچ لگی ہے...... کن کھول کے سُن لوو، اسیں اپنے وفادار لوکاں نال رل کے تہانوں انج مار دیاں گے جیویں سپ مار دتے جاندن۔ یاد رکھو! ایہہ زمین جو تسیں مموراے فتیانے دی ہدایت تے مدد نال اباد کیتی ہے۔ ایہدا مالک ساڈیاں نظراں وچ ممورافتیانہ ای ہے۔ اوہ اپنیاں زمیناں تے اُگائیاں فصلاں دا مالیہ تار دا ہے تے تاجِ برطانیہ دا وفادار ہے......سن لوو! اوہدے توں بغاوت انگریز سرکار توں بغاوت ہووے گی۔ ہُن تسیں فیصلہ کرلوو، جو تسیں کھرل نال رل کے ساڈے نال

لڑناں ہے یاں اوہنوں مارن لئی ساڈا ساتھ دیناں ہے۔ تہاڈے کول بہت گھٹ ویلا ہے۔ یاد رکھو! تسیں جھبدے ای برطانوی سرکار دی عمل داری وچ آون والے او...... تہاڈے ورگے اوہ باغی جو ساڈے وروددھ جنگ لڑدے نیں اوہناں بارے سخت فیصلے کیتے جاون گے۔ پہلے ای ایہہ گل میرے علم وچ آئی ہے جو تسیں اک ٹھگ جیہدے اُتے اک انگریز بہادر دے قتل دا الزام ہے تے جو جیل تروڑ کے بھجیا ہے، اوہ تہاڈی پناہ وچ ہے...... انج تسیں کھرل نال رل کے اپنے گناہاں وچ وادھا نہ کرو۔"

ایس توں پہلے جو، کوئی بولدا، انگریز لاٹ اگے اگے تے باقی لوکی اوہدے پچھے پچھے ٹُر پئے۔ نُور محمد، جو اُٹھ کے اپنا کوئی فیصلہ دینا چاہوندا آہا، نہال سنگھ اوہدا ہتھ پھڑ کے اوہنوں بٹھا دتا، تے پیرو ٹھگ جو چوپال وچوں اُٹھ کے جاون لگا آہا۔ اوہنوں نُور محمد، پھڑ کے اپنے نال بٹھاندیاں آکھیا، "بہہ جا پیرو، توں ہُن ساڈے جین مرن دا ساتھی ایں۔ اسیں ایس میسنے مورے فتیانے تے اوہدے انگریز لاٹ دا فیصلہ کوئی نہیں مناں۔" نُور محمد دے ایس فیصلے نوں ہلا شیری دیندیاں سبھ لوکاں اپنیاں برچھیاں، تے ٹکوے ہوا وچ لہرائے، جو اوہناں دیاں منجیاں اُتے دھریاں سوتاں ہیٹھ پئے ہائن۔

منڈاسے بنھ کے جیہڑے دو بندے احمد خاں کھرل ول گئے اوہ پیرو تے نُور محمد ای آہن۔ "وستی تاں ساڈی حالے ہُنے ای اباد ہوئی ہے۔ اجیہے جنے جیہڑے جی دار نیں، جوان گبھرو نیں، تے اپنے سرلوتھاں توں وکھ ہوون پاروں جیہناں نوں کوئی منکھ نہ ہوسی اوہناں دی گنتی وی گھٹ ہے، پر احمد خاں، اوہ ہین تیرے نال ای ساڈے سنے۔" نُور محمد آکھیا۔

اوہناں دے ایس فیصلے نال احمد خاں کھرل تے اوہدے سنگیاں نوں تاں کوئی ہمت آسرا ہویا یا نہیں پر ایہہ گل مورے فتیانے راہیں انگریز لاٹ تیک ضرور اپڑ گئی......

ڈونگھی، انھیری رات دا سماں آہا۔ اجیہی رات جیہدے وچ وجود دی اکھ اپنے

حصے دے ہتھ نوں نہیں ویکھ سکدی آہی۔ پکے آٹے نال بنے ہوئے سرہیوں دے تیل نال بلدے دیوے وی اخیر لے دماں تے ہائن۔ گستان نیڑے اک پرچھائیں انگریزی سپاہیاں نوں وستی ول جاندیاں تکیا۔ راول جوگی نوں یقین آہا جو وستی آلے اوس طرحاں دی تیاری نہیں کر سکے ہون گے جیویں دی تیاری اوہناں نوں کرنی چاہیدی آہی......

رات انھیری وچ توڑے دار بندوقاں دے فائر گونجے، مُڑ کے کجھ چِر آسطے ڈانگاں، برچھیاں تے گنڈاسے وی چلدے رہے...... پر کنی دیر تیک......

کمیاں وچوں کوئی لڑن لئی حویلی وچ نہیں آیا۔ اوہ لڑن دا چج ای نہیں جاندے ہائن، تے نہ ای اوہناں وچ ایناں وڈا جگرا آہا...... مّمورے فتیانے دس اجیہے بندیاں بارے دسیا آہا جو اوہناں واسطے خطرناک ثابت ہو سکدے ہائن...... انگریزی سپاہی جیہناں پھڑ تے نستے لوکاں نوں بنھ کے اپنے نال بنگلے لے گئے۔ اوہناں وچ نُور محمد تے پیرو نہیں ہائن۔ اوہناں جدوں ویکھیا اسیں گھیرے وچ آ گئے واں تے پھڑے جاواں گے...... اوہ اوہناں دی اکھاں وچ دھوڑ گھت کے نس گئے۔ انگریز لاٹ وار وار مّمورے فتیانے نوں ورج رہیا آہا جو ''سارے لوکاں تے نظر رکھو تے کسے نوں نس کے نہ جاون دیو۔''

بنگلے اپڑ کے پھڑے ہوئے لوکاں نال ای انگریز لاٹ مّمورے فتیانے دے وی ہتھ ایہہ آکھ کے بنھوا دتے جو اوس دس بندیاں دی دس گھتی آہی جدوں کہ ایہہ اٹھ بندے ہائن تے اک گولی دا فائر ٹُھس ہون مگروں اک گولی وادھو رہ گئی آہی جو نُور محمد یاں پیرو ٹھگ دی تھاہرے مّمورے فتیانے دے سینے وچوں لنگھا دتی گئی......

مّمورے فتیانے دی حدوں ودھ وفاداری وی اوہدے کم نہیں آئی۔ ''اسیں جھوٹھے تے باغی دوہاں نوں آپناں دشمن جاندے واں۔'' فائر کرن لگیاں انگریز افسر آکھیا۔

بار دی جنگل ارگی دھرتی اُتے امن تے محبت نال اُسری وستی وچ خون پینی ڈائن پھیرا پا گئی آہی۔ ولّارا، ساری حیاتی جس ہونی توں ڈردا رہیا آہا۔ جیہدے توں اپنے

لگدے لیپیاں نوں ورجدا رہیا آہا۔ اوہ ہونی اوہناں اُتے ورت گئی آہی۔ وستی وچ بندیاں دا کال پے گیا آہا۔ آکھن نوں کجھ ساہ ست لیندے بندے اباد ہائن پر اوہناں سبھ اصیل مردانیاں نوں اک چِتو مورے فتیانے نوں نال رلا کے انگریز، بنگلے لجا کے فائر کر دتا آہا۔

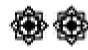
بار، دی جنگل ارگی دھرتی اُتے ترے پرچھائیاں، کتے کھلو کے صلاح کر دیاں، کتے ٹوئیاں، ٹبیاں نوں اُلانگھدیاں مورے فتیانے دی وستی ال نوں جا رہیاں ہائن۔ مُڑ کے اُتّر، نوں نکلدے رستے کولوں اک پرچھائیں نکھڑ گئی...... ایہہ راول جوگی آہا۔ اگے لنگھ جاون آلیاں پرچھائیاں مورے فتیانے دی وستی نیڑے نویں بنے بنگلے کول اک بوڑھ دے وڈے رُکھ تے جا ٹکیاں ہائن...... ایتھے انگریز لاٹ کچہری لاوندا آہا تے ہروج ہوئے واقعیاں بارے کیتے فیصلیاں دے حکم نامے تیار کر کے علاقے تے برطانیہ وچ متعلقہ محکمیاں نوں گھل دیندا آہا......

رسّہ جو تھلے لمک رہیا آہا۔ اوہ پیرو ٹھگ دے ہتھیں آہا تے اک چھوی نُور محمد دے ہتھیں......

انگریز لاٹ دے تھلیوں لنگھدے سار ای رسّہ اوہدے گلمے دوالے آہا۔ پیرو ٹھگ اوہدے منکے نوں انج جھٹکا ماریا جیویں اوہ رومال نوں ماردا آہا۔ مُڑ کے نُور محمد دی چھوی اوہدی دھون نوں لوتھ توں وکھریاں کر چھڈیا...... اوہ اوہدی گھوڑی تے اسوار وستی ول نوں مُڑے، جتھے اُجڑیاں پجُڑیاں تے لُٹیاں ماریاں رناں دے وین اسمان ول نوں اُبھردے ہائن۔

پھلاں باجھ نہ سوہندیاں ٹاہناں
بھاویں ستر باغیں ہریاں
بھائیاں باجھ نہ سوہندیاں بھیناں
پنڈ اُڈیکن کھڑیاں

پُتراں باجھ نہ سوہندیاں ماواں
بھاویں سٹّر دولت بھریاں
کونتاں باجھ نہ سوہندیاں ناراں
بھاویں سٹّر حوراں پریاں۔

12

اک ہور اُچالا

ہر سینے وچ وَیر تے بدلے دی اگ دیاں چنگاں بھخ پئیاں۔

ہر بندہ ازادی دے اوہ موسم ماننا چاہوندا آہا جو بار وچ رہندیاں اوہدے کول ہائن۔ بار جتھے جین دے وسیلے اپنے وجود دی رت وگا کے پُگائے جاندے ہائن پر اوہ بھلے ہائن اوہناں اندر اک ان ڈٹھا سُکھ لُکیا آہا۔ جیہنوں ہُن انگریز لُٹ کھوہ کے اوہناں نوں آپ ہتھل کرناں چاہوندا آہا۔

ایہدا مُڈھ جوئیاں دے قبیلے توں بدھا جیہناں پاک پتن وچ مالیہ وصول کرن آئے افسراں نوں پھنڈ چاڑھ چھڈی۔ مُڑ کے انگریز اوہناں نوں پھڑ پھڑ گوگیرہ جیل بھر دتی۔ احمد خاں کھرل جیل اپڑیا تے قیدیاں نوں اپنے نال رل کے انگریز ورودھ لڑن تے پریریا۔ اوہناں جیل بھن چھڈی تے ایہدے مگروں اک کنبنی جیہی چھڑ گئی پوری بار، نوں۔

نُور محمد تے پیرو، کھرل نال رل کے انگریز نال دو دو ہتھ کرن واسطے اُتاولے ہائن، پر وستی توں گڈ تے چاڑھ کے زنانیاں تے دوئے جیے جنتے نوں جوتیاں تیک اپڑاونا پہلا کم آہا...... مُڑ، مریاں تے ستونت دے کُھڑیں نکے نکے بال ہائن۔ پچھلے تن دناں

توں بیٹھ اُتے وسدے مینہ پاروں راہاں کھوبھے بنیاں ہوئیاں ہائن۔ جیہناں وچ گڈاں پھس پھس جاندیاں۔ جیہناں نوں زنانیاں تے ایہہ دوویں جنے ہنبھڑے مار مار کے اگانہہ ٹور، رہے ہائن۔ اُتوں انگریز دستے دا ڈر لا ہے، جیہڑا انگریز لاٹ نوں گل رسّہ گھت کے مارن آلیاں دی بھال وچ پھردا آہا...... بھاویں نُورمحمد تے پیرو بہروپ بدلی ودے ہائن۔ پر انج وی نہیں آہا جو اوہناں دی سیہان ای نہ کیتی جاسکدی۔

کمیاں دیاں ڈھیر برادریاں آباد کیتی کتری وستی نوں چھڈ کے اُچالے تے تیار نہیں ہائن۔ اوہناں آسطے سردار گھنے خاں ہوندا، نہال سنگھ یاں کوئی دوجا تریجا اوہناں نال جیونا آہا۔ ایہہ جیون بھاویں انگریز دی عملداری وچ ای کیوں نہ گزردا۔

میرو مراثی، جدوں دا جوتیاں اِچ نُورمحمد تے پیرو دے آون داسنیہا اپڑا کے آیا آہا، اوہدی اودوں دی کائی خیر، خبر ناہی۔ پہلوں وی اوہ مستو جوبن دی مستی وچ مست آہا، اوہ اوہنوں ڈھول تے گاون سُنا کے ای خوش راہندا۔ اوس ویلے جدوں ایہہ لوکی اچل کے جوتیاں نوں جا رہے ہائن میرو مراثی گھوڑیاں آسطے بنائے طبیلے وچ کانیاں دے کدھلے پچھے مستو نوں ڈھول وجا کے مٹھی واج وچ سمی دے بول سُنا رہیا آہا، تے اوہ تانی تنن وانگ ہتھ تے سر ہلا رہی آہی۔ کدی کدی گاون دے بولاں وچ اوہ وی اُچی وانی بول کے اوہدا ساتھ دیندی...... ایس گاون وجاون ویلے دوہاں دا خیال خلقت دے ایتھوں اُچل کے ٹُر، جاون ول نہیں آہا۔ جیہناں مگروں ایہہ وستی ویران ہو گئی لگدی۔

وساہرے خاں تے اماں سھرائی دیاں قبراں تے وی ہو دا عالم آہا۔ اج جتھے مریاں اپڑی تے نہ راول۔

نُورمحمد تے پیرو اپنے نال آئیاں زنانیاں تے بالکاں نوں جوتیاں وچ ٹھہا کے بٹھا وی ناہن سگے جو اوہناں تیک احمد خاں کھرل دی شہادت داسنیہا اپڑیا۔ ''نورے دی ڈل'' تے ایہہ ہونی بیتی۔ نُورمحمد تے پیرو، دی کھرل نال رل کے انگریز وروودھ لڑن دی

تانگھ تاں نہ توڑ پُجی، پر اوہناں دا اوہ جنون نہ گھٹ سکیا جو نُور محمد دے اپنے پیو، چاچیاں، نہال سنگھ تے ہورس لوکاں نوں مارن وجھوں اوہناں دی رت وچ دھا گیا آہا۔ پیرو واسطے ایہہ صدمہ نُور محمد نالوں وی ودھ کے آہا۔ اوہ ہمیش رومال نوں ہتھاں وچ رکھ کے وٹ چاڑھدا تے ڈونگھیاں سوچاں وچ گواچیا لگدا۔ جدوں اوہ سارا کجھ چاچے وِیسے خاں دے حوالے کر کے اوس جتھے وچ رلن لئی ٹُرے جو احمد خاں کھرل دی شہادت دا بدلہ لیناں چاہوندا آہا۔ تاں وِیسے خاں دے پُتراں نجابت خاں تے صلابت خاں وی منڈاسے ول کے ہتھیار، ہتھیں کر لے، تے اپنیاں اصیل گھوڑیاں تیار کر کے ویڑھے ساہمنے امب دے رُکھ تھلے آن کھلوتے۔

''پُترو، تہانوں تیاری دا حکم ایس وجھوں دتا ہے جو تہاڈا پتر یر ایہہ نہ سمجھ لوے، جدوں اوہ میرے بھراواں دا ویر لین لئی ٹُریا تاں اوہدی کنڈ سکھنی آہی۔'' وِیسے خاں نجابت خاں دی گھوڑی دے مونہوں کڑیالا تھوڑا کو ہٹا کے اوہنوں دیسی گھیو دی پِنی کھواندیاں آکھیا۔

تواریخ ایہہ نہیں دسدی جو دریا دی بیٹ وچ ''کاہواں آلے ڈبے'' وچ ممورے فتیانے دی برادری دے مراد فتیانے نے جدوں برکلے نوں نیزے وچ پرویا تاں اوس ایلے کنے ای سردار اوہدے کدھاڑیاں نال کھلے ہائن، آخو اُکا مروانے، فتیانے، ترہانے، بھدرو، قریشی، وٹو تے ویہنی وال ای اوہدے نال نہیں کھلوتے ہائن۔ نُور محمد ولاّ را دا، نجابت خاں، صلابت خاں تے پیرو، وی احمد خاں کھرل دا ویر لین آلیاں وچ رلے ہائن۔ صلابت خاں نوں شہادت ڈھی۔ نجابت خاں، نُور محمد تے پیرو، ماڑی پتن نیڑیوں باہلک وٹو دیاں جُھگیاں کولوں ہوندے ہوئے جھامرے ول نوں جاندے راہ تے لگ گئے، تے انگریز دیاں فوجاں تے واہراں نوں تروڑ تروڑ کے ماردے رہے۔

نجابت خاں گھوڑی تے اسوار گُنڈ وچوں ہوندا جوتیاں ول جاندے راہ تے آہا،

جدوں گھمدا گھماندا راول جوگی اوہدے ساہمنے آن نکلیا۔ اوس دو بھر جوان وچھیاں دیاں نتھاں اوہدے ہتھیں ویکھیاں، حال احوال کیتوس تے اوہنوں دسیوس، ''میں کل ای جوتیاں وچوں نکلیاواں۔ وستی تے رب دی مہر پئی وسدی ہے، پر تیرے دوئے دو ہانی کتھے ہے نی؟''

''اساں ساریاں ایہہ دو وچھے کل گنڈ چیری وچوں کڈھ کے نکلے ہائیں اوہ اگے ہورس مال دی بھال وچ نکل گئے نیں۔ میں ایہناں نوں جوتیاں تیک اپڑاون چلیاں تے توں کتھے چلیا ایں؟''

''میں سوچیا تیرے دادے وساہرے خاں دی گورتوں ای ہو آواں، بہوں دینہہ لنگھ گئے۔ من اُداسیا جیہا گیا تاں نکل آیا ہُم۔ پر پُتری تسیں ایہہ کیہ کار پھڑی ہے ایہہ کسب چنگا نہیں۔ ایہدا انت کدے بھلا نہیں ہویا۔ خیر، جیہناں تقویٰ ربّ دا اوہی مرد مدان۔''

''چنگا راول سائیں......'' نجابت ایہہ آکھ کے نکلن لگا تاں مُڑ کے اوس اوہنوں جیویں ورجیا۔

''پُتر نُور محمد، تے پیرو تینوں ملن تاں اوہناں تیک میرا ایہہ سنیہا ضرور اپڑاویں جو اپنے دیس جاوسو، اوتھے دھرتی اوہناں دی اُڈیک وچ ہے، محنتاں کرسن تے تر جاسن، ربّ امن امان قائم کرے تہاڈے سراں تے۔'' ایہہ اخیرلی گل اوس جیویں اپنے آپ نال کیتی ہووے۔

''آخو، توں آکھدا تاں ٹھیک ایں راول بابا، پر کیہڑی دھرتی تے کیہی اُڈیک؟ دادے پڑدادے توں ہن تیک کس دھرتی سانوں اپنا جاتا ہے؟...... رہ گئے جوتے تاں جوتیاں وچ سرداری لمبڑداری تاں کسے ہورس دی ہے، جی کرُس تاں رکھی رکھے۔ جی نہ کرُس تاں کڈھ چھڈے۔ نجابت خاں وی انج جیویں اپنے آپ نال گل کیتی ہووے...... مُڑ کے اوہ دوویں اک دوجے نوں جاندیاں نگاہاں نال تکدے اپنیاں اپنیاں راہاں نوں ٹُر گئے۔

چار ورھیاں مگروں:

اوہناں بھاویں آلے دوالے دی مُلکھی وچ وجدے سردار اروڑے خاں دے طبیلے گھوڑیاں نال تے واڑے بلداں، وچھیاں تے مجھّاں نال بھر دتے، پر اوہناں دی حیثیت ہمیش کامیاں آلی ای رہی۔

اوہدے پشو جدوں ذخیرے ال نوں جاندے تاں اک لمی قطار لگ جاندی، جیہناں دے پیراں دی دُھوڑ جوتیاں دے سارے گھراں تیک اپڑدی تے اوتھوں دے واسی سمجھ جاندے جو سردار اروڑے خاں دا مال مُنی روہی ال نوں پیا جاندا ہے۔

اوس شام وی اوہ واں جوتیاں دی نکڑے رہ گئی اخیرلی جھنگی وچوں جھانگڑے تے جھاڑیاں پُٹ کے سُنج مسان تھاہر نوں گاہن واہن جوگ بنا کے اپنے گھراں وچ اپڑے ای ہائن جو کمی آن کے سدّا دتا جو راتیں سردار دی حویلی وچ پرہیں بہنی ہے۔ ضروری گل بات ہوونی ہے کائی۔ ایس لئی ہر گھر دا اک جی ضرور بر ضرور اوتھے اپڑ جاوے...... ایہہ سدا سُن کے وِیسے خاں دے اندر انج جیویں رُگ جیہا بھریون لگ پیا۔ حالاں ہمیش توں اکٹھ ہوندے آئے ہائن۔ اجیہا وہم تے ایس وہم اُتے دل دا انج دھڑکیوں اوس کدی وی نہیں جاتا آہا۔

''ہئی، کوئی انہونی ہوون والی، وِیسے خاں......!'' اوس اپنے آپ نوں آکھیا۔

اسمان صاف دِسدا آہا۔ شام نال ای وسّتی دے چوکیدار دے ہشیار، خبردار، جاگدے راہناں جیہے ہوکے آون لگ پئے......

سردار اروڑے خاں، دی حویلی وچ مجلس ڈھیر چِر تیک لگی رہی۔ ایدھر اودھر دیاں گلاں ہوون لگ پئیاں۔ سردار انج جیویں وِیسے خاں، نُور محمد، پیرو تے نجابت نوں گول ای نہ رہیا ہووے۔ اوہ اپنے دادے، پڑدادے دے بار، وچ لُٹ مچاون توں لے

کے آپدے پیو تے اپنے، انگریز سرکار نال تعلقات، اوہناں تیک اپنی پہنچ تے اوہناں الوں کیتی جاون آلیاں مہربانیاں دے قصے سناون وچ لگا آہا۔ اچنتے اوس اپنی گل پرتائی تے وِیسے خاں نوں آکھیوس: ''ویسے خاں، توں تے تیرے پُتراں میرے نال چنگے ورھے لنگھائے، پر کجھ ورھیاں توں مینوں پتہ لگ رہیا آہا جو تیرا بھترا یا تے پُتر، پیرو نال رل کے ساڈی سرکار خلاف کم پئے کردے نیں۔ میں چُپ رہیا ہم جو آپے مر مُک جاسن یاں اخیر ویکھ کے کھلو جاسن، پر اجیہی کوئی گل ہوئی نہیں، ہُن تاں سُنیا ہے جو اج کل وچ میرے ناں تے وی پروانہ آون والا ہے، جو میں سرکار دے باغیاں نوں اپنی راکھی وچ رکھی بیٹھاں، تسیں نہیں جاندے او جو ایہدی سزا کیہ ہوسکدی ہے...... ہُن دو ای کم ہوسکدے نیں جو میں تیرا مونہہ ملاحظہ رکھاں تے نرے ایس مونہہ ملاحظے پچھے اپنے وڈکیاں دی صدیاں توں بنائی عزت تے ناویں نوں کھیہ وچ رلا دیواں۔ تہاڈے نال رل کے تہاڈے جیہا ہو جاواں یا تہانوں انگریز سرکار دے حوالے کر کے ہور ناماں کھٹاں؟''

سردار اروڑے خاں اپنی گل کر کے چُپ کر گیا تے ویسے خاں الوں ویکھن لگ پیا جو اوہ کوئی ولدا دیوے...... پر وِیسے خاں چُپ آہا، مُڑ نُور محمد ولّا را دا بولیا، ''توں اپنی مان مریادا اساں جیہے بے مُلیاں تے نابراں آسطے کیوں مکاوندا ایں سردار اروڑے خاں...... اسیں ہُنے ای کوئی فیصلہ کر کے اُٹھاں گے، پر تیرے من وچ ہور جو کوئی گل ہووی تاں اج ای کر لے، تاں جو کوئی منکھ نہ رہ جاوے۔''

اروڑے خاں نُوں نُور محمد دی گل تے گل کرن دے سبھا وچ کاوڑ دِسی۔ پر اوہ اوس کاوڑ نوں پی گیا۔ ڈھیر چر چُپ رہیا، مُڑ بولیا: ''میں ایہہ فیصلہ کیتا ہے جو فجر چڑھن توں پہلاں جوتیاں دی حد لنگھ جاوو۔ اک سردار ہوندیاں تے اک سردار دا پنچایتی مان کیہ ہوندا ہے اوہنوں سمجھدیاں میں ایس نتیجے تے اپڑیاں، ایہدے وچ ای تہاڈی تے میری، دوہاں دی بھلیائی ہے۔''

ڈھیر چِر چُپ رہی تے ایس چُپ مگروں رات دی کُکھ نے انھیرے دی بُکل وچ راول نوں واں جوتیاں وچ وڑدیاں ویکھیا۔

اک قافلہ جوتیاں وچوں نکلیا، جیہدے وچ دو زنانیاں دے ہتھاں نال پنج ورھیاں دے بالاں دیاں انگلاں ہائن۔ مریاں دے ہتھیں وِیسے خاں تے ستونت کور دے ہتھیں من پریت کور۔ جاندیاں وٹ تے چڑھدے سار ای ستونت کور اپنے سائیں نہال سنگھ نوں سدّ ماریا، سردار اروڑے خاں نوں بددعا دتیوس، ہمیش دے ایس اُچالے تے اک وین کیتوس۔ مریاں، نواہیئے تے وِیسے خاں دی زنانی اوہنوں چُپ کراندیاں کراندیاں آپ رووَن لگ پیّاں۔ ستونت کور، دے ویناں، اوہناں دے رووَن نوں ہٹکوریاں چ بدل دتا۔

''راہاں وچ رووَن نموشی دی نشانی ہوندا ہے بی بیو، اسیں راہ ای نہ بھُل جاویے، نہ رووو۔'' راول اوہناں نوں جیویں حوصلہ تے نصیحت کردیاں آکھیا۔

اوہ راول جوگی دے پچھے پچھے سیّد آلے دے کولوں لنگھدے ہوئے اک ساولے میدان وچ آن رُکے۔ نواہیئے، مریاں تے نُور محمد نوں لگا جیویں اوہ مُڑ کے وساہرے خاں دی دسی وسّتی دے نیڑے ای آن کھلوتے ہوون پر ایہہ وسّتی تاں کوئی ہور آہی...... وساہرے خاں دی دسی ہوئی وسّتی ورگی اک ہور وسّتی۔ وچوں وچوں پوہیے تاں اُکا ویہہ کوہاں تے آہی وساہرے خاں دی گور ایتھوں۔

''اج مینوں ولاّرا دیاں گلاں اک اک کر کے ساریاں یاد آوندیاں نیں، اوہ بھرا ساڈا آہا ملکھوں وددھ دانا، پر انج ہوندا ہے ناں جو اسیں اپنے سجن، لگدے لیندے دی کسے حکمت نال بھری گل نوں نہیں گولدے، تے لاہم دا بھاویں کوئی کچھ وی پیا مارے، اوہدے وچوں نقطے لبھدے وتدے ہائیں۔'' وِیسے خاں، اپنے نال نال لگے جاندے نُور محمد دے موڈھے تے ہتھ دھردیاں آکھیا:

''کیہ گل اجیہی پیو دی چیتے آ گئی چاچا تینوں؟''

''اوہ ایس حق وچ کدی وی ناہس جو اسیں کسے ہورس دی بھوئیں گڈیئے یاں کسے نال رل کے۔ مورے فتیانے تے سردار اروڑے خاں نال رہ کے سانوں ولاّرا دیاں گلاں یاد تاں آوندیاں ہائن پر اسیں چُپاں وٹیاں تے اللہ آسرے کم تے لگے رہے۔ مورے فتیانے نوں تاں چھڈو اک پاسے، اروڑے خاں نال تے میری اڈھی توں ودھ حیاتی گُزر گئی تے اوس صلہ کیہ دتا؟...... مینوں یاد آوندا ہے جو پیو مرن مگروں نکھڑن ایلے سانوں ساریاں نوں سناوندیاں ہوئیاں ولاّرا، گھنے خاں نوں اک گل کیتی آہی،......'' گھنے خاں، جیکر بار دے کسے حصے نوں وکھتاں نال تسیں اباد کروی لوو گے تے کوئی نہ کوئی سردار، دھاڑوی یاں انگریز دا کوئی پٹھو اپنے نال ہتھیار، گھوڑیاں تے بندے لیا کے اوہدے تے قبضہ کر لوے گا۔ اوہنوں بنی بنائی زویں مل جاوے گی تے تسیں وکھت کر کے وی سکھنے ای رہ جاوو گے۔ جیکر بندہ اصلوں کوئی کمینہ ہویا، تاں ہو سکدا ہے تہانوں ایہہ آکھ کے جو تہانوں پکان، کھوان لئی اک ای زنانی بڑی ہے۔ اوہ تہاڈیاں زنانیاں وی بنھ لوے!''

''آہندا تاں پیو ٹھیک ای آہا، مُڑ تقدیر تہاڈے تے ساڈے تے ورتی وی تاں اُنج ای۔'' نُور محمد جیویں وِیسے دی گل وچ اک ہور گنڈھ بنھ دتی ہووے۔

''ایہہ تقدیر آلی گل وی توں چنگی کیتی۔ امّاں سھرائی جدوں کسے ہونی مگروں آکھدی جو ساڈے تے تقدیر ورت گئی تاں پتا ای تیرا پیو کیہ آکھدا؟''

''ہونہہ......؟'' نُور محمد جیویں پچھن لئی آکھدا ہے۔

''اوہ آکھدا، امّاں توں آہندی ایں تقدیر ورت گئی جو کجھ ساڈے اُتے ورتدا ہے اوہ تقدیر نہیں، لوکاں دی سوچی سمجھی چال ہوندی ہے۔ جو ساڈے تے ازمائی جاندی ہے، جیہنوں اسیں تقدیر سمجھ لیندے آں......!'' وِیسے خاں اک واریں اپنی گل مُکا کے مُڑ جیویں آپنے آپ نال گل کردا ہووے۔

''آخو، تقدیر ایہہ تاں نہیں آہندی جو مینوں اپنے آپ اُتے ورت لوو، سگوں

تقدیر تاں جوتیاں نیڑے راہندے رجبے ڈوگر اُتے ورتی جو انتاں دا نشانچی آہا، شاہ اسوار تے شکاری آہا۔ اک واریں ایویں شکار دی حرص کردیاں انھی ڈل وچ جا ڈھٹھا۔ ڈل جیہدے اُتے نریاں جھاڑیاں اُگیاں ہائن تے پتا ناہس لگدا جو اگے ڈل ہے اوہدا شکاری کُتا تے اوہ گھوڑے سنے انھی ڈل وچ جا ڈھٹھے تے سیہڑ جیہدے پچھے اوہ لگا ہویا آہا وہ ڈل اُتے اُگیاں جھاڑیاں وچ ای پھس گیا۔ اوس جتھے چھال ماری آہی اوتھے ڈل دا گھیر وی گھٹ آہا، اُتوں علاقہ ایہو جیہا جتھے پانی وی تریہہ تریہہ ہتھ نیواں......

''اِتھے پانی نیڑے ای لبھ پوسی!'' راول جوگی، نُور محمد تے وِیسے خاں نوں انج دسیا جیویں اوہ نویں وستی وچ پانی ملن یاں نہ ملن بارے گل کر رہے ہون۔

''میں جمن لا، توں ہُن تائیں دو ای سفنے ویکھدا آیاں، بار، دے ہرے بھرے رُکھاں تے ایہدے وچ اباد ازاد جانگلیاں دے تے بھوئیں وچوں بہوں نیڑیوں نکل آون والے پانیاں دے۔ پانی جو حیاتی دا وڈا سوما نیں۔ منکھی آسطے، پکھیرو واں جنوراں تے دھرتی آسطے۔ میں ویکھداں جو دھرتی مینوں واجاں ماردی ہے۔ تریہائی، تسی دھرتی۔ انج جیویں پانی منگدی ہووے۔

کھلا، بے انت، بے شمار پانی

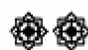
کھوہ گڑدے راہن

دریا تے ندی نالے وگدے راہن

تے، مینہ وسدے راہن......

دھرتی دی کُکھ پانیاں نال بھری رہوے

دھرتی ہری، بھری رہوے

13

چکل گھمدا جاندا ہے

چکل گھمدا جاندا ہے تے نال ای کمھار دا پیر تے ہتھ وی۔ پیر جو چکل نوں حرکت وچ رکھدا ہے تے ہتھ جو مٹی دی اک ڈھیری نوں ون پونیاں شکلاں دیندے جاندن۔ جیویں بھانڈا بندا ہے اوہدا ہتھ تیز دھاگے نال باقی دی گوئی ہوئی چیکنی مٹی لاہے کر دیندا ہے مُڑ کے بھانڈے نوں سُکن لئی اک پاسے رکھ دیندا ہے۔ رمتے کمھار دی وڈی دھی آپ بڑی کسبی آ ہی، ویاہ مگروں چنھاں ٹُر گئی، تے ہُن اوہنوں سارا کم آپ کرنا پوندا، پر کجھ نکّا وڈا، اوہدی نکی دھی پریو وی کر دیندی۔ ہن وی اوہدی دھی پریو ڈنگلی، سوڑا، بنے وٹ تے چگی باہر لیا دھری۔ اوہ باہر ڈنگلی نال مٹی نوں چھاندی ہوئی اپنی ماں دا ہتھ وٹا رہی آہی تے چکل توں لتھے ہوئے بھانڈے وی چُک کے سکن لئی باہر دھری جا رہی آہی۔ مٹی چھانن مگروں اوہدی ماں گارا بناوندی ہے۔ جیہدے وچ نیڑے ای دھری ہوئی تھوڑی جیہی دریائی ریت وی رلا دیندی ہے۔ ایہہ ریت آوی وچ سُکن تے پکن مگروں بھانڈے تے انج چمکدی ہے۔ جیویں پانی وچ تیز دھپ دیاں رشماں۔

رمتا کمھار، حقے دے پھلاں، پانی بھرن آلے گھڑے تے گھڑیاں، کٹیاں تے

کھڈونے بناون دے نال نال پریو، دے رُکھاں دیاں چھلاں نال بنائے رنگ نال، پھُل بوٹے وی اُلیکدا جاندا ہے...... وستی وچ نویں آئے قبیلے دی بچی تے بچے نوں وی ویکھ لیندا ہے جو ساہمنے کھلوتے اوہنوں کم کر دیاں انج حیران نگاہاں نال تکدے نیں جیویں اوہ کوئی جادو آلا کم کر رہیا ہووے...... رمتے دی ایس قبیلے نال حالے ڈھیر سانجھ سیہان نہیں بنی...... اوہدے سُنن وچ تاں ایہہ آیا آہا جو ایس نویں آون والے قبیلے آلیاں چودھری ٹکے خاں نوں دو بلد دے کے دو مربع بھوئیں لے لئی ہے۔ اک مربعہ وستی دے نال ای لگدا تے دوجا کجھ دوریڈڑا، روہی وچ، ایہنوں روہی آلا مربعا آکھیا جاندا...... اوہ ایس بھوئیں نوں اکساہرا کرن وچ لگے ہائن...... پتا نہیں رمتے نوں کدی کدی کیوں لگدا جو بابا جیہنوں سارے ''راول'' آکھدے ہائن۔ اوہنوں اوہ پہلے توں ای جاندا ہے تے کسے تھاہرے بڑی واری ویکھ چکیا ہے اوہنوں۔

رمتا، ایس قبیلے بارے کدی وی نہ سوچدا جیکر ایہہ بچے اوہنوں آکے نہ ویکھ رہے ہوندے۔ اوہ ہر ایلے بھانڈے بناون دے کم وچ لگا رہندا۔ اوہنوں آل دوال اباد ہو رہیاں وستیاں سنے اپنی وستی دے لوکاں دیاں لوڑاں تھوڑاں واسطے بھانڈے بناونے پوندے۔ جیہڑے ٹُٹدے بھجدے وی راہندے، مُڑ پورا سال بھانڈیاں دی تیاری دا موسم وی کد ہوندا۔ اوہ ایہہ کم تیز دُھپاں وچ کردا ہے تے کدی کدی تپدیاں گرمیاں وچ...... اکثر ای ایہہ گُڈی منڈا ہتھاں وچ ہتھ گھتی اوہدے ساہمنے آن کھلوندِن۔ اوہنوں بھانڈے بناوندیاں نوں ویکھن۔ کجھ بولدے چالدے نہیں۔ اوہ وی چُپ چاپ اپنے کمیں لگا راہندا ہے۔ پریو، جیہڑی عمروں اوہناں نالوں ڈھیر وڈیرڑی نہیں۔ اوہ وی گُم سُم ای راہندی ہے۔ اک اوہدی ماں ہے۔ جو کدی اوہناں نال کوئی گل بات کر لیندی ہے۔ ایس گل بات راہیں ای اوہنوں پتا لگا ہے جو اوہ دوویں بھین بھرا نہیں ہین۔ اک دا ناوں ولیے خاں ہے جیہڑا مریاں دا پُتر ہے۔ گُڈی دا ناوں من پریت کور ہے۔ جو ستونت کور دی دھی ہے۔ پیو دوہاں

دے نہیں جیوندے، ایس وجھوں دوہاں نوں اوہناں دیاں ماواں دے ناواں نال سدّیا جاندا ہے...... رمتے کمھار دی زنانی ایہہ گل نہیں سمجھ سکدی جو اک ای ٹبر وچ ولیے خاں تے من پریت کور، کیویں رہ سکدے نیں۔ اخیر دین مذہب، رسوئی، چُلھا چوگا، جمن مرن، ہر کم نال اک ریت جُڑی ہے، اوہ سوچدی ہے جو اوہ کسے دینہ روہی آلے مربعے جا کے ایس ٹبر بارے پتا ضرور کرے گی۔ پر سوچدی سوچدی نوں ای اٹھ، نو ورھے لنگھ گئے، اخیر اوس ٹبر دی سیپی وی اوہناں نوں مل گئی...... ہُن ستونت کور، مریاں تے کدے کدے نواپئے وی اوہناں کولوں بھانڈے لین آون لگ پئیاں۔ انج حال احوال کرن، گل بات ہوون نال اوہدے اُپر پوری نہیں پر کجھ نہ کجھ گل کھلی جو ایہہ اک ٹبر نہیں، ٹبراں دا ایڑ رلیا ہویا ہے۔ نُور محمد، نجابت خاں، وِلیے خاں ہور، پیرو ہور، ستونت کور ہور تے راول ہور...... سارے اپنے اپنے ٹبروں تھُڑے ٹُٹے لوک نیں۔ جیہڑے حیاتی دی آوی وچ وکھ وکھ بھانڈیاں آنگ اک ای اگ نال پکے نیں۔ آخو، ایہہ اگ ای تاں ہے جو بھانڈے نوں بھانڈا تے بندے نوں بندہ بناوندی ہے۔'' ایہہ گل سوچ کے رمتے کمھار دی زنانی اک وار ایناں اُچا ہسی جو رمتے کمھار نوں لگا جو ہووے نہ اوہدی زنانی تے بھوت پریت دا سایہ ہو گیا ہے۔

چودھری ٹکے خاں اپنے قد بُت الوں ای سوہنا سنکھا تے اُچا لما ناہس اپنے کماں الوں وی ڈھیر وڈا بندہ آہا۔ اوہدی وستی جتھے راول، وِلیے خاں، نُور محمد تے پیرو نوں تے اوہدے نال لیائے لوکاں نوں وسایا آہا۔ اوہ اک اجیہی وستی آہی۔ جس نوں بار وچ اک پوری وستی آکھیا جا سکدا آہا۔ آپوں چودھری ٹکے خاں نوں لوکی بھاویں گلاں دا گالھڑ، نشئی، سٹے باز تے کھڈاری، شکاری آکھ کے سددے، پر اندروں اوہدے وفادار ہائن۔ اوہ وستی دے عاماں خاصاں وچ فرق نہ رکھدا۔ انج جیویں اوہنوں تیر، میر آوندی ای نہ ہووے۔ اوہ اپنی وستی دے لوکاں دے دُکھاں وچ ای نہیں۔ ہاسے مخول دیاں مجلساں وچ اوہناں نال رل بہندا۔ لوکاں نال مخول کردا تے لوکی اوہدے نال مخول کردے۔ ایہو ای

کارن آہا جو وستی دا ہر بندہ اوہدے نال نکی توں نکی گل وی سانجھی کرلیندا تے اوہ اوہنوں اپنیاں دُکھ تکلیف جان کے مکاون دا حیلہ کردا۔ ایہناں لوکاں نال رل کے ای اوس ایہہ وستی اباد کیتی۔ اوہدی دانائی تے کرماں موجب ای لوکاں اوہنوں اپنا سردار من لیا، تے اوس اوہناں نوں چودھری بن کے وکھایا وی۔ وستی وچ آن، وسن تے راہن آلیاں وچوں جیہنوں جس وی پیشے تے ہُنر نال جڑت تے موہ آہا اوس اوہنوں اپنایا تے وستی دے لوکاں نوں اپنے اوس ہُنر نال نگھیاں تے سُکھالیاں کر چھڈیا۔

آہدن، چودھری ٹکّے خاں دی ذات وچ کجھ عیب وی ہائن، جوانی سمے اوہنوں جو زنانی وی موہنہ متھے لگدی، توڑ اخیر تائیں اوہدا پچھا کردا، پر چودھرانی نیامتے جیہنوں اوس ''کرملی کے پتن'' تیک مگرا کر کے موہیا تے اخیر اپنی گھوڑی اُپر لے دو بیلڑا ''برالا جوگیاں'' مُڑیا...... نیامتے آپ وڈی ذات برادری دی دھی آہی پر راتاں نوں گھوڑی تے اسوار ہو کے دریا دی من تے جا اپڑدی۔ کوئی پشو، جنور ہتھیں آوندُس تاں چھڈ لیندی تے لیا ڈیرے تے بنھدی۔ پہلے پہلے اوہدے پیو اوہنوں ٹھاکیا، پر اخیر اوہنوں اپنا پنجواں پُتر جان کے چُپ کر گیا۔ مُڑ اوہدا ایہہ پنجواں پُتر کسے دی اکھ دا نشانہ بن گیا تے گھوڑی تے چڑھ کے ہٹھاڑ نوں چھڈ اُتاڑ وچ آن وسی۔ انج اوہدے پیو نوں وی چانن ہو گیا جو اوہ اوہدا پُتر نہیں دھی ای آہی...... نیامتے توں کجھ ہور تاں نبڑی یاں نہ جدوں دی چودھری ٹکّے خاں دی گھر آئی اوس کسے زنانی ال اکھ بھر کے نہیں تکیا...... دوجا عیب چودھری دی ذات وچ ایہہ آہا جو اوہ اپنے علاقے دا منیا پرمنیا رسّہ گیر آہا۔ نیامتے مگروں ایہہ کم وی اوہنوں کجھ ڈھیر جچیا نہیں۔ سگوں ایہہ آکھنا چاہیدا اے جو چُپ چپیتے ایہہ کم وی اوس ہورناں دے ذمے لا دتا...... اوہ بلد تے گھوڑے رکھدا سہاگا پھیرن، خراس گیڑن تے گھوڑیاں دی دوڑ تے کلے پُٹن دے مقابلے کرواندا راہندا۔ اوہ آپ وی ایہناں مقابلیاں تے پیسے لاوندا تے ہورناں توں وی لواوندا۔

اک عیب اوہدے وچ نشئی ہوون دا ودھ آہا تے نشئی وی ایناں کو جو وسّتی دے ہر بنے، ہر نالی تے اوس بھنگ گڈی ہوندی۔ وسّتی دا ہر زویں دار تے کاما ایہنوں حکم حاکم سمجھ کے گڈدا، اُنج وی ہُن تیک ہر گھر وچ اک بھنگی جم پیا آہا۔ وسّتی، آہے لاہے ''بھنگیاں دی وسّتی'' دے ناویں نال وجدی آہی...... مُڑ اک دیہاڑ چودھری دے خورے کیہ خیال پیا جو اوس ساری بھنگ وڈھوا کے اک تھاہرے اکٹھی کروائی تے جدوں سُک گئی تاں اوہنوں اگ چا لوائیس۔ چودھری دی بھنگ وڈھوا کے سڑواون دی وی اک خاص وجہ آہی...... اوس زمانے وچ جدوں رُت ہوا بہار دی ہوندی اوہ ویڑھے وچ سوں رہے ہوندے تاں ہولی ہولی چودھرانی گوڑھی نیندریں جاون لگ پوندی۔ شروع شروع وچ اوہ سویرا ایلے تیک سُتی راہندی۔ مُڑ کے دوپہر چین لگ پئی۔ اخیر چودھرانی سُتیاں سُتیاں شاماں گھت چھڈ دی...... گل ایتھوں تیک ودھ گئی جو مُڑ کے اوہ دو، دو راتاں تے دو، دو دینہہ سون لگ پئی تاں چودھری اوہنوں نیڑلی وسّتی وچ حکیم کول لے گیا۔ پر اوہدی دوائی نال نیندر گھٹنی تاں کیہ آہی دون سوائی ہو گئی۔ مُڑ کے اوہ جدوں حکیم ال گئے تاں اوس اوہناں نوں آکھیا، ''جدوں تیک تُسیں اپنی وسّتی وچوں بھنگ مُڈھوں نہیں پٹوا دیندے چودھرانی دی نیندر رودھدی ای جاوے گی۔''

ایہہ کجھ کردیاں کتر دیاں چودھری دے گھر دھی جم پئی جیہڑی جمن نال ای سون دی ایہہ عادت ماں توں وی ودھ لے کے آئی۔ اوہ بالاں نال ییسو، پنجو، ہار، کبوتر ڈولی کھیڈدی کھیڈدی سوں جاندی۔ عمر دے نال نال اوہ سون تے گجھ گئی۔ اِک واری اوہ ہُنالے اجیہی سُتی جو اگلے چندرما تیک سُتی رہی۔ وسّتی دیاں زنانیاں آپت وچ کنسوئیاں کردیاں جو، ایویں منجی تے ڈولا چاڑھ کے بیٹھے نیں۔ گوریں گھت آون، مری پئی اے؟''

پر ایہہ گلاں حالے گلیاں بازاراں وچ پوری طرحاں ہلیاں وی نہیں ہائن تے جونکی چودھرانی جاگ پئی۔ وسّتی دے ہر گھر دے اک اک جی چودھری ٹکے خاں نوں گھر جا کے مبارکھ دتی۔

''بُرالا جوگیاں'' دی ایہہ مٹیار، ایہہ نہیں کہ جتھّے الوں وسّتی دیاں دوجیاں کُڑیاں توں لمیرڑی تے بھریرڑی آہی۔ اوہدے نین نقش اوہنوں دوجیاں کُڑیاں توں وکھریاں کردے ہائن۔ اُتوں اوہدی ماں چنگی ریجھ نال زیور بنا کے اوہنوں پوائے تے مُڑ کے نہیں لاہے۔ اوہ اُنج ای اپنے گل وچ ہسّیاں، ہتھیں چھاپاں چھلے، کنیں سنہری والیاں پا، اپنیاں میڈھیاں کھول گلیاں وچ مٹکاوندی وتدی۔ وسّتی دے چھیل گبھرواں دیاں سینیاں تے کٹاراں ای چلدیاں راہندیاں...... اوہ اک اجیہی بکری آ نگ بھردی جیہنوں کسے بگھیاڑ دا ڈر خوف نہ ہووے۔ رُکھاں دیاں جھنگیاں اوہلے کھلو کے اوہنوں تکن، مٹی پُٹ پُٹ مگدر کھیڈن آلیاں، سراں تے والاں دے پٹے رکھ کے پھرن آلے جانگلیاں، آپنیاں ڈولیاں تے کنڈیاں آلے تویت بنھ کے پھرن آلیاں تے محبتاں دے سرہیوں رنگے پھل کیرن آلیاں نوں ہر ایلے رانی دی ای چیٹک لگی راہندی۔ اخیر اوہ سارے سینے پھڑ کے بہہ گئے۔ ایس سپنی ورگی گُت آلی رانی نوں نُور محمد ماندری بن کے کیل لیا تے اوہ اجیہی کیلی گئی جو ورھیاں وچ نہیں دناں وچ اوس اپنے ماپیاں توں منوا لیا تے نُور محمد دے دماں دی ساتھی بن کے اوہدے گھریں ٹُر گئی سگوں آکھنا چاہیدا ہے جو نُور محمد اوس دے گھریں ٹُر آیا۔

ہُن ہر ایلے ڈیرا ہوندا، کامے ہوندے تے صلاحاں ہوندیاں......

نُور محمد، اک اجیہے قبیلے دا جوان آہا۔ جس بار دی دھرتی نوں ماں آ نگ جان کے اوہدی مانتا کیتی آہی، اوس زمین تے جنوراں دا کاروبار سارا سنبھال کے ولیے خاں، نجابت تے پیرو دے حوالے کیتا۔ گھر دی سنبھال ورھیاں توں ستونت کور تے نوابیئے کردیاں آئیاں ہائن۔ حیاتی اک نویں راہے لگ ٹُری آہی...... آکھناں چاہیدا ہے جو پتری ویکھن آلے جو سی ''بُرالا جوگیاں'' دے واسیاں آسطے امن تے پیار ای دسدے۔

روہی ایلے اِک کھوہ ہور کھٹ لیا گیا، جتھے جُتے بلداں پچھے ولیے خاں چھمک لے کے بیٹھا اوہناں نوں ہا کدا دسدا......

چودھری ٹکے خاں مُڑ کے اپنے اک کامے نوں ہیٹھلے کلے وچ بھنگ گڈن دا آکھیا، ''کرمو، ھُتے دا تمباکھو تے گُڑ بھاویں جنے وی کوڑے ہوون بھنگ دا توڑ نہیں ہو سکدے، ہُن تے نیامتے تے رانی نوں وی ستے خیراں نیں۔''

نُور محمد تے رانی دے ویاہ نوں پندرھاں ورھے بیت گئے، اوہناں نوں کوئی دھی پُتر نہیں ہویا۔ رانی دی کُکھ خالی رہی تے رانی دے ماپے ایس ای دُکھوں گوریں جا پئے۔

من پریت کور، انج آکھناں چاہیدا اے جو بھر جوان تاں نہیں رہ گئی آہی۔ اوہدی جوانی ڈھلکدی جاوندی آہی۔ ستونت اپنی دھی دی ڈھلدی جوانی دے وہم تے ہول وچ ہولی پیندی جا رہی آہی۔ اخیر اوس امرت سر نیڑے پاک کھوہاں دا پھیرا کٹن دا ارادہ کیتا۔ جیہدے بارے اوہدی ماں تے مُڑ کے نہال سنگھ اکثر گلاں کردا ہوندا آہا۔ جتھے نکیاں ہوندیاں اوہ اک واریں گئی وی آہی۔ اوس سوچیا، ''خورے ایہناں پاک کھوہاں دے پھیرے کٹن تے ای من پریت دا کوئی جوڑ بن جاوے۔'' بُرالا جوگیاں'' وچ تاں کوئی سکھ پروار نہیں راہندا آہا۔ منڈی، اوہ جا نہیں سکدی آہی، تے ایس گل دی اوہنوں زبان نہیں ویہل دیندی آہی جو اوہ نُور محمد یاں پیرو وچوں کسے نوں من پریت واسطے ور لبھن دا آکھے...... آل دوال اوہ آپ وی بہوں بھال چُکی آہی......

ستونت ایس گھر دے لوکاں نال عجیب ای رشتے وچ پُرتی گئی آہی۔ اوہ ولّا را تے اوہدی اولاد دا دیناں ناہس دے سکدی، نجابت، نُور محمد تے ولیے خاں اوہنوں سکیاں پھپھیاں توں وی ودھ جاندے تے من پریت کور دا آدر سکیاں بھیناں توں ودھ کردے۔ ولّا را دی بیوی جناں چر تیک جیوندی رہی، من پریت کور نوں اوس ہانہہ نال ای لا کے رکھیا...... ولیے خاں تے من پریت کور نوں اپنا بچپن اک دوجے دا پرچھاواں لگدا۔

پتا نہیں ایہہ ولیے دی کوئی کار آہی یاں وستی بُرالا جوگیاں، دی مٹی دا سبھا تے تاثیر، کیوں جو ایس وستی بارے مشہور آہا جو ایہنوں فقیر تے درویش جوگیاں اباد کیتا۔ آہے

لاہمے وسن آلے ایس وستی وچ آ کے سُکھناں سُکھدے، ون تے بوڑھاں تے رُکھ کالیاں، رتیاں تے ساویاں ٹاکیاں نال بھرے راہندے، ایہہ لوکاں دیاں منتاں دیاں ٹاکیاں ہوندیاں، مریاں وی کدی ایس ون تے پُرانے بوڑھ تے اپنی چُنی دیاں ٹاکیاں پاڑ کے بنھدی راہندی۔ نُور محمد، دا اندروی ایس گل تے ضرور ہلبھلدا، جو راول جوگی دے اوہناں نوں ایتھے لیا کے وساون وچ کائی رمزتاں ضرور لکی ہے۔ راول جوگی، رب الوں اوہناں نوں دان ہوئی سوغات آ نگ آہا۔ اوہ ایہناں نوں ایتھے وسا کے آپ بار، دی رُکھاں نال بھری ڈونگھی حیاتی وچ گواچ گیا آہا۔ نُور محمد دے من وچوں انج جیویں حالاتاں نے چوری تے ٹھگی دا امادہ کُھرچ کے کڈھ دتا ہووے، پر پیرو ٹھگ دے من وچ ضرور کدی کدی اُبال اُٹھیندا۔ ایہو کارن آہا جو اک روز اوس نوں راوی دی من تے مریز کے کھوہ، نیڑے متیریاں دیاں ولّاں دا پتا لگا تاں اوس چار جنیاں نوں کھوتیاں تے چھٹیاں سنے تیار کر لیا آہا۔

نُور محمد دا من اصلوں بدل چکیا آہا۔ ایہدے کئی کارن ہو سکدے ہائن۔ نُور محمد ایہنوں اپنے اندر آئی تبدیلی آکھدا، ''بُرالا جوگیاں'' وچ سوائے نیامتے دے جیہنوں آپ چودھری کڈھ لیایا آہا۔ اُدھالے دا کوئی واقعہ نہیں ہویا آہا۔ پر ہیں پنچایت ہون وجھوں نُور محمد ہُن اپنے آپ نوں راوی دے اوہناں ستھیاں آ نگ جانن لگ پیا آہا جیہناں دانیاں تے انصاف پوری راوی تے مشہور آہا۔ ہولی ہولی اوہدا بھار ماڑیاں تے لسیاں ال نیوندا جا رہیا آہا۔ اوس وسوں وچ ہون آلیاں اوہناں تبدیلیاں نوں وی وستی تے وستی دے وسنیکاں دی بہتری آسطے نہ چاہوندیاں وی من لیا آہا جو انگریز سرکار الوں پیاں ہوندیاں ہائن، پر اودوں اوہدے من وچ ڈھیر کرودھ بھریا گیا جدوں انگریز افسر، بیل دار نوں حکم دتا جو ''بُرالا جوگیاں'' دے راہن آلیاں نوں پانی دی ڈھیر لوڑ کائی نہیں۔ ایتھے نہر دا موگھا، نکا ای رکھیا جاوے۔ جدوں تیک آلے دوالے دیاں وستیاں توں ودھ کے معاملہ تے مالیہ، ''بُرالا جوگیاں'' توں آونا شروع نہیں ہوندا۔ ساڈے ایس حکم تے عمل کیتا جاوے۔

14

چمکدی رات وچ چمکدا جُثہ

شعبان دیاں وچکارلیاں راتاں دا پورا چن، اسمان تے انج چمکدا آہا، جیویں چڑھدی سویر وچ دریا موجاں ماندا ہووے۔ ویڑھے وچ کھلوتی رانی نوں ویکھ کے نُور محمد دیاں اکھاں وچ ملوکڑی جیہی پیار دی لذت جاگی...... ایہہ اوہدا پرچھاواں ہے، اوہدے وجود تے پھُہار آ نگ پے رہی چاننی۔ اوہدے اُتے پرچھاواں کیتی کھڑے پھلاہی دے رُکھ دیاں لگراں وچوں انج لنگھ رہی آہی جیویں توبے نال تنیندی رُوں۔

مُڑ کے اوہ اوہنوں نواڑی پلنگھ ساہمنے کھلوتی دسی...... اوہ اوہدے توں پندرھاں ویہہ قدم دور بوہے نیڑے، کندھ اتے لگے شیشے ساہمنے اپنے آپ نوں شنگھار رہی آہی......

اوس اوہنوں تکیا، اوہ مُڑ کے ہسی۔ نُور محمد نوں جاپیا جو اوہ رانی دا پرچھاواں نہیں۔ سگوں آپ رانی ہے......

اوہ چن الوں ویکھ کے ہسی، مُڑی تے مُڑ اوہدے الوں ویکھ کے ہسی......

اوہنوں لگا جو ہسدے ایلے اوہدے گل وچ پائیاں ہسیاں وچکاروں ناڑاں انج اُبھریاں

جیویں انت لذتاں دیاں ٹیسیاں تے اپڑ کے رگاں اُبھر دیاں نیں۔ اوہنوں وہم جیہا ہو گیا۔ اوہ اوہنوں اک ای ویلے وچ اپنی سوہنی تے مُڑ کے ڈری ڈری جیہی کیوں لگی؟ اوہ ایس گل نوں کدی وی نہیں جان سکیا۔ پر اوہ جاندا آہی، وستی وچ گلاں بنیاں ہوئیاں نیں جو رانی وستی دیاں کڑیاں آنگ عام کڑی نہیں۔ رانی تے انج ہے جیویں کسے پرانی روح وچ جان پے گئی ہووے...... اوہ اوہنوں ہُن روز نویں توں نواں روپ وٹاوندی جاپدی۔ نُور محمد، چن دی چاننی وچ چمکدے اوہدے وجود دی پھُہار وچ نھاوناں چاہوندا آہا پر جدوں اوہ اوہدے ال ٹری تاں اوہدے پیراں وچ انج جیویں جھانجھراں دی چھنکار ہوئی ہووے تے نُور محمد دا دل سینے وچ جھانجھراں دی چھنکار آنگ چھنکن لگ پیا۔ مُڑ اوس سوچیا: ''جھانجھراں تے رانی کدی پائیاں وی نہیں، اوہنوں ایہہ چھنکار کتھوں آئی؟''

پیرو ٹھگ، جدوں مشرے ڈُھلیر ے دے لیاندے ہوئے متیرے نوں ٹک لا کے کھادا تاں اوہدا ذائقہ انج جیویں اوہدیاں رگاں وچ رل گیا۔ اوس سمے، سنتے اُجلے تے وستی دے کجھ ہورس جواناں نال صلاح بنائی جو ہووے نہ تے کھوہ ممریز کے کھرلاں تے اپڑیئے تے اک دو چھٹیاں متیریاں دیاں تروڑ لیائیے، کھوہ تے اپڑن دی صلاح رات دی بنی کہ راتاں چاننیاں نیں تے رات نوں ای چلاں گے۔ کھوہ ممریز کا، دریا دی بُڑھ وچ آہا، جتھے لئی، کانہہ تے سر دیاں جھاڑیاں ہائن۔ جتھوں لنگھناں ہر عامی سامی دا کم نہیں آہس۔ اوہناں کھوتیاں تے آتھر گھتے، اُتے چھٹیاں رکھیونیں تے ٹُر وگے۔ وستی وچ نُور محمد، سنے کسے نوں وی اُگھ سُگھ نہ لگن دتیوس۔ چنگی تقدیروں رات چاننی آہی، اوہ متیریاں دے واڑے وچ پھر کے اپنی مرضی دے متیرے تروڑ کے چھٹیاں بھردے رہے...... مشرا، سنتا تے شاں حالے اوتھے ای ہدوانے تروڑ کے کھا رہے ہائن جدوں کہ پیرو ٹھگ، کھوتیاں لے ٹُرن لگا۔ ایس ایلے ای واڑے دی راکھی تے بیٹھا مانہی مصلی آن اپڑیا۔ اوس علیک سلیک پچھوں پچھیا: ''تُسیں ایتھے کیہ پئے کردے او؟'' تاں ایہہ بولے، ''ساڈا، ڈھگا

چوری ہو گیا اے، اوہنوں لبھدے وڈّے ہائیں؟''

''ڈھگا، کدائیں ایڈا ای نکا آہا جیہڑا ہدوانیاں دیاں ولّاں وچ لُک گیا ہے، نالے لبھدے تسیں ڈھگا ودے او تے واڑا میرے ہدوانیاں دا اُجڑیا پیا ہے؟'' ماہنی کاوڑ تج کے بولیا۔

اگوں ایہہ بولے، ''جیکر چار، چھے ہدوانے تروڑ لئے نیں تاں کیہ حرج ہو گیا ہے۔ اسیں تے حالے ہور وی پٹنے نیں۔''

ماہنی مُصلی، تاں انج جیویں بھانبھڑ بن گیا ہووے۔ ''ہلا، تہاڈے پیو، دا جو واڑا ہویا، چھٹیاں بھری ودے او تے حالے آہدے او ہور پٹنے نیں!'' اوہ کھروا بولیا تے ایہہ اوہدے توں وڈّھ......

ماہنی مُصلی دا جُثہ آہا ساہناں ورگا، ہتھیں پتل دے کناریاں آلی ڈانگ، تیل نال لشکدی ہوئی۔ ایہہ جو اوہنوں مارن آسطے اگانہہ ودھے تاں اوس پباں بھار ہو کے ڈانگ ماری جو سُنتے اُجلے دی مجالی تے جا لگی۔ تے ''ہائے او ملکھو'' دا ہاڑا گھتدا اوہ بھوئیں تے۔ سنتے اُجلے دے بھوئیں تے ڈھاہندیاں نال ای ایہہ اوہنوں پئے گئے تے ماہنی مصلی نوں مار مار کے ادھ مویاں کر چھڈیونیں۔ مُڑ سنتے اُجلے نوں کھوتی تے بٹھا کے ٹُر وگے۔ ماہنی مصلی دی حال پاہریا سُن کے ماہنی دے گھر والے آن اپڑے تے اوہنوں چا کے ممریز کے کھوہ دے رائے عبدالخالق کول لے اپڑے۔ شماں تے مشرا ماہنی نال گھول کردے پچھانہہ رہ گئے ہائن۔ جدوں کہ پیرو، سنتے نوں لے کے وستی ول نوں دھسی گیا۔ مشرا تے شماں گنڈ وچ انجیے رُلے جو مُڑ کے ممریز کے کھوہ تے اپڑ گئے۔ ماہنی مصلی اوتھے پہلے توں ای اپڑیا ہویا آہا۔ اوس ایہناں نوں سیہان لیا تے منجی تے لمے پئے پئے عبدالخالق نوں دسیوس: ''ایہی ہائن رائے صاحب، ہُن تیرے ساہمنے آپنے آپ نوں بے دوسیاں دسن آئے نیں۔'' ماہنی مصلی دی ایہہ گل سُندیاں ای عبدالخالق بولیا: ''پھڑ لوو اے

ایہناں نوں تے پھڑ کے بنھ دیو۔'' ایہہ سندیاں ای ڈیرے تے بیٹھے بندے اُٹھیجے۔ مشرا تے شماں اوتھوں انج بھجے جو اوہ ہرن جیہناں پچھے شکاری کُتے لگے ہوون، اوہ وی کیہ بھجدے ہوون گے...... راہ وچ جھاڑیاں نال اڑ کے مشرے دی تریڑ دی کُھل گئی، اوس اوہنوں چھکیا تاں سہی پر پچھوں آوندی واہر دے خوف توں اوہدے ہتھیں اک ٹاکی ای آئی، اوس مُڑ کے نہیں ویکھیا۔

مشرا، جدوں وستی اپڑیا تاں اوہدے سارے گھر دے ویڑھے وچ سُتے ہائن۔ ایہہ لیندا منجیاں تھلے وڑ گیا۔ گھر آلے گھوکی پئے ہائن پر اوہدی بھرجائی کھڑک سن کے جاگ پئی تے ایہہ سوچ کے کوئی کتا بلا آیا ہوناں ایں ہُشکر دی رہی۔ مُڑ اوس جدوں منجیاں ہیٹھ جھاتی ماری تاں اوہدے آنے تاڑے لگ گئے، تے حُلق سُک گیوس، سہم کے بولی: ''چو......ر.......... اگوں مشرے لمیاں پے کے ٹوٹری کڈھی تے آکھیوس: میں، چور نہیں مشرا، آں۔ مینوں کوئی چادر دے تھلیوں نگاواں۔''

اوہدی بھرجائی دے ساہ وچ ساہ آیا تے اوس موہنہ پرانہہ کر کے اپنا اُتلا امانتی جیہی اوہنوں پھڑا دِتا۔

آوَندی سویر جدوں ایہہ ہدوانے حالے وستی وچ ونڈے وی نہیں گئے ہائن۔ اوہ مُصلی تے عبدالخالق کھرل اک وڈی پرہیا لے ''بُرالا جوگیاں'' وچ آن اپڑیا۔ نُور محمد، دی حویلی وچ پرہیا بیٹھی تاں ایہہ مَن کائی نہ...... پر نُور محمد، اندروں ہسّے کیوں جو اوہنوں تاں پیرو، رات دی وارتا سُنا چکیا آہا۔

مندے بھاگوں اینے وچ سنتا اُجلا وی آن اپڑیا، جس سِر تے پگ بدھی ہوئی آہی۔ مانی مصلی اوہنوں آوندیاں سیہان لیا تے آکھیوس: ایہی بندہ ہے جیہنوں میں ڈانگ ماری آہی تے پھٹڑ ہو کے ڈھہہ پیا آہا۔ ایہنوں آکھو اپنے سِر توں پگڑ لاہوے۔'' سنتے اُجلے آکھیا: ''ایہہ ایویں کوڑ پیا ماردا ہے مینوں تے سر تے کھگی لگی ہے

ٹکراں دی سالھ بناوندیاں۔''

پرہیا دے آکھن تے جدوں سنتے اُجلے پگڑی لاہی تاں اوہدا کھوپر کھلیا ہویا آہا۔ گل ساریاں تے کُھل گئی۔ پرہیا، وچ دوہاں دھراں وچکار سَے چِر تیک رپھڑ پیا رہیا اخیر گل ایس نیاں تے مُکی جو اگانہہ توں ''بُرالا جوگیاں'' تے ممریز کے کھوہ وچکار کوئی اجیہا واقعیا نہ ہوسی۔ گل پنچایت وچ ای توڑ چڑھ گئی۔ سرکار تیک نہ اپڑی۔ اُنج وی دوہیں دھراں سرکار توں ودھ اپنی پرہیں پنچایت نوں سمجھدے ہائن۔ مُڑ کے ''ممریز کے کھوہ'' دے کھرلاں تے ''بُرالا جوگیاں'' دے چودھریاں وچکار بنی سانجھ ورھیاں تیک چلدی رہی۔

''بندہ پچھے رہ جاندا ہے ویلا اگے نکل جاندا ہے'' ایہہ گل راجموں کاٹھیے دی چھیڑ بن گئی آہی۔ جیہنوں تھوڑا سماں ای ہویا آہا ''پکی ماڑی'' توں اُٹھیج کے ''بُرالا جوگیاں'' آن وسیا آہا۔ اوہ تھوڑی جیہی بھوئیں وچ ڈھیر فصلاں تے سبزیاں اُگاون دا ماہر آہا۔ نُور محمد اوہنوں روہی آلے مربعے دے سرے تے کجھ کلے بھوئیں دے دتی۔ جتھے اُگائیاں ہوئیاں اوہدیاں سبزیاں، ساری وستی ورتدی تے گڈ بھرتج کے منڈی وی جاندی...... اوہ اپنی گھر دی تے دھی نوں وی کمے کارے لائی رکھدا۔ کدی کدائیں جیکر وستی وچ آوندا تاں چوپال جا بہندا تے ایدھر اودھر دیاں بتھیریاں گلاں کردا تے گلاں کردیاں ایہہ ضرور آکھدا: ''بندہ پچھے رہ جاندا ہے ویلا اگے نکل جاندا ہے۔''

اوہدی ایس گل دا وستی دے چھوہراں ٹھٹھا بنایا ہویا آہا۔ نُور محمد جدوں کدی اکلیاں بیٹھے ہویاں ایس گل تے گوہ کردا تاں اوہنوں ایہدے وچ حیاتی دی رمزلگی دسدی۔

پکی ماڑی دے اک ہندو بنیے ہتھوں اپنی زویں، مال ڈنگر تے بھوئیں بھانڈا اوہ بیاج وچ رکھوا آیا آہا۔ بیاج دا ایہہ چکر اوہدی ہٹی توں لون مرچ لیندیاں شروع ہویا۔ اکو

راحمو کاٹھیا ای نہیں کئنے ای نکے وڈے زویں دار اوس بنیئے ہتھوں لُٹیج گئے ہائن جوہُن اپنی حیاتی اوویں گزارن تے مجبور ہائن جیویں راحمو کاٹھیا۔

اُنج جوتیاں توں آئے ہوئے لوکاں وچوں جیکر کسے بدلیا ہویا منکھ ویکھناں ہووے آہا تاں اوہ نُور محمد نوں ویکھ سکدا آہا۔ اوہدے اندر اینی وڈی تبدیلی آ گئی اوہدا کارن اوہ آپ وی نہ جان سکیا۔ کِسے تاں سڑدی بلدی اگ دا انگارا بنیا رہیا تے انگریزاں خلاف لڑدا رہیا، کِسے ہُن ہر ایلے ایس ای قیاس تے گمان وچ دسدا، جو کیویں اوہ سرکار دے خزانے وچ ڈھیر توں ڈھیر مالیہ اُگراہ کے جمع کراوے، ایہہ اوہدی اپنی ذات دی تبدیلی آہی یاں ایس وستی دی مٹی وچ کُجھ اجیہی تاثیر آہی۔ یاں راول جوگی دی ذات دا کوئی کرشمہ آہا جو اوہناں نوں ایتھے اباد کر کے آپوں وسدی بار وچ کھڑتج گیا یاں پھیر رانی نال ویاہ دا نتیجہ آہا۔ گزرے ویلے دیاں یاداں ہائن جو سہن جوگ نہیں ہائن تے اوہنوں نابری توں ڈکی کھلوتیاں ہائن۔ یاں پھیر وستی آلیاں دی دھیمی چال چلدی حیاتی نوں اوہ اوویں ای چلدیاں راہن دیوناں چاہوندا آہا......پیرو ٹھگ اوہنوں کئی واریں پچھلیاں گلاں یاد کرواندا، اوہنوں ولّارا، عیسے خاں، گہنے خاں، نجابت، سردار نہال سنگھ تے دوجے بے دوسے لوکاں دے خون دا واسطہ گھتدا، پر اوہ تاں ہُن اوہنوں پہلاں والا نُور محمد ای نہ لگدا، جس انگریز لاٹ نوں رُکھ تے چڑھ کے اوہدیاں کدھاڑیاں تے پلاکی مار کے ڈوہ ڈکرے کر چھڈیا آہا...... اوہدے ایس سبھا توں عاجز آ کے ای تاں پیرو ٹھگ، مشرے، شمے تے سنتے نوں مریز کے کھوہ لے وڑیا سی، تے بار، دے ایہناں جی داراں نوں ایہہ متیرے بہوں مہنگے پئے ہائن۔ ماہنی مصلی ہتھوں نموشی منے ہوئی۔

گل تاں راحمو کاٹھیے دی وی نُور محمد تے بار وچ وسدیاں ہور ڈھیر قبیلیاں نال کُجھ رلدی ملدی آہی۔ اوس راتیں راحمو کاٹھیے کیویں ٹھٹھا بنا کے اپنی ہڈ ورتی سنائی، چوپال وچ بیٹھے ہر بندے انج سُنی جیویں اوہناں نوں سپ سُنگھ گیا ہووے۔ آکھدے

ہائن جو، چوپال وچ بیٹھیاں بندیاں نوں کئی واری سپ سُنگھ جاندا تے اوہناں نوں پتا وی نہ لگدا۔

راحمو سُنایا: اسیں تے بار توں وی پار دے لوکی ہوئے، راجستھان وچوں ہوندے ہواندے پکی ماڑی نیڑے جا آباد ہوئے۔ اوتھے پہلوں توں ای اولکھ، گل تے پڑھیار پئے راہندے ہائن۔ جنگل بار وچ ای راہناں بہناں کیتا۔ ساڈے کول اُٹھ، مجھیں گائیں، بھیڈاں، بکریاں، گھوڑے تے کھوتے ہائن، جو اسیں بڑیاں محنتاں نال بنائے۔ اُتوں راج انگریز دا آ گیا پر سانوں نہ تے اک روپیے دے فارم تے مربعا بھوئیں ڈھیجی نہ انگریز دی مخالفت تے نہ ای اوہدے حق وچ تلوار چُکن تے...... گھر وچ دسیا جاندا جو میرے دادے پڑدادے تے اوہناں دے بھرا اپنے جنوراں اُپر انگریز دے فوجی ساز سمیان نوں اک تھاہروں چُک کے دوجی تھاہریں ڈھوون دا کم کردے۔ کئی واریں تے ایہہ پینڈ ابھوں لمیرڑا ہوندا تے کئی کئی مہینے اوہ باہر ای راہندے۔ ایہہ کم اسیں ای نہیں کردے ساں سگوں دوجیاں برادریاں دے لوک وی کردے ہائن۔ اوہ ساڈے وڈکیاں نال جنگ دی رسد ڈھوون واسطے سروان بن کے راہندے۔ ایس بار برداری دے کم توں خوش ہو کے ای ساڈے وڈکیاں نوں بھوئیں دتی گئی۔ بھاویں ساڈا قبیلہ آہا خانہ بدوشاں دا پر محنتی بڑا آہا۔ تہانوں پتا ہے......

راحمو کاٹھیے حُقے دا گھٹ بھرن تے ساہ لین لئی چوپال وچ بیٹھے لوکاں نوں جیویں اپنی گل نال سہمت کرن لئی آکھیا:

''ایہہ بھوئیں جیہڑی دتی گئی آہی، غیر آباد آہی، ٹوئے ٹبے تے ٹلے ہائن، اُچاناں، نواناں تے جھاڑیاں بوٹیاں نال بھری ہوئی ہر تھاہر۔ وڈکیاں دی تاں جوانی ایہنوں پدھریاں کرن وچ ای لنگھ گئی۔ جنگل نوں وڈھناں کیہڑا کوئی سوکھا کم آہا۔ ایہنوں وڈھن آسطے لائل پور دے اک دوریڈڑے قصبے تاندلے توں لوہے دا سمیان لے کے

آوندے ساں۔ اخیر لے دناں وچ میں جدوں حالے نکڑا جیہا آہا، کدی کدی گڈ تے بہہ تے نال ٹُر جاندا۔ ریل دیاں لائناں پئیاں وچھردیاں ہائن۔ جھنگ تے گوگیرے آلیاں نہراں وچ پانی گھت کے آہے لاہے وسائیاں جھوکاں دیاں زمیناں نوں دتا جا رہیا آہا۔ وڈے وڈے رُکھاں دیاں لکڑیں وڈھ کے تے سُکا کے گڈاں اُتے دھر کے توڑ ریلوے لائناں تے انگریز لاٹاں آسطے بندیاں بنگلیاں، تھانیاں، کچہریاں، تے سراواں تیک اپڑائیاں جاندیاں...... اسیں تے انج جیویں انگریز سرکار دے خاص کارندے آہے پر خرابی ساری ساڈے اک وڈکے کاٹھیے چا گھتی...... مُڑ کے ساڈی ہر شے جپت ہو گئی تے اسیں ٹکے ٹوکری ہو گئے۔ راہکی کرن لگ پئے پر انج کدوں پوری پوندی ہے۔ جو کماوندے ہٹ وانیاں کھوہ کھس لیندا۔ محنتاں ترلیاں نال بنائی تھوڑی جیہی بھوئیں آہی اوہ وی اوہدے اگے گروی پئی اے۔ اوہ تاں بھلا ہووے بُرالا جوگیاں دے تہاڈے پردھاناں تے چودھری نُور محمد جیہے ساوَ بندے دا جس مینوں پینے نتانے جی نوں ایتھے تھاہر ٹکانا دے چھڈیا...... حالے وی برادری دے ڈھیر لوکی تاں اودھر ای پئے وسدے ہین کئی تاں اوہناں وچوں بڑے پرہیا دے تے سدّ پچھیندے نیں۔

نُور محمد، راحمو کاٹھیے دی گل چیتے کردا آہا۔ ادھی رات دا ویلا آہا۔ اوہ سوچدا آہا جو دیس بار وچ راہن آلے لوکاں دیاں حیاتیاں نکے وڈے فرق نال اکو جیہیاں ای تاں ہین۔ ایہناں نوں بدلن دی لوڑ ہے۔ اوس سوچیا تے پاسا پرت کے رانی دے ساہاں دی تتی ہواڑ وچ ڈکوڈولے کھاون لگ پیا۔

ستونت، دی کہانی بُھلے رشتیاں تے گواچ گئے پیاراں دی کہانی آہی۔ جیہنوں اوس اپنی دھی من پریت دی صورت ڈھا کے چا کے وڈیاں کرن دا جتن کیتا آہا تے اوہدے وچ اوہ سپھل رہی آہی۔ ایہہ سپھلتا اوہنوں من پریت دے امریندر نال ویاہ دی صورت وچ ڈھیہی۔ من پریت دے ویاہ اُتے ستونت کور دا حال ویکھ کے من پریت دا ماں دے

اتم تے خالص پیار بارے صدق ہور وی ودھ گیا۔ ستونت مقدس تے پوتر تھاہراں دی ہور وی قدر دان ہو گئی...... ستونت نکی ہوندی دی ماں نے اک واریں چھیہر ٹے، چھیویں بادشاہی دے گُردوارے چھ ماہلاں آلے کھوہ تے جا کے اشنان کرن دی سدھر ظاہر کیتی آہی۔ اخیر اوکھی سوکھی ہو کے ستونت اوہنوں لے وی گئی تے ہُن آپوں من پریت نال اتھے اپڑ گئی۔ ایتھے اپڑدیاں نال ای ستونت دے من دی آس وی پوری ہو گئی۔ امرت سر راہندے جیت کور تے اوہدے گھبراٹے پتر امریندر سنگھ نال اوہناں دا میل ہویا۔ جیت کور اوہنوں کجھ دیہاڑے اوہدے گھر راہن تے گردوارہ صاحب متھا ٹیکن دا آکھیا۔ دو تن دناں وچکار ای من پریت تے امریندر دی گل وی پکی ہو گئی تے جھبدے ای اوہ لوک گڈاں تے گھوڑیاں اُتے بارات لے کے اپڑ گئے۔ ''بُرالا جوگیاں'' دے سارے وسنیکاں اپنی ایس دھی من پریت کور دا ویاہ ریجھاں نال کیتا۔ انج جو امرتسروں آئے جانجی تعریفاں کر کے ہٹ گئے۔ ستونت، نُور محمد نوں من پریت دے سر تے ہتھ رکھ کے ڈولی بٹھاوندیاں آکھیا:

''نُور محمد، پترا، توں مینوں میرے جوائی ساہمنے تے اوہدے جانجیاں ساہمنے وڈیایا، میری گورآں اگے بینتی اے جو اوہ تینوں کامیابیاں دین تے تینوں ربّ الوں دُدھ پُت سنے کسے شئے دی گھاٹ نہ رہوے۔''

اوہدی دعا پوری ہوئی تے اگلے ای ورھے نُور محمد تے رانی دے گھر وریام جمیا......

آوندیاں ٹھنڈاں وچ ستونت نوں سرسام ہوئی۔ امریندر تے من پریت امرت سروں بھج اپڑے، پر وڈی عمر تے کمزوری وجھوں کسے حکیم دے کسے دوا دارو کم نہ کیتا نہ ہر ایلے اوہدے منجے دوالے بلدیاں تھاپیاں دی اگ دا سیک ای اوہنوں بچا سکیا تے نہ ای پنجمی دے میلے چھ ماہلاں آلے کھوہ توں لیاندا پانی۔ ستونت نے اپنے ساہ دے دتے......

نُور محمد دے آکھن تے امریندر تے من پریت ''بُرالا جوگیاں'' وچ ای اباد ہو

گئے۔ نُور محمد ورھیاں توں بنی آ رہی اپنے پُرکھاں دی سانجھ نوں توڑ چاڑھن لئی ایہہ جتن کر رہیا آہا......

اگلے ای ورھے من پریت تے امریندر دے گھر دھی جمی، جیہدا ناؤں امرتا کور رکھیا گیا۔ امرتا، وریام توں اک ورھا نکی آہی...... نُور محمد، من پریت تے رانی نوں مبارکھ دیندیاں آکھیا: ''رب دی مہر ہوئی گھر وچ دھی آ گئی۔ ہُن ایہہ گھر اک پریوار بن گیا ہے۔''

15

موت اک مریلا جنور

پر جیکر مہر نہ ہوئی تے اک گھنے خاں دے ٹبر تے، مریاں تے نواپے تے مہر نہ ہوئی۔ گھر بھاویں اک ای آہا پر بڈھیپے دی عمر نوں ہتھ لاندیاں ایہہ زنانیاں جیہناں اپنے ہتھاں نال بار اُساری۔ اوہناں دے جثیاں دی مٹی وچ تاں کوئی لگر پھُٹی وی تاں سُکے سانے ڈھنگر آ نگ کڑنگ ہوئی...... ولیے خاں اک سُکے ڈھنگر آ نگ ای تاں آہا۔ کڑنگ ہویا۔ جیہنے ''جوتیاں'' توں لے کے ''بُرالا جوگیاں'' تیک دی دھرتی نوں اپنے مڑھکے دے نال وتر کیتا اپنے لہو نال واہیا، اپنی ہمت نال گاہیا۔

''کائی اجیہی ورکھا وسّے، جو سانوں اندروں باہروں نہال کر جاوے۔ حیاتی جیہدے پانیاں نوں ورتے ہنڈھائے بناں، پانیاں تے بنے پُل توں لنگھ جان آ نگ ہے۔ پل تھلیوں لنگھدے پانیاں دی تریہہ میرے توں وکھ میرے پُتر علیے نوں وی تاں ہووے گی۔ اوہدے وجود وچ وی تاں سدھراں دا جہان اباد ہووے گا۔ جیہڑا ہولے ہولے گُستان بندا جاندا ہووے گا۔ اوہ سوچدی، نہ تے اوہ ماں پُتر تے نہ ای گھنے خاں اُنج حیاتی مان سکے جیویں ماننی چاہیدی ہے۔ سگوں گھنے خاں تاں جیویں ٹُردے ای حیاتی

لنگھا دتی۔ تھکے ٹُرٹے۔ ہُن اووِیں ای میں وی ٹُردی تھک گئی آں۔ ترٹ گئی تے چھاواں بھالدی ودی آں۔ جدوں میں وی بہہ گئی تاں میرے ولیے خاں دا کیہ بنے گا؟''

مریاں نوں جدوں پتا لگا بُرالے وچ اک نواں سنیارا آیا ہے تے جھنگ آلے علاقے دا ای سدّ پُچھیندا ہے۔ اج کل نُور محمد دے پُتر، اوہدی زنانی تے امرتا آسطے ڈھولنے، مُندریاں تے گہنے بنا رہیا ہے تاں اوہدے سینے وچ اپنے پتر ولیے نوں پرناون تے اپنی نونہہ دیاں ٹومباں گھڑاون دی سدھر جاگ پئی۔ بھاویں ولیے دی عمر ہُن ویاہ شادی آلے جھمیلیاں توں لنگھ گئی آہی۔

مریاں نوں جھنگ یاد آیا۔ اوہنوں یاد آیا جو کیویں اوہدے پیو اک کاریگر سُنیارے نوں اپنی وسّتی لیا وسایا آہا تے اپنی حویلی دے نال ای اک بیٹھکڑی بنا کے دتیوس۔ جتھے اوہ مریاں تے اوہدی ماں دے گہنے گھڑن لگ پیا۔ کدی کدائیں مریاں نوں اوہدی ماں بندیاں پیئیاں ٹومباں وکھاون لئی اپنے نال ای سنیارے ال لے جاندی۔ مُڑ کے مریاں، حویلی دی کدھ وچوں بنائی باری وچوں ٹپ کے آپ ای اوتھے آون جاون لگ پئی۔ اوہ سلیمے سنیارے نوں ٹومباں تے گہنے گھڑدیاں ویکھدی راہندی تے سلیما سُنیارا اوہنوں۔

''کِنی اسانی نال توں اینیاں سوہنیاں ٹومباں گھڑ لیناں ایں؟''

مریاں اوہنوں آکھیا تاں سلیمے اوہنوں ویکھدیاں کِنی سہجتا نال ولدا دتا:

''میں جناں وی سوہناں سوناں گھڑ لواں، قدرت دے گھڑے گہنیاں توں سوہنیاں نہیں گھڑ سکدا۔''

ایہہ گل مریاں دے پلے نہ پئی۔ اوس جدوں اپنی اک بیلانی سدّو مچھین نوں دسیا تاں اوہ تاں مچل گئی۔

پتا ہئی اوس قدرت دا گھڑیا گہنا کیہنوں آکھیا ہے؟''

''نہیں؟''

''نی اڑیئے! تینوں ای تاں آکھیا ہیسو، ذرا خیال کریں تے سمبھل کے رہویں۔ سوہناں گھڑن آلے تاں اکھ وچوں سُرمہ وی کڈھ لین تاں تہانوں پتا نہ لگے۔'' سدو پچھین دی ایہہ گل وی اوہدے پلے نہ پئی مُڑ جدوں گل کجھ کجھ اوہدی سمجھ وچ آون لگی تاں اونے چر وچ اوہدے پیو، سلیمے سنیارے واسطے وستی دی اک نکڑ تے نویں بیٹھک اُسار دتی آہی جتھے سلیما، اپنی ماں نال راہن لگ پیا۔ پر اوس مریاں آسطے کیہیاں سوہنیاں ٹومباں گھڑیاں ہائن۔ جیکر اوہ گہنے خاں نال آوندیاں پلے بنھ لیوندی تاں کیڈیاں چجدیاں، جدوں اوہ پاوندی۔ ''پتہ نہیں کس اوتر جانی دے کم آئیاں ہوسن اوہ کھمالا، کینٹھے، مالا، حمیلاں کانٹے، جھمر والیاں، مُندریاں، کنگن، چوڑیاں، پنچیاں تے باکاں، کیہ کیہ نہیں بنوایا آہا میرے پیو، میرے آسطے، مُڑ ہر شے دو، دو واریں بنوائی۔ جیکر لے آوندی تاں کائی اک تاں میری ہوون آلی نونہہ دے وجود تے پھب جاندی۔'' ایہی سوچدیاں جدوں سُنیارے دی دکان اگوں دی لنگھی تاں نہ چاہوندیاں وی اوہدے پیر اندر نوں وڑ گئے۔ اوہ ویکھ کے حیران رہ گئی۔ گلائی آلی بھٹھی وچ پئے کولیاں نوں پھوکنی نال بھکھاوندا ہویا اوہنوں سگویں دا سگواں سلیماں سنیارا دِسیا۔ پر مُڑ اوس سوچیا: ''رب خیر کرے شکلاں جیہیاں شکلاں سے۔ اوہنوں تاں ویکھے نوں وی ہُن ان گین ورھے لنگھ گئے۔'' اوہ پرتن لگی پر مُڑ پیر پچھانہہ ہٹایوس تے نجھا کے اوہنوں ویکھیوس۔ اوہ زیوراں تے اوزاراں وچ اُنج ای رُجھا آہا جیویں سلیما دسدا۔ اوس سوچیا۔ ''کیہو جیہی اڑچن آ گئی ہے، ہُن ویلا نہیں پر ویلا کڈھ کے میں ایس گل دا ویروا کرن اک واریں مُڑ آواں گی ضرور۔''

امینے سنیارے سوتر دی وٹ نال بنائے ہوئے ڈیوے دی وٹ نوں اگ لائی تے پھوکنی نال واء دین لگا۔ اوہنوں لگا جیویں بوہے اچوں کوئی اندر وڑیا ہے۔ اوس اک لحظے لئی اکھاں چُک کے تکیا۔ نُور محمد تے پیرو ہائن۔

نُور محمد، یاں تے نکے وڈے مسئلے نبیڑن لئی چوپال وچ بیٹھا راہندا، واہی بیجی تے فصلاں ویکھن ٹُر پوندا۔ یاں پھیر جدوں دا ایہنا سنیارا بُرا لے وچ آیا آہا تاں کجھ ویلا اوہدے کول لنگھاوندا، اوہنوں کم کردیاں ویکھن وچ اوہنوں لطف آوندا، کدی کدائیں وچ اک ادھی گل وی ہو جاندی، جیہنوں ایہنا اپنی پدھر تے لیا کے سوئنے تے اپنی کاریگری اُپر ای لیا کے مکاوندا۔

اج وی ایہنا جدوں بھٹھی تا کے بیٹھا آہا۔ اوہدے ساہمنے تار بناون آلی مشین، سنھی، کتیرا تے چیونٹی دھرے ہائن، نُور محمد تے پیرو امانتی جیہے اوہدے نیڑے آن کے بہہ گئے۔ اوہ گلائی آلی بھٹھی وچ گھت کے سوئنے نوں گالدا، مُڑ رولر مشین وچ پا کے پتری تیار کردا۔ کٹائی کردیاں کُتراں اُڈ جاندیاں۔ ریزے بکھر جاندے۔ اوہناں نوں مُڑ کُٹھالی وچ گھتدا تے گال لیندا۔ تار نوں ڈیزائناں آلی ڈائی تے چاڑھ کے پتری نوں سنھی نال پھڑی رکھدا تے کتیرے نال ڈیزائن مطابق پتری نوں کُتردا جاندا...... اوہ چُپ چپیتے اپنے کمے لگا رہیا، آہرن اُتے وجدے ہتھوڑے دی واج دور دور تیک جاوندی رہی۔

سوئنے دے گہنے بناون وچ اوہدی تے اوہدے پیو سیلے دی دُھم پوری مُلکھی وچ آہی۔ نُور محمد اوہنوں آکھیا آہا جو گہنے انج دے بناویں جو مُلکھ ویہندا رہوے۔ ایس ای گلوں اوہ ہُن وی اپنے کم وچ انج ای لگا آہا جو اوہناں نوں اندازہ ہووے جو کنی محنت پیا کردا ہے۔ ڈائی وچ رکھ کے ڈیزائن بناوندا، تار چھکدا، اوہنوں کٹدا، گندھک دے تیزاب، قلمی شورے، تے ابرق تے نظر پھیردا، سوئنے تے چڑھاون لئی رکھے سہاگے نوں ویکھدا، مُڑ کے اوس تار نال جو، جالی تیار کیتی ہاسو، اوس نوں کتیرے نال کٹ کے چونڈھی پھڑ کے جدوں ابرق اُتے رکھدا تاں اک سوہنا ڈیزائن تیار ہوندا۔ مُڑ کے اوس ایہناں وکھ وکھ حصیاں نوں ٹانکا لایا...... اوہ رانی، وریام تے امرتا واسطے گہنے پیا بناوندا آہا، وڈیاں تے بچیاں آلے...... نُور محمد تے پیرو پئے ویکھدے ہائن...... اوس چینی دے برتن وچ رکھے

تیزاب تے قلمی شورے نوں اُبالیا۔ اُبالا دے کے تیار کیتیاں ہوئیاں شیواں نوں اک جھٹکا دتیوس، مُڑ کے بُرشی آلی مشین تے رگڑیوس، صفائی کیتوس، تے اک نکا جیہا جھٹکا ہور لایوس۔ سونٔاں انج چمک پیا، جیویں سونٔاں چمکدا ہے۔

''امیپا، کاریگر ایں بئی توں، کاریگر، بہوں اُچا سُچا۔'' پیرو اوہدی تعریف کیتی۔ نُور محمد بولیا، ''ہر بندہ اپنے کسب وچ ہنری ہوندا ہے۔ اک ویلے میں وی رہیاں پر ہُن نہیں۔ اصل وچ تسیں اپنے کسب نال جُڑے رہو تاں ای گل بندی ہے۔'' پیرو بولیا تاں اوہدے لہجے وچ اُداسی تے منکھ آہا...... امینے جدوں اپنی تعریف سُنی تاں سوچیوس: ''ہُن ای ویلا ہے اپنے کسب تے ہنر نوں ایہناں ساہمنے بنا ٹُھنا کے دسن دا۔'' اُنج وی اکلاگ کم کرن تے تھکے ہون وجھوں تے کجھ پہراں توں بند زبان کھولن لئی اوہ کسے بندے دی اُڈیک وچ آہا...... نُور محمد جیہڑا پیراں بھار ای بیٹھا آہا۔ پتھلا مار کے بہہ گیا۔ اکھے، ''ہُن اپنی آسنگ وی نہیں رہی جو پب، جُتے دا بھار ای چا سکن۔''

امینے ایہہ قیاس کر کے جو نُور محمد، دا مونہہ اوہدے ال نہیں ہے پیرو نال ای گل ٹوری۔

''پیرو بھراوا! ایہہ ٹومب، گہناں بناون وی کوئی کم ہے آپ ای تے توں دسدا ایں جو تہاڈے آسطے کسے بندے دا گاٹا مروڑناں وڈی گل ای نہیں، تہاڈا کم تے صرف رومال نوں بندے دے گاٹے تیک اپڑاوناں ای ہوندا آہا۔ اگلا کم تہاڈیاں اُنگلیاں تے رومال اپنے آپ ای کر لیندن۔ میں وی ہوش لا، توں ایس کمے پے گیا ہاہموں۔ کجھ پیو دے ہنری ہون کر کے تے کجھ اپنے چجوں سوئنے دا اجیہا پارکھ بنیا تے اجیہا کسب میرے ہتھیں آیا جو میرے بنائے ہوئے گہنیاں لئی ورتی سواہ تے کوڑے وچوں کدی کسے نہاریئے نوں کجھ ہتھ نہیں آیا۔ نہاریئے میرے گھروں تانبیئے بھر بھر کے سواہ لجاندے رہے، اخیر اُک تھک کے بہہ رہے۔

''اوہ کیویں؟'' نُور محمد پچھیا۔

''اوہ انج چودھری جو گہنے تیار کرن لگیاں اک چنگا سنیارا سوناں، چاندی، پتّل، لوہا، سکّہ، سلور ایہہ ساریاں دھاتاں ورتدا ہے تے ایہناں ساریاں دھاتاں دیاں گُتراں ایس سواہ تے کوڑے وچ رلیاں ہوندیاں نیں۔ نہاریئے کردے انج جو ایس کوڑے نوں لجا کے اوہدے وچ ادھ سیر سکہ رلا دیندے تے بھٹھی وچ گھت کے ایہنوں پکاون لئی اٹھ گھنٹیاں تیک ایہدے تھلے لکڑ دیاں ڈکیاں دی اگ بالدے۔ ایہناں اٹھاں گھنٹیاں اندر ساریاں دھاتاں نوں ایہہ سکہ گال چھڈدا، سوائے سوئنے تے چاندی دے۔ باقی سارا کجھ بھٹھی دیاں کنڈھیاں نال لگ جاندا۔ ایہنوں کڈھ کے کٹھالی وچ گھت کے چرخ دے چھڈی، تے تھوڑا کو اُچا لجا کے پانی وچ سٹ دتا۔ انج ایہدے نکے نکے ذرے جیہے بن جاندے۔ جیہناں نوں کڈھ کے باٹی وچ گھت کے شورے دا تیزاب رلا کے اگ تے دھر دتا۔ چاندی تیزاب وچ گُھل کے پانی وچوں باہر آ جاندی اے تے سوناں یٹھاں بہہ جاندا ہے۔ ایہنوں اک واریں مُڑ پانی نال دھو کے، سُکا کے کُٹھالی وچ گھت چھڈیئے۔ بھٹھی وچ گال لیئے۔ ایہہ سوئنے دے ذرّے جو کوڑے وچوں نکلے ہین خالص سوئنے آ نگ ای ہوون گے۔ نہاریئے دینہہ بر رات ایس ای کم لگے راہندن، پر اصل گل ایہہ ہے جو میں نوں لوکاں جو سوناں، ٹوٹیاں، گہنے بناون لئی دتا۔ میں اوہدے وچوں کدے اک ذرّہ وی ایہناں نہاریاں تیک نہیں جاون دتا۔''

''تیرے کول کیہ خاص چج ہے ایہدے آسطے؟'' پیرو پُچھیا، انج جیویں سوئنے بارے ساریاں باریکیاں نوں جاناں چاہوندا ہووے۔

''آ، ایہہ ہوئی ناں گل......!'' اوس نسبی نوں ٹانکا لاوندیاں چھڈ دتا۔ پتھلا مار کے اک لت یٹھاں، اک لت اُتانہہ رکھ کے بہہ گیا۔

''لوکاں کول نسلاں توں گہنے اگے توں اگے ٹُرے آوندن، نویں سریوں نویں

ڈیزائناں آلے زیور بناون لئی اوہ ایہناں نوں ساڈے کول لے آوندے نیں۔ اسیں جاندے آں۔ اوہناں وچ وی جوٹا نکے تے ملاوٹ ہوندی ہے اوہ اک تولا سوئنے وچ دو تولے چاندی دی ہوندی ہے۔ جدوں کٹھالی وچ گھت کے گلائی کیتی جاندی اے۔ قلمی شورا، چاندی نوں اپنے وچ رلا ملا لیندا ہے۔ انج سوئناں تھلے بہہ جاندا ہے۔ پانی نال صاف کر کے نویں سریوں کڈھ لیا جاندا ہے۔ اوہدے تھلے تانبا دھر، لیا جاندا ہے، تانبے اُتے چاندی انج بہندی ہے جیویں مقناطیس نال لوہیا لگدا ہے...... پانی وچوں کڈھ کے کُٹھالی وچ پگھراون نال چاندی ثابت رہ جاندی ہے۔سوئناں وکھ ہو جاندا ہے۔''

''بندہ بہوں کسبی ہے ایہدے نال رہ کے سوئناں نرا بچایا ای نہیں جا سکدا بنایا وی جا سکدا ہے۔'' پیرو سوچیا۔

ایناں اپنی گل مکاون لئی ترکھا ترکھا بولی جا رہیا آہا۔

''......نہاریئے جیہڑی گلوں پئدے، میں کردا صرف ایہہ آہا کہ ڈھلائی وچ اوہ چج ورتدا جو چج میرے وڈکیاں راہیں میرے پیو تے میرے پیوتوں میرے تیک اپڑیا آہا۔ اُنج اوہدے وچ میں وی کجھ وادھا کیتا۔ سوئنے نوں اضائعیں جاون توں بچاون لئی میں جو بھٹھی سواہ نال بنی ہوئی ہوندی اوہدے وچ سکہ تے کوڑے وچوں نکلیاں ہوئیاں دوجیاں دھاتاں جیویں سوئناں، چاندی، پتل، تانبہ، لوہیا جو کجھ وی رلیا ہوندا جتھے دوجے سنیارے اک تولے سوئنے وچ پنج تولے چاندی گھتدے جیہدے کارن سوئنے دیاں چنخاں جیہڑیاں لاہماں تے لگ جاندیاں ہائن بچیاں راہندیاں۔ جدوں کہ میں اک تولے سوئنے وچ پنجھی تولے چاندی پاؤندا۔ جیہدے کارن میرے نال اوہ کجھ ناہس ہوندا جو دوجیاں نال ہوندا تے اصل گل وی وچوں ایہی آہی جو میرے توں لے کے گئے کوڑے وچوں نہاریاں دے ہتھ کجھ وی نہ آوندا۔ ڈھیر توں ڈھیر ماسے دا پنجواں حصہ حد ڈوڈھ رتی ضائع جاندا۔ جدوں دوجیاں سنیاریاں دا ہر، آریں اک تولے وچوں اک ماسا نہاریاں

دے ہتھیں آ وندا۔''

''ایہدا مطلب ہے جوتوں ساڈے گہنیاں وچ وی ڈھیر گھاٹ نہیں پون دیویں گا؟'' نُورمحمد ایہہ آکھ کے اُٹھ بیٹھا۔

''ہشکے بئی تیرے......!'' پیرو، نُورمحمد دی گل تے بولیا۔

مُڑ کے نُورمحمد تے پیرو، دے پیراں دی دھمک ہولی ہولی امینے دے آہرن اُتے مارے ہتھوڑے دی واج وچ گواچدی گئی

....

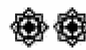
سمے داڑیل گھوڑا خورے کنے ای چیتر اپنے پیراں دے پنکھڑ وچ گھتی اگے ای ای اگے لنگھدا گیا، پر نواپیئے، مریاں، من پریت تے برالا جوگیاں دیاں ایہناں ارگیاں ہور زنانیاں اوتھے دیاں اوتھے تے اُنج دیاں اُنج ای رہیاں۔ ایہناں لئی کوئی وی چیتر اپنے چِت وچ کدی کوئی رنگاں بھری بہار لے کے نہ اپڑیا۔ ہمیش کوئی صدمہ کوئی بھیڑا سنیہا ای لے کے اپڑیا ایہناں تیک۔

نواپیئے اپنے ساہمنے اپنیاں کو تبدیلیاں اپنیاں کو موتاں ویکھ چُکی آہی، اپنیاں کو موتاں دے صدمے تے دُکھ بھگتا چُکی آہی جو ہُن اوہدے من اندر گونجدے ویناں، ویناں دے بولاں تے ایہناں بولاں دے بنیریاں تے بیٹھے پکھیرو، وی اُڈ پڈ گئے ہائن۔ تھوڑے دینہہ ہوئے اوس نُورمحمد نوں موہرکھے تاپ وچ نچڑدے منجی تے پئے پئے نوں ویکھ کے رانی نوں آکھیا آہا: ''موت اک لمی چُپ دی کھڈ وچ وڑ جاون لئی پہلا پیر ہے۔ ایہہ پیر پٹن مگروں بندے نوں کنے وی خوفناک تے مریلے جنوراں دا ساہمنا کرنا پوے اوہ اک پیر، وی پچھانہہ نہیں پرتا سکدا کیوں جو موت سبھ جنوراں توں مریلا جنور ہے۔''

رانی جیہدیاں نیندراں اوہدیاں ماں دے مرن مگروں اُگھڑ گئیاں ہائن، نُورمحمد نوں اجیہی حالت وچ ویکھ کے کوئی وی واء کوئی پُرا ایٹھلے کلیاں وچ گڈی بھنگ وچوں

گوڑھی نیندر دی گھوکی لے کے اوہدے تیک نہ اپڑدا۔ ہُن جدوں اوہ ڈونگھی نیندر سوناں چاہوندی آہی۔

''وریام، سمے دی پوڑھی تے پیر دھردا ہویا کڈا گبھرو جوان نکلیا ہے پوری وستی، وستی دے جواناں وچوں لاہمے ای سیاپدا ہے پر اوہدی ایہہ وکھری پچھان وی سانوں اپنی طاقت تے ہمت نہیں دے رہی کہ اسیں ایہی جان سکیے، اوہدے بارے وستی دیاں مٹیاراں کیہ گلاں کردیاں، کیہ سوچدیاں نیں۔'' رانی ایہی سوچدی، نُورمحمد دی سرہاندی بیٹھی ہراپلے اوہدا جُثہ گُھٹدی راہندی۔

16

باگے دا بوہا کوئی نہ

اوہی چٹی روڑ چاننی جو ہر مہینے بار وچ آن لہندی۔ بھادرو دا اخیرلا ادھ شروع ہون آلا ہے۔ بار دی ڈونگھی چُپ وچ کتے کوئی بینڈا اوی چیکدا انہیں سنیندا۔ مریاں منجی تے مودھی پئی اے۔ اپنے آپ نال گلاں کردی جا رہی ہے۔ اوہدی واج سلور دے بھانڈے ڈگن آنگ ویڑھے وچ دور دور تیک کھلر جاندی ہے۔

''میری ثابت سالم ہستی نوں ادھ وچکاروں تروڑ کے سٹ گئیوں گھنے خاں، مینوں ستھر جوگی کر گئیوں، ہر ایلے سولاں دے موہنہ آئی رہنی آں۔ میں کیہ کھٹیا بار وچ آ کے گھنے خاں۔ تیرے چار دناں دے عشق دے وگدے نگال وچ ترن توں وکھ۔ مڑ کے تاں انج جیویں حیاتی جھلاّراں دے اوبڑ کھابڑ ویہناں وچ ای پھس گئی۔ جیکر توں پرت کے آ سکدوں تے ویکھدوں مریاں جیہنوں توں ہمیش ہانّہہ نال لائی رکھدا ہاویں زمانے نوں اوہدی کائی پرواہ نہیں، تے نہ ای لکھیں ہتھ آئے تیرے ولیے خاں دی۔ بھوئیں دی راکھی کردیاں مٹی نال مٹی ای تاں ہو گیا ہے۔ زمانہ کیہ مُل دیندا ہے مٹی دا۔''

مریاں بُت دی ڈھیری آنگ انج اپنے آپ نال گلاں کردی راہندی۔ آل

دوالے دے لوکی آکھدے: ''مرا کیا ہو گیا ہیسو۔ ایس عمرے بندہ زنانی انج دے ای ہو جاندِ ن۔''

نواپئیے اوہنوں سنبھالدی، سہارا دیندی۔ حالاں ہُن اوہدے وچ اینی آسنگ ناہی۔ اوہ بیتے ویلیاں دیاں گلاں کر کے اوہدا من پرچاوندی۔ پر کجھ ای دناں مگروں اوہدی حالت مُڑ کے اوہی ہوندی۔ جیویں اج ہاسو۔ اج وی اوس پہلوں آنگ اک لماں سُفناں ویکھیا۔ حالے تھوڑے ای دیہاڑے ہوئے ہائن اوہناں دی وستی وچ جو پواں آیاں نوں۔ سبھ توں پہلاں نواپئیے تے مریاں ای ہائن جیہناں اپنے گھر وچ تانیا تنیا، پاولیاں دی سوانی آکے اوہناں دے گھریں پانج گنے ہائن۔ پانج گن کے اوہناں نوں دسیا ہاسو جو ایہناں نال کنے کوکھیس بن سکدے نیں۔ مُڑ کے اوہناں دے ویڑھے وچ پانج گنیندے رہے، تے موٹے کھدر دے کپڑے، چادراں، تہمداں، جھگے، صافے، لنگوٹے تے کھیّنج تیار ہوندے رہے تے ایہہ تیار کپڑے وستی دے وکھ وکھ گھراں نوں دان ہوندے رہے۔ کنے ای چر تیک تاں مریاں چرخیاں دی گھوکر ای سُندی رہی۔ اوہنوں پتا ناہس لگدا جو اوہ پرانے ویلے بارے قیاس پئی کردی ہے یاں اوس سفنے وچ گواچی ہے۔ جیہدے وچ اوہ حیاتی دی مری ہوئی لاش تے وین کردی اپڑی ہے۔

پینجے کولوں تیار کیتی ہوئی روں گھر آئی پئی ہے، جتھے اوہ بیٹھیاں چرخے اُتے پونیاں تیار کردیاں اک ہتھ چرخے دی مُٹھ تے، دوجا تر کلے تے چڑھی پونی وچوں وٹیندے دھاگے اگے ہوندا۔ چرخے دی شوکر ودھدی گھٹدی راہندی۔ پونیاں، چھلیاں بندیاں جاندیاں۔ چھلیاں کھجّی دے اُنے چھکو وچ دھریاں جاندیاں، چھکو بھر تیج جاندا تاں چرخے دی گھوکر اُتے مریاں تے نواپئیے سنے ہور زنانیاں دے ہوٹھاں اُپر تھرکدے گاوناں دے بول وی رُک جاندے۔ مُڑ دوجی دوپہر رُکھاں دی اوس ای جھنگی ہیٹھ چرخے ڈاہ لئے جاندے، تے مُڑ کے چرخے دے مُنّے، مُنیاں، لٹھاں، ماہلاں چرخے دی گھوکر تے اوہی

سوانیاں دے گاوناں دے بول۔ گاون جیہڑے کسے ویاہ، گھروں نوکری تے گئے پردیسی دے وچھوڑے تے کدی کدی مرگاں تے وین دی صورت وی گاویں جاندے...... چھکو وچ جُڑیاں چھلیاں نوں اٹیرن تے رکھ کے لچھا تیار کیتا جاندا۔ لچھیاں نوں لکڑ دیاں بنیاں اوریاں اُتے چاڑھیا جاندا، ایہہ سوا سو، ڈوڈھ سو کانیاں دیاں لاناں دیاں اوریاں، جیہناں وچ فٹ ڈوڈھ فٹ دا وقفہ رکھیا جاندا۔ ایہناں اُتے لچھیاں تے چاڑھیا سوتر ٹوریا جاندا۔ اخیر لے سرے تے وی اک کانا ٹنگ دتا جاندا، جو ساریاں کانیاں اُتے لچھے دا میل کرواندا۔ بازاراں وچ اوریاں تے چڑھے ہوئے لچھیاں دا تانا تنیا جاندا۔

''ایس ای تانے دے پانجے گنن آئی آہی مستو پاوے لانی، پر اوہ اکلی نہیں آہی۔ اوہ گھوڑی تے میرو مراثی نال اسوار آہی۔ اوہ دو بیلڑا ہائن تے نینگر تے گُڈی بنے ہوئے ہائن۔ گھوڑی دا وی ہار شنگھار ہویا آہا۔

''مریاں، میں ایہہ تانا لے کے جھنگ پئی جاندی آں۔ میرو دے نال تیرے بابل سردار سمے خاں سیال دی جھوکے۔ جتھے میں ایس سوتر دیاں دوہراں تے کھیس بنا کے اپنی سیج دے پلنگھ تے وچھاونے نیں۔'' مستو جوپن ایہہ گل کر کے گھوڑی اُتے پائی خرجین وچ تانا گھت لیندی ہے۔ مریاں دے اندر بابل نوں ملن دی ورھیاں توں سُتی تانگھ تے حُب جاگ پوندی ہے۔ اوہ اُٹھ کے اوہناں مگر بھجدی ہے۔ ''ہاڑا ہئی او، مستور، مینوں وی گھوڑی تے چڑھا لویں۔'' پر انج جیویں اوہ اوہدی واج ای نہیں سُندی۔ گھوڑی، دُڑکی چلدی رُکھاں اوہلیوں ہو کے جھنگ دی راہ اُتے ٹُرپدی ہے۔''

فجراں اپلے نوا پئے، مریاں دی سُنجی منجی ویکھ کے ایدھر اودھر اوہنوں بھالدی ہے۔ سوچدی ہے۔ ''مُڑ کے ڈونگھے رُکھاں تے اُجاڑ جنگل نوں نکل گئی ہووے گی۔ جیویں ''چھویاں آلے پتن'' تے کردی آہی۔

پر ورھیاں تے ورھے لنگھ گئے اوہ نہ مُڑی نہ جھنگ اپڑی۔ ولیے خاں نوں

تپدیاں دوپہراں وچ کدی کدی انج لگدا جیویں مریاں دوروں اوہدا ناؤں لے لے کے پُکاردی ہووے۔ ولیے خاں...... وے ولیے خاں، چھاویں آکے دو گھڑیاں بہہ جا، وے پُترا!''

....

امریندر سنگھ دے من وچ پچھلے کئنے ای سمے توں امرتسر جاون دی تانگھ ہئی۔ پر بھوئیں بناون دے رجھیویں تے ہورس حالاتاں اوہنوں ڈکی رکھیا۔ ''چڑھدی وساکھی تاں اوہ ضرور برضرور امرتسر ای مناوناں چاہوندا آہا۔ من پریت تے امرتا نال۔ ایس پاروں اوس ساریاں آسطے نویں لیڑے سوا لئے ہائن۔ جاون ایلے من پریت نے آکھیا، ''ساڈی امرتا جوان جہان کُڑی ہے۔ آپاں ایس نوں کتھے کِتھے پھراں گے۔ اپنے توں ودھ ایس دا خیال رکھناں پوے گا۔ تے ہرتھا ہر گھر ارگی تاں نہیں ہوندی۔''

ایہہ سُن امریندر تے امرتا اک دوجے الوں ویکھدے چُپ ای تاں کر گئے۔ کجھ چِر تیک اوہ کجھ نہیں بولے۔ اخیر جدوں امرتا نے وی ماں دی ہاں وی ہاں رلا دتی، تاں اوہ دوہیں تیار ہو گئے۔ نواپئے لوڑیندا سمیان تے تھبا کو دعاواں وی اوہناں دے پلے بنھ دتیاں۔ من پریت لئی تاں برالا جوگیاں توں اٹھ کوہ دوروچھی ریلوے لائن تیک دا پینڈا وی اپنے پیریں ٹُر کے مکاوناں بہوں من پرچاواں ہوندا۔ پراج جدوں وریام دے آکھن تے پیرو تے اک ہور کامے دو گھوڑیاں پیڑ لییاں، تاں جو اوہناں نوں لاگلے ریلوے اسٹیشن تیک اپڑا آون، تاں انج جیویں من پریت دی اپنے پیریں پینڈا کرن دی سدھر مر جیہی گئی۔

پہلے آری ویکھن توں ہُن تیک، ریل گڈی آسطے، من پریت لئی اک عجیب جیہی کھچ ہوندی۔ اوہ ایس گل نوں کدی وی نہ سمجھ سکی۔ پیلے رنگ اُتے وکھو وکھ لائناں تے اُلٹے سدھے اکھراں نال سجی ایکی ریل اوہدے سفنیاں وچ وی دھوڑ تے دھوں ای

اُڈاوندی آوندی۔ جیہدے نال اوہدا تے اوہدے سفنیاں دا ساہ گھُٹیا جاندا۔ جیہدی کوک توڑ اوہدی روح تیک اپڑدی۔ ڈبیاں اندر پیڈے، سانولے بھاہ ماردے رنگ دے بابو، جو دیسی تے ولایتی بولی بولدے۔ ٹکٹ چیک کردے۔ اپنے سراں تے چوڑے ہیٹ رکھی۔ انج لگدا جو ہُنے کجھ وچوں دونالی بندوق کڈھ کے شکار اُتے تان لین گے...... کئی واریں انگریز زنانیاں وی لکڑ دے بنے پھٹیاں اُتے گدے رکھ کے بیٹھیاں ہوندیاں، بریک ململ دے بانے پائی۔ ہمیش جیہناں نوں ویکھ کے اوہنوں ندامت تے الکت جیہی ہوندی۔ ایناں نتیجہ۔ پر اوہ ریل گڈی تے کیتے سفر بارے ہمیش امریندر نال گلاں کردی۔ کدی کدی اوہ اوہنوں بس ایویں ای ٹکٹ کٹا کے نالدے کسے اسٹیشن اُتے لا دیندا۔ مُڑ دوویں اوہ ریل تے مُڑ آوندے۔ گڈی دی چھک چھک تے روح نوں ٹنبن آلی کوک سندے۔

اج وی اوہدے وجود تے روح وچ ریل گڈی نوں ویکھن تے واجاں سُنن تے اوہناں نوں مانن دا سرور رلیا آہا۔ پر اک ای دم خورے اوہنوں کیوں لگا۔ ایس سفر وچ جیکر امرتا وی اوہناں دے نال ہوندی تاں کناں سواد آوندا۔ امرتا ہوندی تاں میرے آنگ ایہہ سارا کجھ اوہ وی ویکھ لیندی۔ شاید میرے توں ودھ کے ویکھدی اوہ سارا کجھ۔

وساکھی دا دیہاڑ آہا۔

ملکھ وچ لگی اگ تے بغاوت دی لہر توں ان سونہے کئے ای لوکی امرتسر وچ آن وڑے۔ کجھ اجیہے وی ہائن جو اتھے باغ وچ ہو رہے جلسے وچ ہون آلیاں تقریراں سُنن آئے...... امرتسر دے اک بازار وچ انگریز زنانی مس شیروڈ نال ہوئے واقعے نے انگریز افسراں نوں اندروں اگ دے انگیاریاں آنگ بھکھایا ہویا آہا۔

حقی گل ایہہ ہے جو امریندر تے من پریت کور نہ تے انگریزاں وردوھ ہو رہے جلسے وچ رلن لئی جلیانوالہ باغ وچ اپڑے ہائن تے نہ ای تقریراں سُنن۔ اوہ تے کئے ای

ہورس لوکاں آ نگ وساکھی مناون آئے تے اوہناں ہزاراں لوکاں نوں تکن لئی اندر آن وڑے۔''جو ویکھے تاں لوکی رنگ برنگے بانیاں وچ کیویں لگدے نیں تے اسیں اوہناں وچ کیویں دسدے واں...... '' پر اوتھے تاں آکھدے نیں سولھاں سو راونڈ مارے ڈائر نیں۔ لوکاں نوں باہر نکلن دا رستہ نہیں ملیا۔ رش بتھیرا آہا، تے باغ دیاں کندھاں ڈھیر اُچیریاں۔ ڈائر دی وحشت، منکھی لہو دی صورت وچ کنے ای چر تیک جلیانوالہ باغ دی دھرتی نوں، تر کردی رہی۔ ایس لہو نال رنگی دھرتی تے ای تاں کسے نے آن کے ہاک ماری:

بارھیں برسیں کھٹن گیا تے کھٹ کے لیاندا چُلھا

امرتسر دیاں گلیاں وچ، پنجابیاں دا لہو ڈُلھا

....

انگریزی سرکار نوں حکمران نہ منّن، ٹیکس نہ دیون، سرکاری نوکریاں چھڈن تے بھرتی نہ ہوون۔ سرکاری سکولاں، کالجاں دے بائیکاٹ تے ولایتی کپڑے دی تھاہرے کھڈی دا کپڑا پاون جیہیاں لہراں نویاں ناہن۔ بار، دی خلقت تاں اودوں ای بغاوت کر چھڈی آہی جدوں مال افسر ایتھوں دیاں وسنیکاں اُتے رُکھاں تے پشواں نوں ٹیکس لاون آئے ہائن۔ بھاویں اوہناں آسطے ایس سرکار نال یدھ ڈانگ سوٹے نال پلتھا کھیڈن توں ودھ نہیں آہا...... پر جو کجھ جلیانوالہ باغ وچ ہویا آہا، اوہدے بارے سوچ وی نہیں سن سکدے۔ فائرنگ ہوئی اوہدے وچ لوکی مارے گئے۔ ایہہ سارا کجھ تاں ہویا ای پر جو ایہناں شہیداں دیاں لاشاں لین آئے۔ اوہناں نال جو سلوک کیتا جا رہیا آہا...... تسیں ایتھے آوو تے رڑھدے رینگدے ہوئے آوو، تے رڑھدے رینگدے ہوئے جاوو۔ ایہہ حکم آہا، جیہنوں نہ منّن آلے تے اوسے ایلے فائر کر دتا جاندا تے ایس ای حکم دا سُن کے نُور محمد ایس سٹے تے اپڑیا جو نہ تے اوہ آپ تے نہ ای برالا جوگیاں دا کوئی ہور انسان، انسان ہوندیاں اپنے نال ایہہ کار کرواون آسطے اوتھے جاوے گا، اُنج اوہ امرتا

الوں بہوں نادم آہا۔

ازادی دی لہر نال جُڑے نابراں انگریز سرکار دا ساہ دھونی کیتا ہویا آہا۔ امرتسر تے اوہدے نیڑے تیڑے دے شہراں وچ بغاوت کھمبیاں آ نگ پھٹ رہی آہی، لائل پور، لاہور، گوجرانوالہ، گرداسپور سنے وزیر آباد، اکال گڑھ، حافظ آباد، رام نگر، شیخو پورہ، چوہڑ کانہ تے سانگلہ، ہر تھاہرے سرکاری تھاہراں ریلوے لائناں، تار گھر تے ریلوے دیاں پٹڑیاں نوں اکھیڑیا گیا۔ جیہدے نتیجے وچ امرتسر، لاہور، گوجرانوالہ تے گجرات وچ مارشل لاء لا دتا گیا۔

نُور محمد، اٹھوں پہر منجی تے پیا راہندا تے منجی تے پیا پیا ایہی سوچدا راہندا: ''جدوں امرتا، اوہدے توں اپنے ماپیاں بارے پچھے گی، تاں اوہ کیہ جواب دیوے گا۔'' اوہ جاندا آہا جو کجھ امریندر تے من پریت اُپر بیتی۔ اوہدے بارے امرتا سمجھ جاندی۔ جدوں کدی امرتا اوہدے ساہمنے آ، جاندی اوہ اکھاں نیویاں کر لیندا...... اوس امرتا نال ایس واقعے بارے کدی گل نہ کیتی۔ کیوں؟''

ایہہ اوہ آپ وی نہیں جاندا آہا۔

کنے ای دناں تیک نُور محمد چوپال وچ وریام، نجابت خاں، اوہدے پُتر مراد تے پیرو نال صلاح مشورے وچ رہیا۔ راحمو کاٹھیا تے امینے سنیارے توں بھاویں اوس کائی راء ناہی لئی پر مُڑ وی اک شام راحمو کاٹھیے، مونہہ اچوں حقے دی نڑی کڈھدیاں، دانیاں بندیاں آ نگ اک ہنگیارا بھریا مُڑ چر تیک چُپ کیتی رہیا۔ جدوں پوری پرھیا دے کن تے اکھاں اوس اپنے ال لا، لئیاں تاں بولیا، ''چودھری صاحب! کرنی تاں تسیں اپنے من آئی ای ہے۔ تہاڈی صحت نوں ویکھدیاں ہوئیاں میں تاں ایہو ای آ کھساں، حالاتاں تے اکھ رکھو، تے چُپ رہو۔ انگریز سرکار تاں انج ای کملے ہاتھی آ نگ انھی ہوئی ودی ہے۔ ایہہ تاں ساریاں کنیں سُنیاں گلاں نیں۔ پر مُورے فتیانے دے پُتر، اروڑے خاں دے

پُتراں تے دوہتریاں نال جو انگریزاں کیتی ہے۔ دس لکیاں وی بڑی نموشی ہوندی ہے۔ گل وچ رسّے گھت کے بازاراں وچ پریڈ کرواندے رہے نیں تے ویکھیا کیہناں لوکا؟ اوہی کمی کمین جیہڑے کل تیک اوہناں دے اشارے تے جان دیون لئی تیار ہوندے ہائن۔ آہدن، مموری فتیانے دے پُتر تاں انگریز افسر دے مونہہ تے تھُک دتا۔ اوہدے مگروں تاں ویڑھے دے مصلیاں توں اوہنوں لِتر پولا وی کروایا گیا۔ جاندیاں انگریز افسر کھوہ آلے چوک وچ اوہنوں پھاہے چڑھوا چھڈیا۔ اُتوں سرداری تے لمبڑداری باہروں آئے دھاڑویاں نوں دان کر گیا۔ جیہناں بارے سُنیا ہے وڈی جنگ وچ انگریز پاسیوں لڑدے رہے...... جھنگ وچ آکھدن سردار سمے خاں سیال دی اولاد نال ایویں ہوئی ہے۔ میں آہناں ایہہ تے اوہ راٹھ ہائن جیہناں انگریزاں اگے نیوں کے بھوئی آں ناویں پٹیاں چڑھائیاں تے تہاڈے نال انگریز کیہ کر سکدے نیں تسیں آپ جاندے ہو سو، میں کیہ زبان کھولاں...... ایس ایلے تاں چُپ ہزار بہتر اے۔'' راحمو کاٹھیے دے مگروں انج جیویں ساریاں نوں سپ سُنگھ گیا ہووے۔

نُور محمد، کجھ چر تیک اپنا کمزور ہتھ ہوا وچ ماردا رہیا مُڑ کے اوہدا ہتھ بے جان ہو کے منجی تے ڈگ پیا۔ اوس وریام نوں اپنے نیڑے سدیا، تے آکھیوس، ''پُتر، میں گھڑی دو گھڑی دا مسافر آں۔ امریندر، من پریت تے اوہناں لوکاں نال جو بیتی...... جو میں سُنی ہے۔ ہانہہ پاٹ گیا ہے میرا...... امرتا، ہُن تیرے تے اللہ دے سپرد ہے۔ اُنج ای جیویں حالاتاں نوں اسیں اپنے موافق بنا کے رکھیا ہے تے سمے دے جبر نوں اپنے اُتے نہیں گزرن دتا۔ تُساں وی اوویں ای کرناں ہے۔ اوویں ای ریت نبھاونی اے۔ ایہہ ساڈے لہو وچ ہے۔ اسیں چُپ کائی نہیں رہناں، اج نہیں تے کل نیاں کرنا ضرور ہے۔''

نُور محمد حالے ہور، وی گلاں کرناں چاہوندا آہا پر بولدے بولدے دی واج رک گئی انج جیویں آسنگ ای نہ رہ گئی ہووس:

کوئی وی نیاں ہوون توں پہلاں نُور محمد اپنے دادے وساہرے خاں دے نال جا، رلیا۔ ایس قبیلے دیاں گوراں ودھدیاں ای جا رہیاں ہائن۔

''بُرالا جوگیاں'' دے ہورس لوکاں لئی تاں میرو مراثی بھاویں ان سونہاں ای ہوندا۔ پر نواپیئے تاں اوہنوں بھینی دا موڑ مڑدیاں ای سیہان لیا آہا۔ اوہ سگواں اُنج دا اُنج ای آہا۔ اوہدی دیہہ بھاویں تھوڑی کو ہنڈھی ورتی لگدی...... نواپیئے جھبدے ای وریام نوں سد کے دسیا: ''ایہہ جیہڑا اک دو بندیاں نال وستی وچ آیا ہے ایہو ای میرو مراثی ہئی...... جیہدے ہتھیں بکسا ہے، بھلا پتا تاں کر ایہہ ایتھے کرن کیہ آیا ہے؟'' تے وریام جیہڑا اپنے پیو توں میرو مراثی بارے کِنی واری سُن چکیا آہا...... کنسو، لین لئی باہر نکلیا۔ کھوہ دے نیڑے چھپر، بیٹھ پورا مجمع لگا ہویا آہا۔

پچھلے کجھ سمے توں بار دیاں وکھ وکھ ابادیاں وچ طرح طرح دیاں بماریاں لگ رہیاں ہائن۔ اوہناں وچوں اک موذی مرض ملیرے دی آہی، تے کیئیاں وستیاں وچ تاں طاعون دی بیماری عام کھلر گئی آہی...... ولایتی تے دیسی طرح دیاں دوائیاں لے کے جیہڑا حکیم بُرالا جوگیاں وچ آیا آہا اوہدا آکھنا آہا جو ایہہ بماریاں ایتھوں دے وسنیکاں وچ ورھیاں توں ہین۔ جدوں کہ خلقت دا آکھناں آہا۔ جدوں دیاں نہراں باراں وچوں لنگھائیاں گئیاں نیں۔ پانی راہیں آون آلے زہریلے کیڑیاں تے مچھر وجھوں ایہہ سارا کجھ ودھ رہیا ہے۔ ''بُرالا جوگیاں'' نہر دی حد توں تھوڑا کو دور ہوون وجھوں ایہناں بماریاں توں بچیا آوندا آہا۔ پر ویڑھے مصلیاں دی اک بالڑی نوں طاعون ہو گئی آہی جیہدی وجھوں ہُن ساری وستی وکھتاں نوں پھڑی ہوئی آہی۔

میرو مراثی نوں پتا لگ گیا آہا جو وریام ولّارا دا پوترا ہے تے ایس ناتیوں اوہ گھنے خاں دا وی پوترا ای لگا۔ اوس وریام اُپر ایہہ ظاہر کیتے بناں جو اوہدا واسطہ وریام دے وڈکیاں نال رہیا ہے وریام نوں دسیا، ''ورھے ہو گئے اوہ انگریزاں دی خدمت گاری وچ

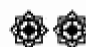
رُجھا ہے۔ ایس خدمت خاطر وجھوں اوہدے پُتراں نوں بھوئیں وی الاٹ ہو گئی ہے۔ اوہ آپ ای واہی بیجی توں بھجدا ہے۔ ایہہ اک تریجا بندہ جو سانوں گھوڑیاں تے لئی وداہے۔ مموریے فتیانے دا پوترا ہے۔ ساڈے ارگے جیّیاں نوں ایہناں راٹھاں دی نوکری وچ ہونا چاہیدا آہا۔ ویلا ویکھو کیہ آ گیا ہے ایہہ سانوں اسوار کرا کے تھاؤں تھائیں اپڑاوندا ہے...... مُڑ انج جیویں میرو مراثی وریام نال کائی راز سانجھا کردیاں ہویاں بولیا، ''ویکھن نوں تے میں ڈاکٹر نال دوائیاں دا بکسا لے کے ٹُردا ودا آں۔ پر اصل گل ایہہ ہے جو سرکارتوں لوکاں بارے ساری خیر خبر میرے راہیں ای اپڑدی ہے۔ اوہ انگریز سرکار بارے کیہ سوچدے، کیہ گلاں کردے۔ کیہ ارادے رکھدے نیں۔ ایتھوں تیک جو سرکار دے خلاف کسے لڑائی دی تیاری تاں نہیں کر رہے۔''

میرو مراثی ہُن جیہدیاں ہڈیاں وی کڑکدیاں تاں انج لگدا جیویں کسے پُرانے سُکے رُکھ دی کائی ٹاہنی ترٹ رہی ہووے۔ اوہ انگریزاں دا کار خاص بنیا ودا آہا۔ وریام نوں میرو دیاں گلاں سُن کے کاوڑ تاں بہوں چڑھی پر جدوں اوس مموریے فتیانے، سمے خاں سیال دے پوتریاں نال ہوئی کار، بارے سوچیا۔ جدوں امریندر تے من پریت نال جلیانوالہ باغ وچ ہوئے دھروہ بارے سوچیا تاں چُپ کر کے بہہ گیا۔ کچّی وٹیوس تے اپنے ای لہو دے دو گھُٹ بھریوس...... وریام سوچدا آہا جیویں اوہدے پیو نُور محمد آکھیا آہا انگریز نال اک اخیرلا یدھ ہوناں تے برضرور ہے پر کدوں؟ ایہدے بارے اوہ کجھ ناہں جاندا...... مُڑ کے اوہنوں میرو مراثی دی مموریے فتیانے دے پوترے بارے دسی گل چیتے آ گئی۔ او دو دلیلا جیہا ہوندا رہیا۔ میرو اوہنوں دسیا آہا۔

''کجھ ورھے پہلوں جدوں برکھا نہ ہوون پاروں منجی دی فصل تباہ ہو گئی تاں ایہی مموریے فتیانے دا پوترا احما فتیانہ تے کنے ای ہورس زویں دار نہ تے مالیہ ای تار سکے نہ ای اوہناں دے اپنیاں گھراں وچ کجھ کھان نوں آہا...... تاں محکمہ مال آلیاں ایہناں

نوں مالیہ تارن دا آکھیا...... اوہناں آکھیا،"اوہ تاں آپ پائی پائی دے متھاج نیں، ایس واریں اوہناں توں مالیہ نہ لیا جاوے۔ پر تحصیل دار دا حکم آہا جو اوہناں نوں ہر صورت وچ مالیہ تارناں پوے گا۔ ایہہ حجت کردے رہے اوہ منگدا رہیا۔ گل جدوں انگریز بہادر تیک اپڑی تاں اوہ آپوں سپاہی لے کے اوتھے اپڑ گیا۔ ہتھ بنھ دتے تے ڈھچے لجا کے ایہناں نوں جھکا چھڈیوس تے ایہناں دیاں پُشتاں تے بھارے پتھر رکھوا چھڈیوس۔ ایہہ پیروں واہنے، سڑدی بلدی روڑاں آلی بھوئیں تے کلپدے۔ ایہہ سزا ایہناں نوں کنے ای دناں تیک دتی جاوندی رہی...... شام نوں ایہناں نوں اپنے اپنے کماں تے گھلیا جاندا۔ گل ایتھے ای نہیں مُکی ایہناں نوں سرکار الوں نوٹس اپڑے ایہناں دی بھوئیں قرقی ہو گئی تے جو سلوک ایہناں دیاں زنانیاں نال کیتا جاندا اوہ تاں دسن جوگ ای نہیں۔ اوہناں دے سینیاں وچ شکنجے جڑ دتے جاندے، پِٹھاں تے بیت دیاں سوٹیاں ماریاں جاندیاں۔ جدوں اوہ پیڑ وجھوں کلپدیاں تاں ایہہ ساہمنے کھلوتے کھڑ کھڑ ہسدے...... اک گل ہور ہے میں تے جتھے جتھے جاوّنا، لوکاں دی بھلیائی لئی اوہناں نوں سرکار دا وفادار راہن دا ای آکھناں...... میری عمر لنگھ گئی ہے، ویکھدیاں جو ایتھوں دیاں بندیاں نال ایہہ کردے نیں۔ اوہدے مگروں اوہناں نوں نموشی نال مر ای جاوّنا چاہیدا ہے۔" اوس ایہہ گل اوہدے ہور نیڑے ہو کے کیتی: "ملکہ نے دیس تے قبضہ کرن لئی گھٹ ودھ پنج لکھ بندے ماردین دا حکم دے دتا ہے......"

پر ایہہ وی حقیت ہے بندے مارن آلی گل اونی نہیں کُھلی آہی جنی ہر وجے، ہر پاسے جوکاں لاون لئی آون والیاں دی گل کُھلی ودی آہی اوہناں دا آکھناں آہا جو بندے دے وجود وچوں بماریاں دا جن کڈھن آسطے اوہناں نوں جوکاں لا کے گندا لہو کڈھناں ضروری ہے۔"

17

پانی کیکر بھراں

وسّتی دے وچکار اُسرے کھوہ دے چار مُنے ہائن تے ایہناں چاروں مُنیاں تے چار چرخڑیاں لگیاں ہوئیاں ہائن۔ جیہڑیاں وسّتی دے چاروں بازاراں دے آہمنے ساہمنے ہائن۔

شام دا ویلا ہے، راحمو کاٹھیے دی دھی پانی بھرن آلے بھانڈے گُچدی جاندی ہے تے نِمھی نِمھی واج وچ اک گاون وی گاوندی جاندی ہے۔ وسّتی وچ ہوئی ڈھلیریاں دی گُڑی دے ویاہ وچ گانویا ایہہ گاون اج کل ہر مٹیار دے ہوٹھاں تے چڑھیا آہا۔

"پانی کیکر بھراں

ہریاں ہریاں ونگاں، سلیٹی میری بانہہ

پانی کیکر بھراں

بھج گئیاں ونگاں، مروڑی میری بانہہ

پانی کیکر بھراں

شوہدا میرا چودھری، چودھری توں ڈراں

پانی کیکر بھراں

جیٹھ جمعدار، اوہدیاں فوجاں توں ڈراں

پانی کیکر بھراں

ہتھ اوہدے غلیل تے غلیلیاں توں ڈراں

پانی کیکر بھراں''

امرتا، ڈھاکاں توں بھانڈے لاہندی ہوئی، ''ہائے امبڑ یئے، آکھدی ہے، راحمو کاٹھیے دی دھی گھابر کے چُپ کر جاندی ہے۔ امرتا، بھانڈے گُچن لگ پوندی ہے، تے راحمو کاٹھیے دی دھی لاں سنے بوکا، کھوہ وچ سُٹدی ہے۔ بوکے دے پانی تے جا کے وجن دی واج توڑ اوہناں تیک اپڑدی ہے۔ اوہ اپنے چاروں بھانڈے بھر کے امرتا نوں چکوان دا آکھدی ہے۔ ترے بھانڈے سر، اُپر جدوں کہ اک کچھ وچ ماردی کھوہ دی پدھر تے کھلرے پانی توں بچدی۔ لک مٹکاوندی ہوئی گھراں نوں ٹُر جاندی ہے۔اک اک کر کے مٹیاراں کھوہ تے اکٹھیاں ہون لگ پوندیاں نیں۔ بھانڈے لتھن، گُچن، لاواں کُھچن تے پانی بھریون دیاں واجاں دے نال نال مٹیاراں دیاں آپت دیاں گلاں دی مٹھی گونج اُبھردی ہے۔ ایہدے وچ امرتا کور دی واج نہیں۔اوہدی واج کِتے اوہدے وجود اندر ای سہم کے گھٹی ہوئی لگدی ہے۔

کجھ گبھرو جیہناں دے دل کھوہے تے آئیاں مٹیاراں نوں ویکھ کے دھڑکدے نیں۔ بودے واہ کے، لاچے پا کے، تے کھسے چکاندے ہوئے نیڑیوں تریڑیوں لنگھن دا جتن کردے نیں...... اینے نوں ہرے بانے وچ ہتھیں کھونڈا، پیریں کھڑاواں تے گوڈیاں توں پلیاں تیک لوہے دیاں کڑیاں وچ پُرتا اک بزرگ آوندا ہے۔ اک مٹیار دے اگے لپ ڈاہندا ہے۔ ایہہ مٹیار امرتا ہے اوہ ٹھنڈے، مٹھے پانی دا بوکا بھر کے اوس بزرگ نوں پانی پواندی ہے۔ بچیا ہویا پانی اوہ بزرگ آپنے ہتھاں،مونہہ تے پیراں تے سٹدا، دعاواں دیندا اہویا اگانہہ ٹُر جاندا ہے......

بُرالا جوگیاں، وی کیہی عجیب وستی ہے۔ ایہدے وچ آون تے آ کے اباد ہوون آلے لوکاں دی تقدیر مُڈھ قدیم توں سُکی سڑی ول آ تنگ ہوندی ہے۔ جوگھٹ ای ہری بھری ہوندی ہے۔ تقدیر لوکاں نال ہمیش اک نواں کھلواڑ، اک نویں کھیڈ رچاون لئی ایہناں نوں ایتھے اکٹھیاں کردی ہے۔ مُڑ کے کدی طوفاناں تے ہنھیریاں بن کے تے کدی مارو جنوراں کدی دھاڑویاں دی صورت وچ کدی چودھریاں تے حاکماں راہیں، کدی قانون تے قاعدیاں دیاں جمع بندی بن کے تے قتلاں تے اُچالیاں دے روپ وچ ایہناں اُتے ورت جاندی ہے۔

بُرالا جوگیاں، دی وستی شام دے گوڑھے انھیرے دے تھاہ شوہ وچ گواچ جاوٗندی تاں اوہناں دیاں کیتیاں گلاں، کنسوئیاں آ تنگ، ویڑھیاں تے کھکھوریاں نال اباد چوپالاں وچ ہلن لگ پمدیاں۔

بُرالا جوگیاں، جوگیاں دی اباد کیتی ہوئی وستی ہے جوگی ایہنوں اباد تے کر گئے پر ایتھے ٹک کے رہے کدی نہ، پر ہمیش ایہدی راکھی کسے جوگی دے ذمے ای ہوندی۔ ہُن ایہدا راکھا راول جوگی ہے۔ شامیں کھوہے تے آ کے امرتا توں ٹبک وچ پانی بھر کے پین آلا راول جوگی ای تاں آہا۔ بھاویں راول دھاڑویاں دے ورودھ جانگلیاں دے نال ہے وستی وستی پھردا ہے تے اوہناں اُپر واپرن آلی کروپی تے ہونی بارے اوہناں نوں آ کے پہلاں ای دس دیندا ہے۔ اوہ فصلاں، رُکھاں، جنوراں تے منکھی سُکھ ساند، صحت، بماری تے علاج کرن آلیاں جڑیاں بوٹیاں بارے جاندا ہے۔ لوکاں نوں سفنیاں تے حقیقت وچ آ کے اوکڑاں وچوں نکلن دیاں راہاں دسدا راہندا ہے۔ اوہ بار تے بار، بارے بنیاں پرانیاں دھرانیاں کہانیاں دا جانو ہے۔ لوکاں نوں کہانیاں سناوندا ہے۔ اوہناں دا من پرچاوندا ہے تے بھلے ہوئے راہیاں نوں سدھے پدھرے رستے تے لاوندا ہے۔ اوہ قسمتاں دا حال جانن آلا جوسی تے کھڑے سُفنیاں نوں بھالن آلا کھوجی ہے پر اج شامیں اوہ وستی ٹھہریا

کیوں نہیں؟ اوس ایتھوں کجھ کھادا پیتا کیوں نہیں۔ اوس کوئی کہانی کیوں نہیں سنائی؟''

اوس صرف کھوہے دا ای پانی کیوں پیتا ہے؟

کیہ اوہدا پانی پیون کسے آون آلے ویلے وچ کسے ہونی دی علامت ہے؟ تے اوہ وی کھوہ دا......؟ جدوں کہ نہر تاں وستی دے لہندے ال ای وگ رہی ہے۔ اوہ نہر دی پٹڑی تے لگ کے بار وچ کیوں نہیں وڑ گیا۔

....

پہلوں کھنڈی دی واج گلیارے وچ اُبھردی ہے مُڑ کے اوہ برانڈے وچ آوندی ہے۔ امرتا، جاندی ہے۔ ایہہ نواپیے ہے۔ چٹے سفید والاں، چٹے سفید مُکھڑے اُتے چٹے ای رنگ دی چادر۔ تھلے ہمیش آ نگ کالے رنگ وچ رنگیا ہویا کھدر دا باناں۔ نواپیئے دا ویڑھے وچ موجود راہناں، اوہنوں انج لگدا ہے جیویں کوئی نیک روح ٹُردی ودی ہووے۔ گھر تے باہر ساریاں آسطے خیر تے برکت ونڈدی ودی۔ پر کجھ دناں توں اوہدی ڈھی ہور نیوندی جاندی آہی۔ امرتا، نواپیے نوں اپنے ساہمنے ورھیاں دیاں پوڑھیاں توں تھلے لتھدیاں ویکھیا آہا۔ آخو، اک عمر آوندی ہے جدوں تسیں اک ای ویلے وچ پوڑھیاں چڑھ وی رہے ہوندے او تے لتھ وی......

امرتا، اپنی ماں توں سنیا آہا۔ جو دائمی محبت رواجاں تے یاداں واسطے نروئے پانی آ نگ ہوندی ہے۔ جو محبت دے رُکھڑے نوں ہریاں بھریاں تے ساوا کچوک رکھدی ہے پر اتھے بُرالا جوگیاں وچ تاں اجیہا کوئی نہیں دسدا جیہنوں اسیں محبت دا، ہریا بھریا رُکھ آکھ سکیے۔ اسیں تے انج جیویں ہر اوس شے نوں بھل رہے آں۔ جو ساڈے وجود، ساڈی ہوند نوں ثابت سالم رکھ سکے۔ ثابت سالم رکھ سکدی ہے۔ نواپیئے نے وی انج جیویں امرتا دی سوچ نوں پڑھ لیا ہووے تے سوچ دا جواب سوچ نال ای دیوناں چاہوندی ہووے، اوس کجھ ای دن پہلوں امینے سُنیارے توں اپنیاں کناں دیاں والیاں آ نگ ای وڈیاں

وڈیاں والیاں امرتا آسطے بنوائیاں۔ چلدی پھردی، گلاں کردی، کم کردی امرتا دیاں ایہہ والیاں ہلدیاں تاں ننج نواپیئے دی روح وچ تانگھ دے پھُل کھڑن لگ پمدے۔ ''کوئی چنگا جیہا سکھ گھر ویکھ کے امرتا نوں اوہدے گھر ٹور دیاں۔'' ...... وریام، آسطے، وِیسے خاں دی پوتری نوں اپنے ویڑھے لے آواں۔'' اوس امرتا دے ہون آلے بندے آسطے چاندی دے ڈھولنے، رکھاں تے مُندریاں خالص سوئنے دیاں مڑھوا وی لیاں ہائن...... مُڑ کے کھونڈی دی واج آنگ ای اک واج ویڑھے وچ گونجی۔ ''امرتا دھیئے! ایدھر تاں آ، میرے نیڑے۔'' امرتا نیڑے آئی تاں نواپیئے اوہدے کن دیاں والیاں نوں چھوہندیاں ہویاں آکھیا، ''دھیے، ویلا تیرے ویاہ دا ہے میں ایہہ شگن اپنے ہتھیں پورے کر کے جاوناں چاہوندی آں۔'' انج جیویں ایہہ گل کردیاں اوہدے ہوٹھ کمب رہے ہوون۔

''نہیں اماں بڈھیئے۔'' امرتا ہمیش آنگ پیار بھرے سبھا وچ اوہنوں آکھیا۔

''نہیں کیوں؟ ویاہ دی گل وچ 'نہیں' بدشگونی ہوندی ہے۔''

''اماں بُڈھیئے، میں جلیانوالہ باغ وچ ہوئے دھروہ تے اوہدے مگروں اُٹھن والی نابری دی لہر نال ویاہی گئی آں تے تیرے شگناں دے چاء میں ہُن ہور طرح پورے کراں گی۔''

امرتا، دی ایس گل اندر بھاویں کوئی فلسفہ آہایاں نہیں، پر ایہہ گل نواپیئے دے پلّے پئی اُکا کائی نہ۔ نواپیئے دے سر دا سائیں وی تاں ایس قہر ہتھوں لُدھ پُڑھ گیا آہا۔ مُڑ کے امرتا دی کیتی ہوئی گل نواپیئے وریام ساہمنے دھری تاں اوس اپنا سر انج ہلایا جیویں سبھ کجھ سمجھ گیا ہووے۔ مُڑ اووِیں ای چوپال نوں مُڑ گیا تے کمی نوں گھل کے مربعے توں راجمو کاٹھیے نوں سدوالیوس۔ جیویں کوئی ضروری گل ہُنے دی ہُنے نجھٹناں چاہوندا ہووے......

ولیے دے ویاہ بارے کوئی گل نہیں ہوندی آہی، شروع لا، توں ای۔ ہُن تاں انج ای اوہدی عمر دی پرچھائیں ڈھلدی پئی آہی۔ اوہدے ویاہ بارے کوئی گل کردا وی

تاں کون؟ امینے سُنیارے نوں مل کے گہنے گھڑاون آلی تاں آپوں ای بار دی ڈونگھی نیں وچ گواچ گئی۔ اوہ آپ وی مٹی نال مٹی ہو گیا آہا۔ اودوں جدوں اوہنوں کنسو ہوندی ہے جو انگریز ہر پاسے واہی تباہی پھیر رہیا ہے تے ہر اوس بندے نوں بھوئیں تے واہی بیجی توں ہٹا کے اوہدا مُل سواہ کر دیندا اے۔ جیہدے بارے اوہنوں پتا لگدا ہے جو اوہدے من وچ انگریز وِرودھ انتقام دی نکی جیہی چِننگ وی بلدی ہے...... ولیے خاں سوچدا، جیکر اوہنوں وی بھوئیں گڈن توں ہٹا دتا گیا تے اوہناں دی بھوئیں کسے ہورس نوں دے دتی گئی تاں اوہ کیویں جیوے گا؟"

ایہی مسئلہ وریام دے ساہمنے آہا ایس لئی اوس ایس مسئلے نوں پنچایت ساہمنے دھرن دا سوچیا آہا۔ "برالا جوگیاں" تیکر انگریز سرکار نہیں پُجّی تاں ایہدا مطلب ایہہ نہیں کہ اسیں اوہناں دیاں اکھاں توں پروکھے واں۔ سانوں پتا لگ رہیا ہے جو وڈی جنگ وچ اوہدے لئی فوج بن کے لڑن آلیاں تے کسے وی طرح اوہناں دی امداد کرن آلیاں نوں انگریز وڈے عہدے دے رہیا ہے اوہناں نوں زمیناں الاٹ کر رہیا ہے۔ ایہدے وچ اُبھردی لاہم دے تے وڈے شہراں دے لوکی ڈھیر نیں۔ ساڈے ارگے جانگلی جو اوہدے بھاویں مخالف ہین یا نہیں اوہ تاں انج جیویں اوہدے جُتّے تے سپ آنگوں ڈنگدے نیں۔ گل ایہہ ہے جو جیکر اوہ برالا جوگیاں، وچ وی ایہو کجھ کرن آئے تاں سانوں کیہ کرنا چاہیدا اے؟" وستی آلیاں نوں ایتھے اکٹھیاں کرن دا مُڈھلا مقصد وی ایہی ہے۔ وریام اپنی گل مُکائی تاں ڈھیر چِر تیک پنچایت وچ ڈونگھی چُپ ای رہی۔ اخیر چِر کے راحمو کاٹھیا بولیا:

"سانوں آون والے حالاتاں نوں ویکھناں چاہیدا ہے۔ میں ایہہ گل پہلوں وی کر چُکیاں...... ہو سکدا اے جو کجھ باہر ہو رہیا ہے اوہ بُرالا جوگیاں وچ نہ ہووے۔"

"ایہہ کیویں ہو سکدا ایے؟" گھگھریائی ہوئی ایہہ واج پرہیا نے پہلی واریں

سُنی۔ ولیے خاں، ھُٹے دی نڑی مونہہ وچوں کڈھدیاں آکھیا۔ اوہ بولیا تے مُڑ بولدا ای گیا:

''تسیں سنیا نہیں آہ، میرے پتر پرنُور محمد مرگ آلی منجی تے پیاں پیاں کیہ آکھیا آہا۔ اوس آکھیا آہا۔ ایہہ انگریز تہاڈے توں تہاڈیاں زمیناں کھوہ کے کسے ہور نوں دے دیون، گھر بار ساڑ چھڈن۔ تہاڈے کھوہ تے کھوہاں تے پانی تہاڈے کول نہ راہن دیون تے ساڈی آل اولاد نوں بھکھاں تے تسیہے دیون۔ اجیہا ویلا آون والا ہووے۔ سانوں پتاوی ہووے تے اسیں بناں کسے تیاری دے اوس ویلے نوں اُڈیکدے رہیے کہ جدوں سر تے آوے گی تاں اودوں ویکھ لاں گے؟''

''ٹھیک آکھدا ہے چاچا ولیا، مینوں یاد ہے۔ مینوں پیو سدّ کے آکھیا ہا۔ اوہناں من پریت تے امریندر نوں نہیں ماریا اوہناں میری بھین تے بھنوئیے نوں ماریا تے اوہ سیکڑیاں لوکی جو مارے گئے۔ اوہ ساڈے ای لگدے لیندے ہائن۔ رکتوں باہروں نہیں آئے ہائن۔'' وریام اج جیویں ساہ لین لئی چُپ ہویا۔ تاں راحمو کاٹھیا وچوں دی بول پیا:

''تسیں سردار او، تہاڈا فیصلہ ای اخیرلا فیصلہ ہووے گا پر ایہہ گلاں وی یاد رکھو، جو ہروستی، ہر تھاہر تے ہر طرح دی ہون آلی گل انگریز تیک لازمی اپڑدی ہے۔ کیویں؟ کوئی ذیلدار اپڑاوندا ہے۔ بیلدار یاں تحصیلدار۔ اوہ ایتھوں دے ای، ساڈے وچ دے ای بندے ہوندن...... اک ہور گل یاد رکھنی وی لازمی ہے۔ تسیں کس طرح دی تیاری کرو گے۔ اوہ جیہڑے آزاد ہند فوج وچ رلے ہوئے نیں تے ساڈے آنڈھ گوانڈھ وچوں اُٹھ کے ایہناں نابراں نال جا رلے نیں، بھگت سنگھ دی واج ہر روز ودھدی جا رہی سنیندی پئی ہے۔ پر مُڑ وی جیویں ساڈی مخبری ہوندی ہے۔ سانوں کوئی پتا ہے۔ کوئی خبر ہے۔ کجھ سنیا ہے اسیں۔ ایہناں نابراں دے اندر وی انگریز اپنے جاسوس گھتے ہوئے نیں۔ مینوں تاں لگدا ہے اج یاں کل، کُل تھاہراں تے انگریز قابض ہو جاسی۔ ایہہ اسیں سوچناں اے جو اسیں گھٹے وچ رُل کے گھٹا ہونا ہے یاں ہوا دا مہاڑ ویکھنا ہے۔''

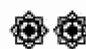
راحمو کاٹھیے دی گل مکی تاں پر ہیا آلیاں ویکھیا جو پیرو جیہڑا اُہن حیاتی دے دریا دی دوجی من تے لگن آلا آہا تے اپنے بُت دیہہ توں کجھ ای دناں دا پروہناں لگدا آہا، اوس اپنا نیزہ پھڑیا...... نیڑے کھلوتی مُشکی گھوڑی تے پلاکی ماریوس تے اوس لاہے ٹُر وگیا جدھر اج تیک کوئی گھٹ ای جاوندا آہا۔ خورے کیوں، کیہ جانیے؟ پر ایس توں وی ودھ ایہہ گل ہوئی جو سارے اوہنوں جاندے نوں ویہندے رہے پر کسے نوں توفیق نہ ہوئی جو کوئی اوہدے توں پُچھ ای لیندا کہ وہ کدھر نوں جا رہیا اے تے کیوں؟

....

مُڑ کے وریام، پیرو بارے جدوں وی سوچدا۔ ایہی آکھدا: ودھ توں ودھ اک ادھ انگریز دا گاٹا کس لیا ہونا ہیسو، اپنے کمزور ہتھاں وچ پھڑے ہوئے رومال نال، پر اوہ نہیں جاندا جو ایتھے بُرالا جوگیاں وچ اوہدے دو ہتھاں دے نہ ہوون نال اسیں کنے ہتھل ہو گئے آں۔"

بُرالا جوگیاں، وچ راہن آلیاں دی حیاتی اُنج ای اگے ٹُردی رہی جیویں اجیہیاں وستیاں وچ راہن آلیاں دی ٹُردی راہندی اے۔ انج جیویں اوہناں راحمو کاٹھیے دیاں گلاں نوں من لیا ہووے۔ انج جیویں اوہ کسے ہونی نوں اُڈیک رہے ہوون۔

چیتر دی اک کوسی شام راول جوگی نوں ایتھوں لنگھدیاں ویکھیا گیا، آکھدے نیں،" اوہدے ہتھیں کھونڈی دی تھاہرے کنگ آہی جیہدے اُتے اوہ گاوندا جا رہیا آہا۔"

18

آ وو نی بھیناں رل گاوونی گھوڑیاں

بُرالا جوگیاں ہُن اجیہی وستی آہی۔ جتھے حیاتی دیاں لوڑیندیاں سبھے شیواں لبھ جاندیاں۔ بُرالا جوگیاں تے پکی ماڑی نیڑے لائل پور، دے ناں توں اک وڈی منڈی بن گئی آہی۔ دوسا بھرلاٹی فجراں سارا ای اپناں گڈا، جو لیندا، جیہندے اگے خچر بدھا ہوندا، شام چین توں پہلاں سودا لے کے وستی اپڑ آوَندا۔ کدی کدی راحمو کاٹھیا وی اپنے شوقی ٹانگے اُتے منڈی جاوَندا تے کدی نرا ٹانگے تے دو چار لوکاں نوں بٹھا کے پکی سڑک تے دور تائیں جھوٹے دِواندا۔

مرد، کم کارتوں ویہلے ہو کے چِٹے خمور کپڑے پاوَندے۔ جیہناں نوں دھون لکیاں نیل لایا جاندا۔ دھون مگروں وی جیہدے نشان رہ جاندے۔ نیل، کپڑیاں وچ رلی میل کھا جاندا...... وڈی عمر دیاں کجھ زنانیاں کالے بانے پائی چرخے ڈاہ کے ایدھر اودھر دیاں گلاں کر کے دینہہ لاہن دا جتن کردیاں۔ جوان مٹیاراں پانی بھردیاں...... وستی وچ ہوون آلے ویاہواں، شادیاں تے گاون گڈھدیاں۔ سمّی کھیڈدیاں، چھیمبیاں دے رنگے ہوئے کپڑے، سوئنے دیاں والیاں تے کانٹے پاوَندیاں۔ کواریاں چھوہریاں کناں وچ

چاندی دے بُندے، والیاں یاں پھیر سوئنے دے بنائے ہوئے دُر ورتدیاں۔ اوہناں دے پہراوے توں پتا لگ جاندا جو ایہناں حالے پرنیوناں ہے۔

کتیں دی تریہہ ہو گئی آہی مگھر سر، نوں آن چڑھیا آہا...... نواپیئے گھنڈی پھڑی، کے نین دے سرتے روں دی گٹھڑی دھریوس تے پنجوان لئی ٹرن لگی تاں امرتا اوہنوں روک لیا۔ رضائیاں، تُلائیاں دا کپڑا اپنے ہتھیں کردیاں آکھیوس: ''تسیں سارا دیہنہ اوتھے پنجے کول ہڑ ضرور بھنوانے نیں میں جاوندی آں۔''

نواپیئے عمر نال اپنی گُھر دی، کنبدی واج وچ آکھیا: ''جوان جہان دھیاں گھرے ای سوہندیاں نیں۔ پُتری، تھوڑا جیہا ٹُر لاں گی تاں ٹنگاں نِسل ہو جاسن نالے کوئی بڈھڑی ٹھیری ٹکر پئی تاں اوہدے نال کائی دُکھ سُکھ کر لیساں۔''

''امّاں، توں ٹنگاں نِسل کرن تے دُکھ سُکھ کرن ضرور ٹُر، پر میں وی نال ای جاساں۔ نالے کِنی واری تہانوں آکھیا ہے میںوں دھیاں آنگ نہ سمجھو، جوان جہان تاں اُکا نہیں...... توں نہیں جاندی ایں امّاں بڈھیئے! ورھے ہو گئے میں اندروں بدل گئی آں۔''

امرتا دی گل سُن کے نواپیئے چُپ کر گئی۔ پر اوہدی کھونڈی کِتے کِتے روڑاں آلی پکی بھوئیں تے لگدی تاں واج ضروری اُبھر دی۔

سوجے پنجے، نواپیئے تے امرتا دے کوٹھڑی وچ وڑدیاں ای اوتھے پہلوں توں پئی رُوں نوں اک پاسے کیتا۔ اوہناں دی روں لے کے بھوئیں تے وچھاون لگ پیا تے ہر آری وانگوں ایہہ گل کیتوس:

''ویکھو، نا ایہنوں آکھدے نیں ویلی ہوئی رُوں، مجال ہے جو کوئی وڑیواں، پھُٹی وچ رہ جاوے۔'' اوہ جاندا آہا جو روں نواپیئے آپ ویلدی ہے۔ تے گل ایہہ آہی جو ہر وساکھی تے نواپیئے اوہنوں دو چار پڑوپے کنک ودھ پا دیندی۔ ایس پاروں دوجے گھراں اچوں آون آلی روں وچ وڑیویاں دا ہوونا تے نواپیئے دی ویلی ہوئی رُوں وچ

وڈیویاں دا نہ ہووناں لازمی امر آہا...... اک نظر اوس چھت نال لگے ہوئے گنڈے وچ پھسی کمان، تندی تے رسّے نوں ویکھیا تے ہتھیں پھڑی مُنگلی نوں تار، اُتے مارن لگ پیا۔ اک ہنری چنجے آ نگ اوس دوجے ہتھ وچ تاڑا پھڑ لیا۔ دھک دھک، تھے تھے دی واج ودھن لگ پئی۔

اک دو جوان نگاہاں امرتا دے وجود اُپر ضرور پیاں پر نواپنے نال دُکھ سُکھ سانجھا کرن لئی کوئی زنانی نہ اپڑی۔ اوہ وان دے موڑھے اُپّر کھونڈی کھاڈی بیٹھ دھری ڈونگھیاں سوچاں وچ گواچی رہی۔

مگھر لنگھ گیا۔

پوہ آن ڈھکا۔

چنجے توں بھروائیاں ہوئیاں سوتاں منجیاں تے وچھ گئیاں۔

نویاں فصلاں بیجن آسطے کیاریاں وچ پانی بھر دتا گیا۔ دُہراں، تہراں لگ گئیاں...... فصلاں گڈیاں گئیاں پر فصلاں بارے وریام نال چھڑیاں راحمو کاٹھیے دیاں گلاں نہ مُکنیاں ہائن تے نہ ای مُکیاں۔

وریام ڈونگھی سوچ وچ ڈُبیا سوچدا...... اوہ انگریزاں ورودھ لڑن توں کیوں انکاری ہے۔ کیوں حیلے بھانے لبھدا اودا ہے کیہ اوہ میرو مراثی دیاں گلاں سُن کے ای ریک گیا۔ اودوں جدوں اوہ وستی وچ لوکاں دیاں بماریاں ویکھن حکیم نال آیا آہا...... کیہ اوہ اوس مان مریادا نوں گوا بیٹھا ہے جو اوہدے خانوادے دی خاص نشانی رہی، تے جیہنوں قائم دائم رکھن آسطے اوہدے دادے تے دادے دے بھراواں اپنیاں جاناں اپنے ای لہو دیاں لکیراں تے روڑھ دتیاں...... مربعیاں تے مال مویشیاں دی مالکی تے چودھراہٹ ای تے نہیں اوہنوں چُپ رکھی ودی۔ کیہ بہادراں تے سورمیاں دی ایہو ای نشانی ہوندی ہے جو وریام وچ دسدی پئی ہے۔"

''مینوں انج نہیں کرناں چاہیدا۔''

''میں ایس نموشی نال کیویں جی سکداں؟'' اوہ سوچدا۔

رنجکے دی کیاری تے بیٹھیاں ولیے خاں نواپیئے نوں اپنا سفناں دسیا۔

''میری ماں دوروں رُکھاں دی جھنگی وچوں بھجدی آئی تے مینوں انج سینے لایوس جیویں مینہ وسن مگروں روڑاں آلی بھوئیں وچوں اوہنوں کوئی خزانہ لبھ گیا ہووے۔''

''توں اوہدے آسطے خزانے آنگ ای تاں ہاویں، سوہنیا۔'' نواپیئے اوہدے سر تے ہتھ پھیردیاں موہ نال آکھیا۔

وستی دی بیٹھلی لاہے بہوں گھٹ رقبہ رہ گیا آہا۔ جتھے جانگلی لکر لادتے گئے ہائن۔ تاں جو کجھ سمے مگروں ایہہ بھوئیں وی گڈن جوگی ہو جاوے۔

جیہڑی بھوئیں بن گئی آہی اوہدے وچ کنک، رُوں، کماند، ماہ، مُنگی، مسر، چھولے گڈے جاندے۔ مکئی، جوار، تِل، گوارا، رنجکا، لوسن، شٹالا تے گھاہ عام ہوندا۔ شادیاں، ویاہواں تے گاواں، وچھیاں کٹیاں تے وچھے کوہے تے پکائے جاندے۔

پُڑاں آلی چکی نال گھراں وچ ای آٹا پیٹھا جاندا، بھاویں وستی وچ آٹا پیٹھن آسطے خراس لگ گئے ہائن۔ گھراں وچ آٹے دیاں سیویاں، حلوہ، پُوڑے، باجرے تے مکئی دیاں روٹیاں پکدیاں۔ چھولیاں دی پلی تے امبیاں دی چٹنی نال گُلی کھا لئی جاندی۔ بھنڈی، وتاؤں، گوبھی، کدو، دھاہنے، تھوم وصل تے مرچاں عام اُگدیاں...... بیر، شہتوت، پیلھوآں، ڈیہلے، لسوڑے، امب، جموں، نمبو، مالٹے، امرود عام آون لگ پئے۔ فصلاں دے بنیاں اُتے سیو بیراں دیاں قطاراں لگیاں ہوندیاں۔ حیاتی اپنے سُبھا اپنے ٹھہا وچ لنگھ رہی آہی۔ دُکھ، سُکھ، جمن، مرن تے ویاہ، منکھ پورے طور منائے جاندے......

وریام تے صاحباں دی منگنی ہوگئی۔ ویاہ دے دیہاڑ نیڑے توں نیڑے آون

لگ پئے...... پر مُلکھ وچ امن کوئی نا ہس۔

ہر چوک، ہر بازار وچ پھاہیاں گڈ دتیاں گئیاں۔

حیاتی مُڑ کے سُنگڑن، سمٹن لگ پئی۔ ڈرتے سہم، ہر جی دے جثّے وچ لہو آ نگ رکن لگ پیا......

باراں صاف ہوئیاں، جنگل وڈھے گئے، فصلاں پک کے گھر آون لگ پئیاں تاں گلاں ہوون لگ پئیاں جو انگریزاں واہی واناں توں ملکیت دا حق کھوہ کے نرا واہی بیجی دا حق دیون دا فیصلہ کیتا ہے۔ تدوں بھگت سنگھ تے اوہدے ساتھیاں انگریز خلاف بغاوت دا جھنڈا اچک لیا آہا...... باری دو آب ایکٹ تے آب کاری بل کِنے ای لوکاں نوں بغاوت تے مجبور کیتا کنیاں ای کالے پانی دی قید بھگتی تے کنیاں حیاتی دی قید توں مُکتی حاصل کر لئی۔ ایہناں وچ ای بھگت سنگھ وی رلا آہا۔ لاہور، وچ آزادی دے ایس سورمے نوں پھاہے لا دتا گیا۔ پچھوں خلقت اوہدے سوہلے گاویں۔ بھگت سنگھ دی شہیدی تے شاعری بنی۔ اوہدی شہادت اُتے بنی گھوڑی گھر گھر گاویں جا رہی آہی...... ویڑھے وچ کوسی رات لتھدی آہی جدوں نوا بیٔے نوں امرتا دی واج سُنیچی۔ اوہ ہولے ہولے گوں رہی آہی:

گل پھانسی دا سوہناں ہار وے ہاں

ماتا پیاری اج، ہنجھواں دا پانی

پئی پُتر اُتوں ہے واردی وے ہاں

بھین پیاری دیاں بھریاں نیں اکھیاں

ڈُلھ ڈُلھ پیندا اوچوں نیر وے ہاں

آوو نی بھیناں رل گاوو نی گھوڑیاں

راج گرو، سُکھ دیو وی ٹُر پئے

یاراں دے پکے جیہڑے یار وے ہاں

شمع وطن دے تن پروانے

چلے سدّن ڈولا مار وے ہاں

چالھی کروڑ تیری جنج وے لاڑیا

کئی پیدل تے کئی اسوار وے ہاں

آوو نی بھیناں رل گاوو نی گھوڑیاں

کھڑ کھڑ ہسدے، غم نہ کوئی

متھے تے لالی بے شمار وے ہاں

قوم لئی مٹن دا شوق دل وچ

رتجھاں رہیاں ٹھاٹھاں مار وے ہاں

آوو نی بھیناں رل گاوو نی گھوڑیاں

جد تک چمکن چن تے تارے

جد تک رہے سنسار وے ہاں

آوو نی بھیناں رل گاوو نی گھوڑیاں

رسی پھانسی دی شیر نے چُم کے

دتا تریک نوں شنگار وے ہاں

بلکاری امر ہویا دیش تے مٹ کے

بھگت سنگھ سردار وے ہاں

آوو نی بھیناں رل گاوو نی گھوڑیاں

جنج وے ہوئی اے تیار وے ہاں

جنج وے ہوئی اے تیار وے ہاں

ایہہ گاون گاوندی امرتا نوں سُن کے، کجھ سمے پہلاں امرتا نال اوہدے ویاہ

بارے کیتی گل تے اوہدے دتے جواب نوں یاد کر کے نواپئے دے ہوٹھاں تے ورسی کھلر گئی۔ مُڑ کے اوہدے اندر دُکھ بھر آیا۔ اوہدا من تے اکھاں گلیاں ہو گئیاں...... اوہدے ساہمنے امرتا دی اضائعیں جاندی جوانی دا دُکھ آہا یاں کوئی اپنا صدمہ، اوہ کوئی فیصلہ نہ کر سکی پر اوس منجی تے لمیاں پئی پئی نے اکھاں میٹ لئیاں۔ اکھاں میٹ لئیاں تے مُڑ کے اوس سگویں دا سگواں اوہی سفناں ویکھیا۔ جیہڑا اوس کجھ راتاں پہلے ویکھیا آہا۔

....

میرے نانے چودھری اروڑے خاں بارے خلقت کیہ کیہ گلاں کردی ہے۔ وتی دے ہورس لوکاں نوں تاں میرے ساہمنے کجھ کہن دی جرأت نہیں ہوندی پر کدے کدے میرے لگدے لینے، میرے اپنے رشتے دار انج دیاں گلاں کریندن جیویں میرے اُپر ٹچکراں کریندے ہوون۔ پر میں سوچداں جو چودھری اروڑے خاں بھنگ دا نشہ کر کے کیہڑی دنیا توں لُکناں چاہوندا ہووے گا۔ جیویں میں اج اک دنیا توں لُک کے اک دوجی دنیا وچ پناہ لیناں۔ جدوں اوس دنیا توں ڈر کے مُڑناں تاں پہلے آلی دنیا مینوں ٹنبدی ہے۔ اک دنیا اوہ ہے جیہدے وچ جیین دا عہد میرے توں میرے پیو نُور محمد لیا آہا تے اک دوجی دنیا ہے جیہدے وچ جیین، جیہدے وچ راہن، جیہدے وچ وسن دی صلاح مینوں راحمو کاٹھیے دتی ہے۔ جیہدے وچ میں آپوں وی راہناں چاہونداں، پہلے توں ای میں اندروں چاہوندا ساں جو مینوں کوئی اجیہی ای صلاح دیوے جیکر اوہ راحمو کاٹھیے دے دتی ہے تاں اوہدے وچ اوہدا دوش کیہ ہے؟ راحمو کاٹھیا اوس ہندو بنیے توں ودھ انگریزاں نوں انصاف پسند سمجھدا ہے۔ آہندا ہے انگریز دے آون نال لوکاں نوں فائدہ ہووے گا۔ آہندا ہے انگریز حکومت آ، جان نال ایہناں بنیاں دا مکو ٹھپیا جاوے گا۔ جیہڑے بیٹھے بٹھائے ساڈا محنتاں نال کھٹیا مال ہڑپ کر جاندِن، تے اوہ دھاڑوی وی قاعدے قانون ہیٹھ آ جاون گے جیہڑے جتھے بنا بنا کے سانوں لٹّن آوندے نیں...... اوہ آہندا ہے مینوں

وی انگریز نال رل کے اپنی طاقت ودھاونی چاہیدی ہے...... اوہدے وڈکیاں دی جیکر انگریزاں نال لڑائی رہی ہے۔ تاں اوہدے وچ اوہ نال شامل نہیں رہیا......'' پر انج کرن نال میرے وڈکیاں دا خون تے امرتا دے ماپیاں دی بے دوسی موت تاں اضائعیں جاوے گی۔'' اوہدیاں سوچاں وچ بدلاؤ آؤندا رہندا۔ اوہ مڑ سوچدا۔ ''میں وی تے اک اجیہی دنیا دی بھال وچ آں۔ جیہدیاں جڑھاں 'برالا جوگیاں' وچ بہوں ڈونگھیاں نیں۔ ہوائیں آ نگ آون والے راول جوگی دی روح آ نگ جیوندی ہے برالا جوگیاں دی وستی دی ہر اک شے۔ جیہدے وچ میرے وڈکے جیوندے نیں۔

اک اجیہی دنیا جیہڑی قانون، نویاں بندیاں پیئیاں سراواں، ریلوے لائناں، نہراں، فوجی کیمپاں تے نویں نویں ہتھیاراں پچھے چھپدی جا رہی ہے۔ اخیر اینی کو چُھپ جاوے گی جو ساڈے بھانے تاں مرای جاوے گی۔

''انگریز ضرور بر ضرور ظلم کر رہیا ہے۔ قبضے دی نیّت نال ہر آون آلا اک ارادہ کر کے آوندا ہے تے اوہدے ارادے دی نینہ ظلم نال ای اُسردی ہے جیکر اوہ ظلم نہ کرے تے لوکاں وچ ڈر، خوف تے اوہدی بہادری اوہدی جرأت نہیں منی جاندی۔ حکومت تے سرداری تاں اوہدے ناں نوں منے جاون نال ای قائم رہ سکدیاں نیں۔ انگریز وی اپنے ارادے نوں جرأت تے ظلم تے نویں نویں ہتھیاراں نال اُساردا ہے۔ اوہ ساڈے نیزیاں تے برچھیاں دے ساہمنے بندوقاں، بارود تے توپاں لے کے آیا ہے......''

''کیہ توں نہیں جاندا وریام خاں جو میرو مراثی تے اوہدے پُتر، اج انگریز دے بانہہ بیلی بنے ہوئے نیں۔ ہر روز ودھ توں ودھ بھوئیں اوہناں دی مالکی وچ آوندی جا رہی ہے...... بار، جیہنوں تیرے تے میرے جیہے راٹھاں دیاں وڈکیاں لہو، مُڑھکا وہا کے اباد کیتا۔ ہُن اجیہے ای لوک اوہنوں سنبھالی جا رہے نیں۔ انگریز بہادر اباد کاراں نوں لمبڑداریاں تے سرداریاں بخشی جا رہیا ہے۔ میرو مراثی جیہے جاسوساں راہیں، اوہنوں

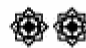
جدوں پتا لگدا ہے کہ کتھے کتھے لوک انگریز سرکار دے وروددھی نیں اوہناں نال کیہ کجھ نہیں کیتا جاندا...... تے فرض کرو جیکر اوہ ہور کجھ نہ وی کرے اوہناں توں بھوئیاں ای لے لوے یاں اوہناں دیاں زمیناں نوں جاون آلے پانیاں دے موگھیاں دے نکے ای سوڑے رکھ دیوے۔ اوہناں آسطے تاں ایہی گھاٹا بہوں وڈا ہے......''سوچ لویں انگریز مخالفت دا مُڈھ بنھناں سوکھا ہے پر اوہنوں توڑ چاڑھناں بہوں اوکھا ہوسی۔ توں جاندا ایں جومورے فتیانے تے سردار سمے خاں سیّال دیاں دوہتریاں پوتریاں نوں کویں ذلیل تے رسوا کیتا گیا۔ جیہناں اپنے وڈکیاں دی رِیت توں ہٹ کے انگریز وروددھ واج کڈھی۔ اوہناں دے کمیاں ہتھوں ای اوہناں نوں پھاہیاں تے چاڑھیا گیا۔ اوہناں توں گندیاں نالیاں دیاں صفائیاں کروائیاں گئیاں۔ اوہناں نوں کالے پانیاں گھل دتا گیا۔''

وریام نوں انج لگدا جو ہر ایلے اوہدے ضمیر تے وجود وچکار اک یُدھ، اک جنگ ای ہوندی راہندی۔ اوہدے ضمیر وروددھ جیہڑی اک شے ہے۔ اوہنوں اوہ وجود آکھدا ہے۔ اوہ راحمو کاٹھیے دا حامی ہے تے ضمیر پتا نہیں اوہ آپ ہے یاں زندگی جین دی سدھر۔ وریام، سُتیاں جاگدیاں، سُفنے ویکھدیاں ایس ای خیال پیا راہندا۔ جیہدا کوئی حل، کوئی انت مہار اوہدے ہتھیں نہ آوندا۔

بھادروں دیاں ہمس بھریاں راتاں وچ وریام ایہناں ای خیالاں وچ مُڑھکو مُڑھکی راہندا۔ اک اگلی راتیں اوس دو وکھ وکھ سُفنے ویکھے۔ پہلے سُفنے وچ اوہ دریا دی گُنڈ وچ پھر رہیا ہے دوئی لاہمے بھرواں جنگل ہے۔ اکے آریں جنگل چوں ہاتھیاں دا اک ٹولہ آن نکلدا ہے۔ تے پورا ٹولہ اوہدے ویکھدیاں ویکھدیاں نچدا ہے تے نچدا نچدا دلدلی بھوئیں وچ تھلے لہہ جاندا ہے۔ بس اوہناں دے سُنڈ اُتے رہ جاندے نیں۔ اوہ گھابر کے اُٹھدا ہے۔ پانی پی کے سوں جاندا ہے تاں اگلے ای سُفنے وچ ویکھدا ہے راحمو کاٹھیا اوہنوں اجنالے ہوون آلی نابری بارے دس رہیا ہے۔ جو کجھ اوہ دس رہیا ہے اوہنوں اوہ

نظر وی آ رہیا ہے۔ اوہ ویکھدا ہے جو کیویں اجنالے نابری مگروں قتلام ہوندا ہے تے کیویں راحمو کاٹھیے دا اک وڈ کا ایس قتلام وچ ماریا جاندا ہے۔ راحمو کاٹھیے تے وریام دے ویکھدیاں کِنے ای لوکی فریڈرک دی فوج دیاں انھیاں گولیاں توں بچن لئی دریا دیاں موجاں وچ گواچ جاندے نیں۔ وریام اگے ودھدا ہے تے ایہناں چھالاں مارن آلیاں پھٹڑ نابراں دا لہو نتھار کے چمڑے دی اک مشک وچ بھردا ہے تے سُفنے وچ ای سوچدا ہے۔ نابراں دی موت وچ راحمو کاٹھیے دے وڈکے دا ماریا جاناں صدمے دی گل ہے یاں فخر دی......؟"

اوہ کوئی وی فیصلہ کیتے بنا گھابر کے اُٹھ باہندا ہے۔

19

چیتر دی تانگھ

''راحمو کاٹھیا بھاویں بندہ وی پورے وقوف دا نہیں لگدا پر مُڑ وی کجھ گلاں اجیہیاں کر جاندا ہے جیہناں اُتے بندہ سوچدا ضرور ہے۔''

''پر میں اوہدیاں گلاں تے کیوں سوچدا وداں آں اج کل؟'' وریام انج جیویں راحمو کاٹھیے تے اوہدیاں گلاں نوں گلوں لاہ کے لاہمے سُٹیا تے مُڑ کے ٹوکے آنی ول نوں ٹُر پیا۔ اوس سوتے ایلے صاحباں نوں ملن دا کارا کیتا ہویا آہا۔ کجھ ای دیہاڑ پہلوں صاحباں نال نکی جیہی گل اُتے رُسن مگروں نواپیئے اوہناں دی رسائی کرا چھڈی آہی۔ اوہ صاحباں بارے سوچدا جا رہیا آہا۔ نواپیئے صاحباں دے دینہہ بر رات گُن گاوندی وتدی تے اوہنوں اپنی وڈکی رائیاں آنگ گُن ونتی آکھدی۔ رائیاں جیہدے بارے اوس آپ سنیا ای ہویا آہا۔ اپنے ہُنر تے کسیدہ کڈھن الوں۔ گھر دے کموں کاجوں صاحباں، وریام نوں وی ڈھیر دانی لگدی یاں شاید اوس جدوں دا اوہدے بارے سوچناں شروع کر دتا آہا اوہ ہر ایلے اوہدے بارے ای سوچدا راہندا۔ اوہ کیویں گھر دیاں کندھاں، دانیاں آلے بھڑولے، رسوئی دے اوٹے، ہارے، چُلھے، لوہے تے مٹی نال پوچ کے رکھدی۔ کیویں

منجی پیڑھی، پنگھوڑے، وان تے سوتر نال چٹائیاں، دریاں تے وچھونے اُندی تے اوہناں نوں صاف سُتھرا رکھدی، تے کیویں پچھیاں تے ٹوکریاں دوروں ای دسدیاں جو اوہناں نوں صاحباں دے ہتھ لگے نیں۔

اوہ نویں واہی پیلی دے سیہاڑاں وچوں اوہناں دے اُبھاراں تے نواناں وچوں لنگھدا ہویا جا رہیا آہا۔ اوس اک تھاہریں ٹٹیہری دے چترے آنڈے ویکھے۔ دور بولدی ٹٹیہری دی واج سنیوس۔ نویں نویں پھیرے گئے سہاگے آلی بھوئیں وچوں لنگھیا۔ جتھے ولیے تارے میرے دے سیہاڑاں چوگردالسی دا دائرہ جیہا بنا چھڈیا آہا۔

پھگن مُک چکیا آہا۔

چیتر، نے چڑھدیاں ای اوہدے من وچ عجیب تانگھاں جگا چھڈیاں ہائن۔ اوہدے چاروں پاسے جیویں قدرتی رنگاں دی پھُہار پیندی ہووے۔ اوہ ٹوکے آنی دے نیڑے اپڑیا۔ اوہنوں صاحباں گاوندی دی واج سنیجی اوس پیراں دا بھار ہولا کرلیا، تے کن اوہدی واج تے دھر لیوس۔

"روح ہو جاوے گی سیلانی۔ بُت وچ گلیاں دے رُلسی۔"

صاحباں کجھ چر تیک چپ کیتی رکھی مُڑ کے انج جیویں آہ بھریوس۔

"میں تینوں گھر گھر ڈھونڈاں۔ کر اگ دا بہانہ۔"

اوس جاندیاں ای اپنی بانہہ صاحباں دے موڈھے تے دھر کے اوہنوں اپنے ال نوں چھکیا، گل نال لاوندیاں پچھیوس، "کیہنوں اگ دے بھانے گھر گھر ڈھونڈدی سیلانی ہوگئی ایں؟"

"اڑیا، تینوں ای، ہور کسے نوں میں اگ وچ گھتناں ایں۔"، "اج تیری ونجھلی دی واج نہیں آئی مینوں، تے جدوں میں تیری ونجھلی نہیں سُندی مینوں انج جیویں تاپ جیہا چڑھ جاندا اے۔ اُدریویں دا، تیری ونجھلی میرے اُدریویں دا تاپ لاہ چھڈدی ہے......

میرے ہان دیاں سبھ پرنج گئیاں، پتا نہیں مینوں توں کدوں تیک اُڈیک دی سولی تے لٹکائی رکھناں ایں۔ صاحباں دی گل سُن کے وریام ماڑا جیہا ہسیا، پر مُڑ کے چُپ ہو گیا۔

''توں وِنجھلی دی واج دی گل کردی ایں، میں سوچداں جو ساڈے جیہے بندیاں دیاں خوشیاں وی شاید رب نوں نہیں بھاوندیاں۔ ہُنے میں ویاہ بارے سوچدا پیا ساں، تیری وجھوں نہیں، نوا ہیئے وجھوں جیہڑی دیہہ بر رات ساڈے ویاہ دیاں گلاں ای کردی راہندی ہے..... پر اج انگریز دے کرِندے آ کے مینوں ہورس ای لاہمے سوچن تے لا گئے نیں۔'' اوس جویں چپ چپ کے گل کیتی۔

''انگریز دے کرِندے؟'' صاحباں دی واج وچ حریانی آہی۔ گل کردے کردے اوہ اپنے اُتلے نوں ہتھ وچ لے کے مروڑن لگ پئی۔ اُتلے تے چمکدے تارے جھڑ جھڑ کے بھوئیں تے ڈگن لگ پئے۔

''انگریز دے کرِندے آئے ہائن۔ ایس واریں مالیہ لین لئی نہیں۔ بھیڈاں، گاواں، اُٹھاں، مجھاں، ڈھگیاں تے ٹیکس سگوں چھولیاں، کنک، مکئ ایتھوں تیک جو گھاہ بوٹ تے دبھ تے مالیہ دیوناں ہُن اوکھا نہیں لگدا سانوں پر ایدکیں تے اوہ حد ای کر گئے نیں۔'' گل کردیاں اوہدی واج نیویں ہوندی گئی۔

''اوہناں کیہ آکھیا تینوں؟'' صاحباں انج جیویں اوہنوں ہُکل وچ لیندی ہووے۔ اوس اوہدے سر دے والاں وچ ہتھ پھیریا۔ اوہدی کھاڈی تے ہتھ رکھ، منہ، منہ تے اکھاں، اکھاں دے ساہمنے کر دیاں آکھیا: ''میں چراند توں گھوڑی نول ول کے لیا رہیا آہا، اوہ چار جنے ہائن۔ چاروں گھڑ اسوار، ترے ایتھوں دے اک باہرلا۔ اوہناں میرے ال تکیا تے پھیر گھوڑیاں میرے ول لیاوندے ہوئے ہولے ہولے تھلے لہندے گئے۔ بھوں نیڑے آ کے اوہناں دسیا۔ اوہ سرکار دے بندے نیں تے بُرالا جوگیاں دی بھوئیں بارے حساب کتاب کرن آئے نیں۔''

میں آکھیا، ''بُرالا جوگیاں، دی پوری وسّتی دی بھوئیں دا مالیہ سرکار دے خزانے وچ جمع ہوندا ہے ہمیش۔''

''مالیے دا نہیں، بھوئیں دا حساب کتاب۔'' اوہ ہور تر کھے ہو کے بولے۔

''بھویں تے ساڈی ہے تے تسیں ایہدا حساب کتاب کیویں کر سکدے او؟'' میری ایس گل تے اوہ بولے۔

''وڈی جنگ مگروں سرکار برطانیہ نوں پیسیاں تے بندیاں دی لوڑ ڈھیر ہے۔ ایتھوں دی خلقت نوں نہراں کڈھ کے دیون تے ریلوے دا نظام چلاون مگروں کنے ای سرکاری کم ادھ پچد ھے پئے نیں؟'' اوہناں آکھیا۔

''پر نہراں تے ریلوے دا نظام تاں تُسیں ایتھوں دے عام لوکاں تے جیلاں وچ ڈھکے قیدیاں توں مشقت کروا کے تے ایتھوں دے خزانیاں نوں لُٹ کے چلایا ہے تہاڈے پلیوں کیہ خرچ ہویا؟'' پتا نہیں میں ایہہ گل کیویں کیتی پر میری ایہہ گل تاں جیویں اوہناں نوں ڈانگ آ نگ لگی۔

''تیریاں ایہناں گلاں بارے پتا لگن وجھوں ای سانوں تیرے ال گھلیا گیا ہے۔'' اوہ ایہہ آکھدے ہوئے ایتھوں ٹُر گے جو۔توں سرپنچا، اپنے قبیلے تے وسّتی آلیاں نوں دس دے جو اسیں کسے ویلے وی آ سکدے واں۔ اک نواں انتظام کرن۔'' اوہناں گھوڑیاں دا موہنہ موڑ لیا...... ''میں چھیتی چھیتی ٹُرن لگ پیا، گھوڑی د اکڑیالا ہتھیں پھڑ کے، مینوں گھوڑی اُتے چڑھن دا وی خیال نہیں آیا۔ جوان جہان ہوندیاں وی انج جیویں میریاں ہڈیاں دُکھن لگ پئیاں ہون۔ اوہ جاندے جاندے رُکے، مُڑ کے میرے الوں وکھیونیں تے جنگل وچ ہر بندے اک اک فائر کیتا۔ جیہدی واج مینوں حالے وی جنگل وچ گونجردی سُنیندی اے۔''

ڈھیر چر تیک اوہ اک دوجے نال لگے کھلوتے رہے۔

ڈھیر چر تیک چُپ رہی...... مُڑ کے انج جیویں اوہ ہر گل بھُل گئے ہوون۔

"توں تے پچھن وی نوںہہ آیا۔ میں تاں ڈھیر بمار رہی آں۔ وستی دیاں کُڑیاں دیاں مہنیاں مینوں نج کیتی نوں ہور ساڑیا ای وریام۔" صاحباں گل کردی کردی پھس پئی۔

وستی وچ بھاویں اوہناں بندیاں دے آون دا کسے نوں پتا نہیں لگا آہا۔ سوائے وریام یاں صاحباں دے، جیہنوں اوس آپ اوہناں بارے دسیا آہا، تاں جو اوہدے من توں بھار لتھ جاوے، اک اجیہا بھار جیہنوں اوہ کوئی وی ناؤں نہیں دے سکیا آہا، جیہڑا اوہنوں اپنے ہیٹھ پیہندا جا رہیا آہا۔ اوہ ایس بھار تھلے ایس وجھوں ای آیا آہا۔ اوس فرض کر لیا آہا جیویں سرکاری کرِندیاں نُوں اوہدے نال رُعب نال گل کردیاں وستی آلیاں سُن لیا ہے، تے جاندیاں ہویاں فائر کر دیاں نوں وستی آلیاں اک قطار وچ کھلو کے ویکھ لیا ہے، اک پنچ، اک سردار ہوندیاں اوہدے آسطے ایہہ بڑی نموشی آلی گل آہی۔

وریام نوں لگدا، اوہدے وجود دا تھم رِتوں وچکار دیوں کڑک گیا ہے تے اوہدے وجود اُپر اُسریا ہویا پوری وستی دا میحل ڈگن آلا ہے۔ ایس ای وجھوں اوہ اپنے آپ نوں پوری وستی توں لکاوندا ہویا آوندا جاوندا۔

کِنے ای دینہہ لنگھ گئے...... اوہناں بندیاں نوں وستی وچ آ کے وریام نوں ملیاں، اوہنوں تڑی لا کے گیاں نوں...... اوہ مُڑ کے نہیں آئے۔ ہولے ہولے اوہدے من توں ایس واقع دا بھار لہندا گیا...... وستی دا کار ویہار جو پہلوں ای اکسارتا نال چل رہیا آہا۔ چلدا رہیا۔ وریام اپنے آپ نوں اوس ای طریقے وچ ڈھال لیا جو پچھلے دناں وچ اوہدا وتیرہ آہا۔

صاحباں تے اوہدی منگنی ہو گئی...... ویاہ دی تیاری ہوون لگ پئی......

بُرالا جوگیاں وچ محنتی تے کامے لوکاں دینہہ برات ہڈ پیر بھن کے ہر پاسوں جھاڑ جھنکاڑ مکا چھڈی آہی۔ کجھ جانگلی ککراں بناں، جیہناں نوں کلری بھوئیں وچ آپ ای

اوہناں لایا آہا، تاں جو اوس بھوئیں نوں واہن دے لائق بنایا جا سکے۔ ہُن ہر پاسے فصلاں ٹہکدیاں دسدیاں۔ ڈیک نیڑے ذخیرے وچ لوکیں اپنے جنور کھلے چھڈ دیندے تے شاماں نوں ہر گھر دا کوئی نڈھا، گُڑی یاں بڈھا ٹھیرا اوہناں نوں موڑ کے باہکاں تے لے آوندا۔ واہی وان فجر پھٹدیاں نال ای انداں دے گل پنجالیاں گھت کے بھوئیں واہن ٹُر پمدے۔ کھوہاں تے ٹنڈاں گِڑدیاں تے ندیوں وگدا نیر کھیتاں ول نوں مُڑ دیاں نالیاں نوں ٹُر پیندا۔ سج جمیاں سویراں لوکاں دیاں دلیجاں تے خوشیاں دے تھال دھر جاندیاں۔ حیاتی نوبر نو دسدی۔ لوکی سمجھدے جیویں اوہناں دی حیاتی دُکھاں دی کٹھالی وچوں نکل کے سُکھاں دے سچے وچ ڈھل گئی ہے۔

پانیاں آسطے کھٹے گئے تلاں تے ٹوئے ٹبے اکساہرے کر دتے گئے۔ جو بھوئیں وچ پہلے توں موجود ہائن۔ زراعت دے ماہر عملے ولوں وکھ وکھ تھاہراں تے بنائے گئے مٹی دے اوہ مینارے وی جیہناں اُتے بہہ کے اوہ اپنیاں دور بیناں تے دوجیاں آلیاں نال بھوئیں دا اُچا نیواں تھاں پدھرا کر دے۔ ایس عملے نوں زمیناں دی گنتری تے اوہناں دے نمبر لان لئی انگریز سرکار گھلیا آہا۔ ایہدے ای مگروں جھوکاں تے وستیاں نوں نمبر دتے گئے تے اوہناں نوں وکھ وکھ ضلعیاں تے تحصیلاں وچ رلایا گیا...... ہُن ایہناں میناراں تے ٹبیاں دی لوڑ وی نہیں رہ گئی آہی۔ جھوکاں دے نمبر لگ گئے تے اوہناں دے وچکاروں نہراں کڈھیاں گئیاں۔

کھیتی باڑی عام ہوگئی۔

وستیاں مِتھ کے جنساں موجب وچکاردیاں تھاہراں تے منڈیاں بنا دِتیاں گئیاں۔ جتھے وکھ وکھ جنساں اکٹھیاں کیتیاں جاندیاں تے مُڑ کے من مرضی دیاں تھاہراں تے اپڑا دتیاں جاندیاں......

کلے کارے بیٹھیاں وریام کدی کدی سوچدا جو اوہدے وچ نابری دا مادہ مرمٹ

تے مُک مُکا گیا ہے۔ ایہدے وچ راحمو کاٹھیے دی صلاح دا اوناں حصہ نہیں جناں اوہ سمجھدا ہے۔ حالات کئی واریں اپنے آپ نُوں اُنج وی بدل لیندن، جیویں تسیں چاہندے او۔'' سگوں اوہ ایہداک ہور وی کارن سمجھدا آہا۔ جو بہوں حد تیک ٹھیک وی آہا۔ آسے پاسے دیاں بہت ساریاں وستیاں وچ انگریز نے وکھ وکھ تھاہروں لیا کے جیہڑے لوکی اباد کیتے ہائن۔ اوہناں وچوں کئی تے ایتھوں دے ای وسنیک ہائن، تے وڈی جنگ وچ برطانیہ آسطے فوجی خدمتاں دے چکے ہائن۔ ہور دھاڑوی قوماں نال تعلق رکھدے ہائن۔ جیہناں دا مُڈھلا وسب ای طاقت ور تے حکمران قوتاں نال رل کے حیاتی لنگھاوَنا آہا۔ وریام سمجھدا آہا۔ جو ایس نظام دے ہوندیاں، بُرالا جوگیاں دے واسی نابر ہووی ویندے تاں کنی کو وڈی نابری دی وِتھ ہوندی اوہناں دی۔

اُجاڑ، ویران تے تتی تھاہر اے۔ دور دور تیک کسے رُکھ دی وی کوئی چھاں نہیں۔ نوابیئے اوہدے وچ ٹُردی جارہی ہے۔ ایس ڈھیلی تے تتی بیابان تھاہر وچ اوہدا وجود اگ بندا جارہیا ہے۔ اوہنوں انتاں دی تریہہ لگی ہے...... اوہ ویکھدی ہے نر تے مادہ پکھیرو اوہدے اُتے اُڈدے جارہے نیں۔ نوابیئے سوچدی ہے عجیب گل ہے پکھیرووواں نوں نہ تے دُھپ پئی لگدی ہے تے نہ ای تریہہ۔

''ایہہ تریہائی مرے گی یاں دُھپ وچ سڑ کے بھوئیں دی تپدی بھٹھی وچ بھُج جاوے گی؟'' مادہ پکھیرو پُچھدی ہے۔

''ایہہ نہ تے تریہائی مرے گی تے نہ ای دُھپ وچ سڑ کے......!'' نر پکھیرو آکھدا ہے۔

''مڑ ایہہ کنج مرے گی، میرے توں تے ایہدی حالت ویکھی نہیں پئی جاندی۔'' مادہ پچھدی ہے۔

''ایہہ پانی دے وساہ وچ مرے گی...... جیہنوں ایہہ پانی سمجھے گی اوہ پانی ہووے گا نہیں۔'' نر آکھدا ہے۔

عجیب گل ایہہ ہوندی ہے۔ جو نواپیئے ایہہ سارا کجھ ویکھ تے سُن وی رہی ہوندی ہے۔اوہ ایہہ وی جاندی ہے جو ایہہ اوہی پکھیرو نیں ''چھوّیاں آلے پتّن'' نیڑے راہندیاں وی جیہناں دیاں گلاں اوس سُنیاں ہائن۔ اودوں وی اوہ کیویں اک واری تراہ کے اُٹھی آہی۔ جدوں نر پکھیرو آکھیا آہا۔'' ایہہ بناں اولاد دے ای جاوے گی۔ پر کھسم اُلوں تے قبیلے اُلوں مُڑ، وی ایہدی مان مریادا تے عزت آبرو بہوں ہووے گی۔''

''ایہناں پکھیروواں میری اجیہی حالت بارے تاں کوئی گل نہیں کیتی آہی۔''

اوہ سوچدی ہے میں اپنے اُتے اُڈدے جا رہے ایہناں پکھیرووں توں کجھ پچھناں چاہوندی آں۔ اپنی ایس حالت بارے، صاحباں تے وریام دے ویاہ بارے۔ امرتا دی حیاتی بارے۔ تے ایہہ وی کیہ اوہ جیوندے جی واپس بُرالا جوگیاں مُڑ جاوے گی۔ تے اوہ سارا کجھ کر سکے گی جیہدی سدھر اوہدے من وچ جاگدی ہے؟''

''پکھیرو آ......؟''

''ہاں پکھیرو نیے......؟''

''نواپیئے سوچدی ہے جو اوہ، اوہ سارا کجھ جیوندے جی کر سکے گی؟'' مادہ پچھیا۔

''اوکھی گل ہے...... ہُن تیک اوس جو کجھ کیتا ہے اوہ گھٹ ہے۔ نالے اک نویں ہجرت مڑ کے وسّی آلیاں دے بوہے تے آن کھلوتی ہے۔'' نر آکھیا۔

''اک ہور ہجرت، پہلے گھٹ ہجرتاں کیتیاں ایہناں؟'' انج جیویں نواپیئے دے من دی گل کر دتی ہووے، مادہ پکھیرو۔

''توں نہیں جاندی، جدوں ایہہ بار وچ ساڈے نال راہندے ہائن تے اسیں اک دوجے دے متھاج ہوندے آہے۔ اسیں ایہناں نوں فجراں پھٹدیاں سار

جگاوندے۔ ایہہ آپ وی کھاندے تے سانوں وی چوگا، پاوندے۔ مُڑ کے اسیں اُڈ، اُڈ جاندے۔ ایہہ وی کے کارے لگے راہندے۔ مُڑ پتا نہیں کیوں ایہناں دے من وچ چوگ نوں ملکیت بناون دی حرص جاگی۔ روے اج جیہڑے ایہناں نوں پئے ہوئے نیں۔ ایہہ سارے ملکیت تے مالکی دے ہے نی پکھیروئیے...... تے ایہہ اوہ جال ہے۔ جیہدے وچ اسیں آپوں وی کئی واری پھاہتے آں۔ پر منکھ تاں انج جیویں ایس جال نوں اپنی کچھ وچ چُکی پھردا ہے، تے جتھے وی چنگا چوسا ویکھدا ہے ایہہ جال اوتھے سُٹدا ہے تے وچ آپ وی پھس جاوندا ہے۔ ہُن توں ویکھیں اک نویں تے پکی مالکی دی حرص، انسان دا لہو دھرتی اُپر کیویں وہاندی ہے۔ ایہہ کیویں اپنی اصلیت، اپنی حقیقت بھُل جاندِن......

اوس ویلے جدوں نوا ہیئے دے ساہ دے نال ساہ نہیں رلدا پیا آہا۔ اوہنوں انج اپنے ساہمنے پانی دی جیویں چمک پئی ہووے۔ اوہ بک بناکے دھرتی ول نیویں تے مُڑ نیوندی ای گئی۔ ایتھوں تیک جو دھرتی اوہنوں اپنے اندر سمالیا۔

20

جتھیاں آلا چوراہا

اوس سُتیاں آ نگ سُفناں ویکھیا تے جاگدیاں آ نگ ہتھ پیر ہلاوندی تے اُسل وٹے لیندی رہی۔

رات دی رات لہو پینیاں ڈایناں تے رتی لال انھیری۔ ''بُرالا جوگیاں'' دے چاروں پاسے ایہناں دوہاں دا راج آہا۔ اوس سوچیا: ''ہُنے سورج چڑھے گا تے اوہدی لاٹ وچ ایہہ سارا کجھ مُک جاوے گا۔ لہو پینیاں ڈائناں تے رتی لال انھیری۔''

سماں ادھی رات توں کجھ اگانہہ ای ہوندا ہے۔ صاحباں نوں واجاں آونیاں شروع ہو جاندیاں نیں۔ ''بندے جون، بندے جون۔'' مُڑ کے روندے، کُرلاندے بھجدے، بچدے لوکاں دیاں خوف بھریاں واجاں تے پیراں دی دھمک۔ رُکھاں وچوں لنگھدی تیز انھیری دی شوکر۔ انج جیویں رکھاں دے ٹاہن تُرٹ تُرٹ کے ڈھاہندے ہوون۔ بلیاں دے چیکن تے کُتیاں دے کوکن دیاں واجاں اوہ سُندی ہے۔ دور واڑے وچ ڈھکیاں مجھاں ارڑانگدیاں نیں۔ جیویں چھپر دا وڈا چھتیر تُرٹ کے اوہناں اُپر آن ڈھٹھا ہووے۔ مُڑ کے اوہی واج ''بندے جون......'' اوہ ڈر کے اُٹھدی ہے۔ اُٹھ کے

منجی تے بہہ جاوندی ہے۔ اوہدا اپنا جُثہ مڑھکو مڑھکی ہوندا ہے۔ اوہ جُھلی جیہدے اُتے اوہ سُتی ہوندی ہے پوری طرح بھجی ہوندی ہے۔ اوہ نال ای لمے پئے وریام الوں تکدی ہے اوہ نچنتا سُتا ہے۔ مونہہ بند ہوون کر کے اوہدیاں ناساں وچوں آوندے جاوندے ساہاں دی شوکر سُنیندی پئی ہے..... مُڑ کے وا گُھلن لگ پَیندی ہے۔ ہولی ہولی تیز ہوندی۔ اوہدی لوتھ کنبن لگ پَیندی ہے۔ اوہ اپنا ہتھ وریام دے سینے تے دھر کے زور زور دی واجاں ماردی ہے۔ پیر بھارا ہوون وجہوں گھرکن لگ پَیندی ہے۔ وریام اکھاں کھولدا ہے تے حریانی نال اوہدے الوں کجھ چر تکدا راہندا ہے۔ انج جیویں کائی گل اوہدی سمجھ وچ نہ آ رہی ہووے۔ مُڑ کے اوہ اپنیاں باہاں صاحباں ال ودھاوندا ہے۔ صاحباں سُنگڑ کے اوہدے سینے اُتے سر رکھ کے آکھدی ہے: ''باہر تیز انھیری دا شور تے ڈایناں دیاں واجاں توں سُنیاں نیں۔ حالے وی پَیاں امدیاں نیں؟''

وریام ہُن پوری طرح جاگ جاوندا ہے اُٹھ کے منجی تے بہہ جاوندا ہے تے باہر ال کن دھر کے واجاں دی کنسو لیندا اہے۔ اوہنوں کوئی واج نہیں آوندی۔ اوہ 'نہ' وچ سر ہلاوندا ہے۔

''تُوں کوئی ڈراؤناں سفناں ویکھیا ہے کلمہ پڑھ کے سم جا۔'' وریام آکھدا ہے۔ اوہ کلمہ پڑھدی ہوئی مُڑ کے اوویں ای اوہدے سینے تے سر دھر کے پیر سُنگیڑ کے سوں جاوندی ہے صاحباں دے بُلھاں وچ پڑھیا جا رہیا کلمہ وریام پُورا کردا ہے۔

بنیریاں تے سورج چڑھ امدا ہے جیہدی لاٹ وچ رات دا ڈر تے انھیری دا شور گواچ جاوندا اہے۔

بھینی دی اُتلی لاہمے اُسارے ہوئے گھر اُتے وریام اک چبارہ وی چھت لیا آہا۔ گھر دے پچھواڑے ال نوں حالے وی سروٹے اُگے ہائن۔ سروٹیاں وچ ورھے دے ورھے بنن آلے کانیاں نوں وڈھ لیا جاندا، اوہناں دے پڑدے تے چلمناں بنائیاں

جاندیاں۔ پتل بنھ کے چھتاں چھتن دے کم لیایا جاوندا تے چھواہر چھتر ایہناں دیاں گر۔گٹھاں بنا کے اڈا کھڈا کھیڈ دے۔

گھر دے پچھواڑے ال کندھ وچوں جھروکا کڈھ کے لکڑ دی تاکڑی لا دتی گئی آہی۔ پچھواڑے ال نوں جاون لئی ایہی راہ ورتی جاندی۔ ایس تاکڑی وچوں نکلدیاں سار ای سجے ہتھ نوں کچی کندھ کر کے بالن لئی تھاہر ول لئی گئی آہی جتھے ہرا یلے ککراں، ٹاہلیاں تے ہور رُکھاں توں وڈھ کے لیاندیاں ہوئیاں سالھاں پئیاں ہوندیاں۔ رُوں چُگن مگروں چھٹریاں دا ڈھگ وی لگا راہندا۔ ویلے کویلے زنانیاں دے ورتن لئی اک ہور لاہمے کندھ دا پڑدہ وی بنا دتا گیا آہا۔

نجابت خاں، بلداں دے نال نال ٹُریا جاوندا آہا۔ ککراں دی سالھ بلداں مگر دھر کیندی امدی آہی۔ جدوں اکے واریں راحمو کاٹھیا اوہدے ساہمنے آن کھلوتا۔ کجھ سمے توں ولیے خاں ڈھیر کرنویا راہن لگ پیا آہا، تے ہُن گھر باہر دی ذمے واری نجابت خاں دی لگ گئی آہی۔

’’سالھ لاہ کے نکی جیہی گل تاں سُن جاویں نجابت خاں۔‘‘ راحمو کاٹھیے، نجابت دے نال ٹُردے آکھیا۔

’’ضرور سُنن آوساں، پر بلداں نوں ڈھاری تے بنھ کے۔‘‘ نجابت ولدا دِتا۔

’’ضرور آویں، آہم لاہم وچ گل ہُلی ودی ہے جو نویں نویں مُلکھ پئے بنِدن، مسلماناں آسطے وکھ تے ہندوواں، سکھاں آسطے وکھ۔‘‘

’’سُنیا تاں میں وی ہے۔ ڈھاری تے کوئی دسدا پیا آہا۔ اسیں تے ڈھیر ڈرے وڈے ہاہموں، بئ ہُن بنسی کیہ؟‘‘ ’’ولیے خاں تاں ڈھیر دناں توں منجی مل گیا ہے۔ آہدا ہے جیکر ساڈی بھوئیں تے اساں اک دوجے دی سلامتی وچ نہیں راہناں تاں ایہنوں گاہن واہن دی کھیچل وی کیوں کریئے؟ جھلا جیہا نہ ہووے تاں...... بھلا انج وی ہوسکدا

ہے کدیں؟'' نجابت انج جیویں اپنے آپ نال گل کیتی ہووے۔

''ہو تاں کجھ وی سکدا ہے، نجابیتا، جیویں دی واگھلی ہوئی ہے۔ سو، طرح دے وہم بھرم من وچ اٹھیوندے ہین...... ایس ای گلوں تاں آیدا پیا ہاہموں جورل بہن نال کوئی صلاح گوچر، لواں گے۔''

ایہو ای گلاں کردے دوویں اپنی اپنی راہے پئے، پر اوہناں دیاں ملیاں راہاں اوہ نہیں ہائن جیہڑیاں اوہناں نوں اپنے اپنے گھر پُچا دیندیاں۔ سگوں ایہہ راہاں تاں آون والے ویلے وچ ہوون آلی ادلا بدلی دے جھلکارے دیندیاں ہائن، جیہناں تے ٹُر کے خورے اوہ کیہ دے کیہ ہو جاندے۔ خورے اوہناں تے کیہ کجھ ورت جاندا؟ ''کیہ سانوں اک ہور اُچالا کرناں پوسی؟'' نجابت خاں بلداں نوں ہاکدا ہویا سوچدا جا آرہیا آہا۔

ادلا بدلی دی گل ڈُھمی نوں ورھے لنگھ گئے...... وستی بُرالا جوگیاں دے لوکاں ہر طرحاں دی تیاری کیتی آہی۔ اوہ ہر روز ڈیرے تے پرہیا لاوندے تے آون والے ویلے بارے گوہ کردے۔ سوچ وچار کردے۔ آہموں لاہموں پگڑیاں تے منڈاسیاں نال ہتھاں وچ تلواراں لے کے لُٹ مار کردے جتھیاں دیاں گلاں ہم ہمان لگ پئیاں۔

اجیہے ای اک جتھے دے سردار نوں کسے بُرالا جوگیاں وچ امرتا کور دی دس پا دتی آہی۔ دس پان آلا بُرالا جوگیاں دا ای کوئی جی لگدا آہا۔

اپنی اپنی تھاہروں اُٹھ جاون آلی منکھی دے ایس کارن نوں لُٹ دا ناؤں دتا جا رہیا آہا۔ جبری لاگو کیتے گئے ضابطیاں تے قاعدے قانون کھوہ دھروہ کر کے تے تروڑ کے ہر کوئی آزاد ہو چکیا آہا تے ایس ازادی اوہنوں انسان دے منصب توں ہٹا کے وحشی درندے وچ بدل دتا آہا۔

اوس ایلے جدوں وریام دی حویلی تے پرہیا بیٹھی آل دوالے ہون آلی وڈھ ٹک بارے گل بات کر رہی آہی تے ایس گل تے اُکا یقین کیتی بیٹھی آہی جو بُرالا جوگیاں تے

آسے پاسے دی کسی نیڑلی وستی وچ کوئی سکھ، ہندو گھرانا نہیں وسدا ہے ایس لئی کسے جتھے دے ایتھے آون دا ڈر گھٹ ہے پر وریام دے من وچ پتا نہیں کیوں وار وار امرتا دا خیال آ وندا تے اوہدیاں اکھاں وچ 'امرتا' دی صورت گھمن لگ پیندی...... مڑ اوہنوں ایہہ سوچ کے تسلّا ہو گئی جو برالا جوگیاں دی خلقت اک ٹبر آ نگ ہے تے امرتا اوس ٹبر دی دھی آ نگ۔

جدوں اوہ سارا کجھ انج وچاردا آہا اودوں ای بُرالا جوگیاں دی اُبھردی لاہے ٹاہلیاں تے شہتوتاں دے رُکھاں ہیٹھ اٹھ، نو، جنیاں دا جتھا ایس کیہڑ وچ بیٹھا آہا جو اوہ امرتا، دا بھانا کر کے وریام دی حویلی تے ہلّہ بولے تے اوہ سارا سونّاں تے سمیان لُٹ گھٹ کے لاہے ہووے۔ سونّاں جیہڑا اوہناں دے گھر پُشتاں توں موجود آہا جیہنوں لُٹن دا بھانا بن گئی آہی امرتا، جیہڑی ایس گھر ایس ٹبر دی دھی آہی، ایس گھر وچ اپنی مان مریادا تے عزت نال پلدی، سنبھر دی، سمبھلدی آ رہی، آہی۔

اڈا، منڈاسے وٹ کے جتھے ایہہ جتھا بیٹھا آہا اصلوں اک چوراہا آہا۔ جتھوں وکھ وکھ جھوکاں تے وستیاں نوں راہاں جاندیاں ہائن۔ جتھّے دے آگو ایتھے ای اک پاسے ٹویا مار کے لُٹیاں ہوئیاں شیواں سانبھ کے رکھی جاوندے ہائن۔ کُڑیاں، مُٹیاراں نوں کیویں تے کتھے سنبھالیا جاوے گا۔ ایہدے بارے اوہناں حالے کجھ وی نہیں سوچیا آہا۔ شیت اوہناں دے من وچ اوہناں نوں سنبھالن دی سدھر وی ناہی۔ نہر دے ایس چوراہے وچوں نکلدے مینڈر دا پانی روز دیہاڑ آ نگ شور کردا، لہریئے لیندا برالا جوگیاں دیاں فصلاں ال نوں وگدا جا رہیا آہا، جتھے دے جنے اکسارتا نال ایس پانی نوں تکدے جا رہے ہائن، دینہہ دی لاٹ گھٹدی جا رہی آہی...... دیگر ویلے جتھّے دے سردار اوہناں نوں دھاوا کرن لئی آکھیا۔ اوہناں اپنیاں تلواراں، ہتھیاراں تے ہتھ پھیر کے ویکھیا تے گھوڑیاں تے دو بیلڑے چڑھن لگ پئے۔ سردار، اک گھوڑی تے وکھ اسوار ہویا۔

اڈے دا ایہہ حصہ جو نہر وچوں بُرالا جوگیاں دیاں فصلاں ول نکلدے مینڈر دا سنگم ہے۔ ہر طرحاں دیاں سنگتاں دا ٹھکانہ رہیا۔ اودوں لاتوں، جدوں توں ایتھے ٹاہلیاں تے شہتوتاں دیاں ساویاں پتراں آلیاں ٹاہنیاں جھاڑ دی شکل بنائی کھلوتیاں ہائن۔ جیہناں دے اوہلے جیہدا جس ایلے جی چاہوے لُک چھپ جاوے تے جیہدا جس ایلے جی چاہوے تہاڈے ساہمنے آن کے تہانوں بھاویں حیران کر دیوے تے بھاویں قتل...... ایہہ تھاہر سگویں ''چھوّیاں آلے پتن'' ورگی آہی۔ جیہدے وچوں نکل کے امّاں سبھرائی دا مُڑن نوں جی ناہس کیتا...... اوہ اُٹھ نو جنے گھوڑیاں نوں ڈُلکی چال ٹُراندے ورھیاں پہلوں کڈھے تلاں دے کنڈھے تے آن اپڑے ہائن۔ تلاں تے بُرالا جوگیاں نوں رلاوندی سڑک پانی نال بھرتیج کے تلاں دا ای حصہ بن گئی آہی۔ دیگر ایلے وی سورج دی دُھپ دا تپ وادھو آہا۔ بھاویں جیٹھ ہاڑھ دیاں دُھپاں اپنے سائے چھڈ گئیاں ہائن۔ پر پانی نے بھوئیں تے فصلاں وچ رل کے ڈھیر ہُمس بھر دتا آہا...... ایتھوں اگے بُرالا جوگیاں دی اُتلی لاہمے لنگھدے نالے اُتے اُگے سرکڑے، جنگلی جھاڑیاں تے رُکھاں دی چھاں ہر ایلے اپنیاں پرچھائیاں نال انھیر اکیتی رکھدیاں۔ سوائے اوہناں دناں دے جدوں کسان رل مل کے کہیاں تے کہاڑیاں نال ایس نالے نوں چھانگ کے صاف کریندے۔

گھُڑ اسواراں ایتھے آن کے گھوڑیاں شُتری کر دتیاں۔ ہتھیار سُوت لئے تے منڈاسے کناں تیک اُچے کر لئے تاں جو کسے دی وی حال دھروئی نہ سُن سکن۔

ساری وستی آلے کیوں سمبھل کے چوگردے کھلوتے رہے۔ سنے راحمو کاٹھیے دے انج جیویں کوئی تماشا لگا ہووے۔ دعویٰ جتھے آلیاں دا ایہو ای آہا، جو سکھاں تے ہندوواں تاں مسلمان زنانیاں دیاں عزتاں لُٹیاں تے مسلماناں نوں وڈھ ٹک دتا۔ پر تُسیں ایتھے اک سکھ زنانی نوں سانبھ کے بیٹھے او۔ اوہدے تے پردہ گھت کے، اوہنوں بچا رہے او۔ جدوں کہ اوہناں توں ویر لین دا ایس توں ودھ سانوں کدموقعیا ملے گا۔

''امرتا......'' وریام سوچیا۔ جیہنوں اوہدے پیو نُور محمد اپنیاں بھیناں آنگ سانبھیا پالیا۔ امرتا، اوہدی وی تاں عزت ہے اُنج ای جیویں نُور محمد دی آہی۔''

امرتا، ول اوہ انج گھیرا پا کے ودھے جیویں ککڑی نوں پھڑیا جاندا ہے۔ امرتا دیاں نگاہاں ساہمنے انھیر اپھر گیا۔ اوہ ترلے لیندی کملیاں ہار اوہناں وچوں نکلن دا جتن کردی۔ جیہڑے اوہنوں بچا سکدے ہائن۔ جیہناں تے اوہ مان کر سکدی آہی۔ اوہناں نوں تے ایہناں ظالماں پہلوں ای وڈھ ٹک دتا آہا۔ امرتا ترلے لیندی نوں انج لگا جیویں کوئی بھاری شے اوہدے موراں تے آن ڈھٹھی ہووے اوہ پھڑ پکھیرو آنگ چیکی۔ اک گھوری دیاں ٹنگاں تھلیوں اوہنوں نکلن دا موقعیا لبھ گیا۔ اوہ اک اک کر کے تنوں لوتھاں توں اُلانگھدی، وریام، ولیے خاں تے نجابت دیاں لوتھاں انج جیویں اوہدے پیراں دیاں تلیاں نوں اپنے ہتھاں تے چُک کے اُبھار رہیاں ہوون۔ اوہنوں ہمت تے آسنگ دے رہیاں ہوون۔ اوہنوں اپنی عزت، اپنا وجود بچا کے لے جاون لئی اُلیل رہیاں ہوون۔

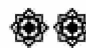
اوہ کھوہ جیہڑا نُور محمد اپنے قبیلے تے ٹکے خاں دے بندیاں نال رل کے اُساریا آہا۔ جیہدی گادھی تے بیٹھ کے نہال سنگھ بُرالا جوگیاں دیاں فصلاں نوں پیچ دیندا رہیا آہا۔ اج امرتا دے وجود، اوہدی ہوند، اوہدی عزت نوں اپنے ٹھنڈے ٹھار نتھرے پانی وچ لکا لیا۔ اوہ ہمیش ہمیش لئی بُرالا جوگیاں دی خلقت دیاں نگاہاں توں اوڈھر ہوگئی۔

صاحباں سج لیے چونترے تے مودھی پئی ہے۔ ہوش وچ آوندیاں ای اوہدی اکھ کھلدی ہے۔ اوہدا سر چکر کھا رہیا ہے۔ زویں اوہدے آل دوالے گھُم رہی ہے۔ اوہدے ساہمنے اوہدے پُتر سواہرے خاں تے وریام دیاں شکلاں بنّ مٹّن لگ پمدیاں نیں۔ گھڑ اسواراں دے جتھے دے بندے اوہناں دا سبھو کجھ لٹ لٹا کے امرتا تے ہتھ

گھتدے نیں۔ اوہناں ہتھاں نوں تروڑن اوہناں توں امرتا نوں چھڑاون لئی وریام، نجابت تے ولیے خاں اک اک کر کے بھوئیں تے ڈھاہندے جاندے نیں۔ تنیاں توں وڈھے ہوئے رُکھاں آ نگ، ولیے خاں، ڈنگوری دا آسرا لیندا ہویا اک قطار وچ کھلوتے وستی آلیاں نوں ایہہ سارا کجھ ویکھدیاں نوں غیرت دوانداہے۔ اوہ راحمو کاٹھیے نوں سد ماردا ہے پر کوئی اک وی اگے نہیں ودھدا۔ انج جیویں سارے کیلے گئے ہوون۔

مُڑ کے اک نیزا، آن ولیے خاں دا سینہ چیر دیندا ہے۔ وستی آلیاں دی قطار صاحباں دیاں نگاہاں وچ اک نقطے وچ سمٹدی ہوئی اوہدے پُتر وساہرے خاں دی صورت دا روپ دھار لیندی ہے۔ جیہڑا ماں نوں واجاں ماردا ہویا رو رہیا ہے تے روندے روندے دے مُکھڑے تے وگدے اتھرو گُھر الاں بن کے جم گئے نیں۔

صاحباں اُٹھئی کے اپنے اُتلے نال اوہدا مکھڑا صاف کردی ہے تے اوہنوں اپنے سینے نال لا لیندی ہے۔ بھُبھاں ماردی ہوئی...... اوہ چر تیک ڈُسکارے لیندی راہندی ہے۔

21

مُڑ کے بار، اے

ایہہ ہُمس بھریاں راتاں ہائن۔ ٹوئیاں، ٹبیاں وچ کھلوتے پانی وچوں بدبُو تے مچھراکے آریں اُڈ کے ساہویں مونہہ وچ آن وڑدے۔ اجیہے مچھر جیہناں دے ڈنگ زہر بھرے ہوندے۔ جیہنوں لڑدے اوہ سُکھ دی نیندر گھٹ ای سوندا، اوہدی ساری رات اُچوی تے بے سکونی وچ لنگھدی۔ عام طور تے لوکی اپنے آل دوالے بھُبھل بال کے سوندے تے کونین ورتدے، تاں جو ملیریے توں بچ سکن۔ ایہناں ای دناں وچ رشید الدین بُرالا جوگیاں وچ آن وڑیا۔ جیہدی دولت، شرافت تے سخاوت دا شہرہ ہر اِیلے راحمو کاٹھیے دی زبان تے ہوندا۔ رشید الدین دوجے پاسیوں لُٹ وجھوں تباہ برباد ہو کے آیا۔ اُبھردے پنجاب وچ اوہدیاں ڈھیر زمیناں تے جائیداد آہی۔ اوس ایدھر آ کے کلیم داخل کروائے جیہدے بدلے سرکار اوہنوں ڈھاباں نیڑے بھوئیں الاٹ کر دتی ہے۔ بہوں دانا زویں دار ہے۔ ورھیاں وچ ای ٹھاٹھ باٹھ بنا لئی سو۔ ہُن اگانہہ ہور بھوئیں حصے تے لیناں چاہوندا ہے۔ میں آکھیا، ’’چودھری وریام آلی پنجاہ کلے ہُن کس گڈنی ہے میرے وچ تاں آسنگ کائی نہیں۔ صاحباں دھی نال صلاح کرنی ہے جے بھوئیں حصے تے دین لئی

راجی ہو جاوے تاں میں اپنی نگہبانی وچ کاشت کروا سکداں۔'' راحمو کاٹھیا جیہڑی تھاں وی باہندا ایہی گل اوہدی زباں اُتے ہوندی۔

رشید الدین وی ہر دوجے تیجے دیہنہ مگروں بُرالا جوگیاں، اپڑیا ہوندا، ہمیش دو گھوڑیاں اُتے۔ اک گھوڑی تے اوہدے کامے خرجین وچ وکھ وکھ سوغاتاں بھریاں ہوندیاں۔ اوہ جیہڑا ویلا بُرالا جوگیاں وچ گزاردا، وکھ وکھ طرح دے کھانے پکدے۔ محفل جمی راہندی۔ مُڑ کے بُرالا جوگیاں دے ہر اک بندے دی زبان تے اوہدی دولت، شرافت تے سخاوت دے بول چڑھ گئے۔

اُچے لمے قد تے بھارے بُت آلے رشید الدین دا رنگ ڈونگھا سانولا کالی جیہی بھاہ ماردا، ہوٹھ موٹے تے اکھاں نکیاں نکیاں ہائن۔ اوہدے سر تے ہرا ایلے بدھے چٹے رنگ دے شملے داطُرّہ اُتانہہ نوں کھلوتا ہوندا...... راحمو کاٹھیے جدوں صاحباں نال اوہدے قبضے وچ پنجاہ کلے بھوئیں اوہنوں حصے تے دیون دی گل کیتی تاں اوس آکھیا،''جدوں تیک اوہ آپ رو برو ہو کے رشید الدین دا رَوں، اوہدا سبھا، ویکھ پرکھ نہیں لیندی، اوہ اوہنوں بھوئیں کیویں دے سکدی ہے؟'' تے مُڑ اک دیہنہ راحمو کاٹھیا، رشید الدین نوں حویلی لے اپڑیا۔ صاحباں نوں اوہدیاں اکھاں وچ لوبھ تے ہتھاں وچ ظلم تے جبر دی سختی نال اُکریاں جھریٹاں دسیاں۔ اوہدے اندروں واج آئی۔ ''نہیں صاحباں، ایہہ بندہ ٹھیک نہیں۔'' پر اوہ اوہنوں بھوئیں حصے تے دیون نوں وی راجی ہو گئی۔ شاید ایس لئی جو راحمو کاٹھیا اوہدی تعریف وچ زویں اسمان اک کیتی بیٹھا آہا تے بُرالا جوگیاں وچ ہور کون آہا جیہڑا ٹکے خاں تے نُور محمد دے قبیلے دے ڈھیر نیڑے ہوندا اتے اوہ وی ورھیاں توں۔ راحمو کاٹھیے توں اڈ۔

بھوئیں حصے تے لیاں رشید الدین نوں چھماہی وی نہیں گزری ہوونی جو قانو گو تے گرداور پرتاں سنے بُرالا جوگیاں دے پھیرے لاونے شروع کر دتے۔ اوہ وی بھوئیں

وچکار رُکھاں دی جھنگی نیڑے، جتھے رشید الدین ڈیرہ بنالیا آہا۔ کئی آریں تے دینہہ بر رات حساب کتاب تے پڑت پڑتالاں ہوندیاں راہندیاں۔ اخیر اک راتیں قانونگو نے بتی دے چانن وچ زرعی فرد بندی رشید الدین دے ساہمنے کھولی تے بڑی باریکی نال اک اک کر کے نمبر کھیوٹ، نمبر کھتونی، ناں پتی، نمبردار، ناں مال، ناں کاشت کار، وسائل آب پاشی، نمبر خسرہ، رقبہ قسم اراضی، لگان، تفصیل شرح تے تعداد، رقبہ تشریح مال تے کیفیت سنے ساریاں خانیاں اُتے وارو واری انگلی دھر کے اوہنوں دسیا:

''چودھری رشید بھوئیں پوری تاں ٹکے خاں دے ناویں وی نہیں بولدی۔ صاحباں دا کھاتا تاں کیہ ہوناں آہا۔ ایتھے تاں نُور محمد داوی کوئی ذکر اذکار نہیں۔ پر، رانی حصے دار ضرور ہے تے ایس پاروں نُور محمد، تے رانی دا پُتر وریام وی حصے دار تاں بندا ہے، تے صاحباں دے وریام دی بیوہ ہوون پاروں بھوئیں تے اوہدی وی بندی ہے قانونوں تے اخلاقوں۔ اسیں جیکر کجھ غلط ملط کریئے تاں کل نوں اوہ حق شُفع وی کر سکدی ہے، اگے ہُن تسیں دسو کیہ کر سکدے آں اسیں؟''

''میں کیہ دساں یا کرناں ہے قانونگو صاحب، ایس کم دے تسیں آپ استاد او...... یاد رکھو، تہاڈا حصہ میں آپدی حیثیت توں ودھ کے دیواں گا۔''

''مُڑ قانونگو الوں، بُرالا جوگیاں دے ایہناں پنجاہ کلیاں دی اک رسید کلیم دفتر وچ جمع کروائی گئی۔ لکھیا آہا، ''منشی فتح دین قانونگو دسیا ہے جو اوہ اپنے نال ریکارڈ بُرالا جوگیاں حد نسبت نمبر...... چک نمبر...... بُرالا، علاقہ لائل پور نال لیایا ہے۔ رجسٹر حق دار اُتے ٹکے خاں ولد گھنے خاں، قوم...... دے ناویں 21-50 بیگھے رقبہ درج ہے۔ جیہڑا حالے تیک تصدیق بنا ہے ایہہ رقبہ کسے کلیم اُپر تصدیق نہیں ہویا ہے۔ ٹکے خاں دی کوئی اولاد نرینہ / غیر نرینہ نہ ہوون وجھوں کوئی دعوے دار نہیں۔ ایس وجھوں سرکار دے حکم نمبر ...... دے تحت ایہہ رقبہ متبادل دے طور تے چودھری رشید الدین ولد حمید الدین خاں

21-9-52 نوں ناویں چاڑھ دتا گیا ہے۔ کسے دعوے دار دے اعتراض یاں دعوے بنا......"

ایہہ گل پورے علاقے وچ ٹُل گئی جو رشید الدین ٹکے خاں آلی بھوئیں دا حصہ دارنہیں مالک ہے۔ تے بُرالا جوگیاں دی نمبرداری اج یاں کل اوہدے ناویں چڑھن آلی ہے۔

صاحباں تے، تاں جیویں قیامت لنگھ گئی۔ اوس وساہرے خاں دا ہتھ پھڑیا تے حویلی وچ لگی پنچایت ساہمنے جا اپڑی۔ وساہرے خاں دے سر تے ہتھ دھریوس۔ ایمان تے یقین آلیاں نوں قسماں کھا کھا کے آکھیوس، ایہہ بھوئیں اوہدی ہے جدی پشتی۔ اوہناں دی مالکی ہے۔ پنچایت آلے قرآن، رسولؐ، اصولاں تے ضابطیاں نوں مندے تاں ہائن پر زرعی فرد تے پرت اُتے لکھیاں لکیراں نوں کیویں کوڑیاں آکھدے۔ اخ صاحباں پرہیا ساہمنے کوڑی پے کے مُڑ آئی۔ اوہنوں اخ لگا جیویں اوہدا اہانہہ بڈدا جاندا ہے تے ہُنے ای اوہ مرن دہلیج تے اپڑن آلی ہے۔

ایس ہونی نوں واپریاں حالے ڈھیر دینہہ کوئی ناہس ہوئے جو اک شامیں ہتھ وچ خالی ولٹوہی پھڑی رجو مچھانی صاحباں کول اوہدے گھر آن اپڑی۔ اوہ چلھانی کول بیٹھی سواہرے خاں نوں روٹی کھوا رہی آہی، اوہ اک تیلا پھڑ کے چُلھے وچ بلدیاں چنگاریاں نوں اک اک کر بجھاوندی تے اوہنوں سواہ وچ رلا کے سواہ کر دیندی۔ حال احوال تے ایدھر اودھر دیاں چار گلاں کرن مگروں رجو اوہدے تے واپری دا روناں رون لگ پئی۔ اوہدی پہاڑ ارگی جوانی تے اوتر جانے جہان دیاں بدخوئیاں کیتوس۔

وچوں وچ چودھری رشید دے ظلم تے زیادتی نوں وی نیندیوس۔ اوہنوں گالھ مندا بولیوس۔ اخیر ایہہ آکھ جو مثال بنی ہے، "رنڈی تاں رنڈیپا کٹ لیندی ہے پر لوکی

نہیں کٹن دیندے۔'' نال ای حدوں ودھ دردن بن کے آکھن لگی، ''جے توں راضی ہوویں تاں رشید الدین نال گل ٹوراں...... میری مانتا کردا ہے تے من وی لیندا ہے۔ عمروں پکیرڑا ہے تاں کیہ ہویا، مال دولت تاں ویکھوس، اوہدا تاں اوڑ بناں ای کوئی نہیں...... نالے تیری بھوئیں، حویلی سارا کجھ تیرے قبضے وچ اُنج دا اُنج ای آ جاسی، جیویں وریام دے ہوندیاں آہا۔ تیرے سواہرے نوں وی تاں سر، دا سایہ چاہیدا ہے نا......'' رجو چپ چپ کے تے ہتھ ہلا ہلا کے گلاں کردی چُپ کرگئی۔ انج جیویں اوہدا مقصد پورا ہو گیا ہووے۔ جیویں ہر اوہ گل جیہڑی اوہ کرناں چاہوندی آہی اوہدے تیک اپڑ گئی ہووے۔ پر رجو مچھانی دی کیتی ہوئی ہر گل اپنی تھاہریں اوہنوں تاں اپنے آپ تے مگروں بڑی حیرانی ہوئی جو اوس کیویں سدھے سبھائیں اوہنوں آکھ دتا، ''رجو تینوں جیکر ایہہ گل چودھری کر کے گھلیا ہے یاں توں میری دردن بن کے میرے نال آپ الوں کیتی ہے اگانہہ توں نہ کریں۔ میں تاں ہمیش ہمیش لئی اپناں وجود وریام دے ناویں کر چُکی آں، تے رہ گئی گل بھوئیں تے حویلی آلی...... اوہ مالک اُتے بیٹھا ویکھدا پیا ہے نا، جس روز ازل ظالم تے مظلوم وچکارنیاں دا وعدہ کر رکھیا ہے۔ میں اپنی ڈور اوہدے ہتھیں دتی چا ہے۔ پر مینوں منکھ چودھری تے اوناں نہیں۔ منکھ تے مینوں بُرالے دے لوکاں تے راحمو ورگیاں تے ہے جیہناں تے میرے کھسم تے سوہرے پرچھائیں کیتی رکھی۔ اوہناں نوں دُکھ نہ آن دتیونیں تے ہر آئی بلا نوں اپنے ہتھ نال ڈکی رکھیونیں۔ خیر...... پچھے ویکھیا نہیں توں ملکھی تے وا کیہے جیہی گھلی ہے۔ بندہ، بندے نوں پچھانن توں گیا، جیکر میرے تے کروپی آ گئی ہے تاں کیہ ہویا؟ رب جہاناں دا مالک کٹ دیوے گا...... اپنی گل کر صاحباں سواہ وچ اوویں تیلا ماردی ہوئی ہنجھو وہان لگ پئی...... رجو ڈھیر چر بیٹھی اُڈیکدی رہی، مُڑ کے اوویں ای ولٹوہی پھڑ رشیدالدین دے ڈیرے ول نوں ٹُر وگی، روز آنگ دُدھ لین۔

رشید الدین اک دو واراں ہور زنانیاں وی گھلیاں، شاید جو صاحباں من ای

جاوے۔ ایس گلوں صاحباں بے تھتھی پین لگی جو انج اک اک کر کے تاں اوہ وستی دیاں ساریاں زنانیاں نوں سنیہو بنا کے میرے ال گھل دیوے گا، اک روز اوہ سدھی ساہویں آپ حویلی گئی تے لوکاں دے ساہمنے رشید الدین دی لتھی لہائی کر آئی۔ کڑک کے آکھیوس، ''خبردار اگانہہ توں کوئی گل توں میرے بارے اجیہی سوچی تاں میرے توں ودھ برا کوئی نہ ہوسی۔'' حویلی وچ بیٹھے لوکاں پہلاں اک دوجے دے مونہاں ال تکیا مُڑ کے چودھری دی گل سنن لگ پئے جیہڑی اوہ پہلے توں کر رہیا آہا انج جیویں صاحباں نہ تے ڈیرے تے آئی ہووے تے نہ ای اوس کوئی گل بات کیتی ہووے۔

اک ہور ورھا لنگھ گیا۔

صاحباں دا حدوں ودھ اوکھیائی دا ورھا تے بُرالا جوگیاں دے لوکاں دا اُنج آر، جیویں اوہ پچھلے لنگھا آئے ہائن......

اک راتیں راحمو کاٹھیے دی دھی صاحباں ال آئی۔ ساہکدی ہوئی۔ اوہدا ساہ دے نال ساہ نہیں رل رہیا آہا۔ صاحباں تینوں ہتھ جوڑدی پئی اوہاں، آپناں آپ تے اپنے پُتر سواہرے خاں نوں بچا کے ایتھوں جیویں ہووی نکل جا۔''

نی ہویا کیہ ہے؟ توں اینی گھابری کیوں ایں؟''

''میں راتیں اپنے کنیں سُنیا ہے، رشیدا، میرے پیو نال صلاح بناندا پیا آہا، جو تیرے پُتر سواہرے خاں نوں مار گھتے، تے تینوں اوہ زبردستی اپنے عقد وچ لے لوے...... مصیبت ہئی نی بھینے تیرے تے۔ اوہ پُجدا ہے تے میں ویکھیا اے جو دنیا اوہناں دے ای نال ٹُردی ہے جو پُجدے ہوون۔'' اوہ کجھ چر چُپ رہی مُڑ کے ایہہ آکھدی ٹُرو گی۔ ''بھینے میں جو سُنی، ویکھی رب دا خوف تے ترس کھاندیاں تینوں کر چھڈی او، اگے تیرے بھاگ تے کرنی اللہ دی......''

ہاڑھ دیاں تتیاں راتاں وچوں ایہہ رات ہائی، صاحباں سواہرے نوں اپنے ہانہہ نال لا کے سُتی رہی، سُتی نہیں لمّیاں پئی رہی۔ تھوڑے تھوڑے چر مگروں جاگ کے ویڑھے ال، اگو لانی تے بوہے دیاں جھاتیاں وچوں ویکھ لیندی...... ساری رات ای پلسیٹیاں لیندی تے پاسے پرتدی دی لنگھ گئی۔ انج جیویں اپنے آپ نال، اپنے اندر نال جنگ کردی ہووے۔ اوہنوں رہ رہ کے قیاس آوندے۔ گزریا ویلا، دینہہ راتاں، موسماں تے فصلاں آ نگ لہلہاوندا، کھلاوندا اکھاں ساہمنے لنگھ رہیا آہا۔ اوہنوں اپنے ساہمنے ہر راہ بند ملی۔ اک لمی نہ مُکن آلی، پورے جہان تے وچھری ہوئی کالی رات دسی۔ جیہدا اور چھور اوہنوں نہ دسدا۔ دور وستی دے مولبی مسیت دی چھت تے چڑھ کے تہجد ایلے بارے دسیا۔ صاحباں اُٹھیجی، وضو سازیوس تے نماز پڑھ کے مصّلے تے بیٹھی بیٹھی فیصلہ کیتوس۔

سویر حالے پوری طرح اُگھڑی ناہی، اوس وساہرے خاں نوں ادھ سُتے، ادھ جاگدے نوں اُٹھایا تے گھر دے پچھواڑے الوں دی ہوندی نکل کھلوتی۔ اوہنوں جاندی نوں کجھ ہالیاں نجھا کے ویکھیا مُڑ کے بلداں نوں ہاکدے، سدّھے ٹوردے واہن آلیاں زمیناں نوں نکل گئے۔

''کدی انج ای سوختے وریام دی جوڑیاں ہک لجاندا آہا۔'' صاحباں سوچیا۔

اوہ اڈے آلے چوراہے کول آ کے کھلو گئی۔ روندی نوں ویکھ کے وساہرے خاں وی رون لگ پیا۔ مُڑ کے اوہ ضبط کر گئی۔ دو دلیلی جیہی ہوئی۔ جو اگے جاوے یاں پچھانہہ بُرالا جوگیاں نوں مُڑ جاوے۔ جتھے اوہ ہر اوہ گل تے عمل قبول کر لوے جو رشیدالدین اوہدے توں قبول کرواناں چاہوندا ہے...... ایس اڈے آلے چوراہے تے ای اک واریں وریام اوہنوں اوس راہ دا، وی دسیا آہا جیہڑی توڑ وساہرے خاں تے امّاں سبھرائی دیاں قبراں ال نوں جاندی آہی، تے جتھے وریام دے وڈکیاں کنے ای ورھے

لنگھائے ہائن...... اوس اوہی راہ مل لئی۔ جیہڑی سدّھی اوہناں گوراں ال نوں جاوندی آہی۔ اُجاڑ، بار بیاباں ال نوں۔

دینہہ چڑھدے سار ای دس دتا آہا جو اوہ تندور آنگ تتا ہے، تے بھوئیں تے کناں کپّر چاڑھن آلا ہے صاحباں ہاری نہیں، تھکی نہیں تے اوس پچھانہہ مُڑن دا فیصلہ وی نہیں کیتا۔ پر اوہ جدوں پیر پُٹدے تاں دھوڑاں اُٹھدیاں۔ ساہمنیوں تتیاں لُواں وا ورولے بن کے آوندیاں۔ سواہرے خاں کدی اوہدی ڈھاک تے ہوندا تے کدی ٹُرن لگ پیندا۔ اوہناں دیاں تلیاں تے چھالے بلن لگ پئے ہائن۔ اوہ چھاواں بھالن لگ پئے، اک تھاہرے اک چھدری جیہی چھاں آلا جنڈ آیا تاں اوہدے تھلّے نٹھ کے بہہ گئے۔ اوہناں نوں لگا جو اوہ ایناں کو تھک ٹُرٹ گئے ہین۔ ہُن اگے ٹُرن دی اوہناں وچ ہمت نہیں رہی......

''اماں پانی......تریہہ لگی ہے؟'' سواہرے خاں وار وار آکھدا۔

''تھوڑا کو اگے کھوہ آون والا ہے، پُتر صبر کر لے۔ صاحباں اوہنوں دلاسا دیندی۔ تتی دوپہر بلن لگ پئی۔ اوہ ٹُرے...... ہر اک شے انج تپ گئی جیویں اگ دا کوئی گولا ہووے جیہدے اُتے اوہ چکر کھا رہے ہوون۔ اوہناں دیاں تلیاں سڑ بل رہیاں ہائن......سواہرے خاں تے اوہدی ماں......کل مُکلّے...... دھوڑ بھریاں ایہناں راہاں وچ وا ورولے آنگ بھٹک رہے ہائن۔ دور بہوں دور سواہرے خاں نوں چمکدے شیشے آنگ کوئی شے دسی۔ اُتوں تھلّے تے تھلیوں اُتے نوں پانی آنگ ویہندی ہوئی۔ اوہ اوہنوں پانی سمجھ کے اگے ودھیا۔ اوہدی ماں اوہدے ول نجھا کے ویکھیا، اوہدیاں کالیاں سیاہ اکھاں اوس چمکدی ہوئی شے آنگ ای چمکیاں تے مُڑ کے بجھ گئیاں۔ صاحباں دیاں چکراندیاں اکھاں دوالے سواہرے خاں دا مُکھڑا جھولیا تے اوہ اوتھے ای تراہے ورگی بھوئیں تے انھیری وچ ٹُٹے ہوئے ٹاہن وانگ آن ڈھٹھی۔ اوہنوں ڈگدی ہوئی نوں

جاپیا۔ اوہ سواہرے خاں دا ہتھ پھڑی بار ال نوں جا رہی ہے۔ اوہناں نوں تریہہ لگی ہے اچنتے اوہناں ساہمنے پانی آلی کھوہی آ جاندی ہے۔ کھوہی دا پانی دو ہتھ تیک ڈونگھا ہوندا ہے۔ اوہ بھیون لئی اپنا اُتلا کھوہی وچ سُٹدی ہے۔ کھچدی ہے تاں اوہ سُکا واپس مُڑدا ہے۔ مُڑ اوہ آپ کھوہی اُتے نیوندی ہے۔ تاں پانی ہیٹھاں ای ہیٹھاں لہن لگ پیندا ہے۔ اوہ وی ڈھلدے ویلے دے پرچھاویں آنگ پانی دے پچھے پچھے لگی جاوندی ہے۔ پانی نوں ہتھ وی نہیں لا سکدی تے واپس وی نہیں مُڑ سکدی۔ کھوہی دے منیاں تے کھلوتے سواہرے خاں نوں کنے ای سمے بیت جاندا ہے۔

نیڑلے ای رُکھ تے نر تے مادہ پکھیرو آن بیٹھدے نیں۔ اوہ گلاں کردے سُنیندے نیں مادہ پکھیرو بولی: ''بہوں ظالم ہے آدم دی ذات، کِناں ظلم اپنے آپ تے اپنی جنس تے کردا ہے...... ہُن ایہناں نال کیہ بیتے گی؟''

''توں سچ آہدی ایں...... پر جدوں ماں دے ساہ دین مگروں وی پُتر ایہدے اُٹھ کھلون دی آس وچ ایتھے رہیا تاں مینوں ڈر ہے جو ساڈے ہم جنس، ایہدی ماں دے پنجر دے نال نال پُتر دے جیوندے وجود نوں وی چونڈ جاون گے۔ توں ہُنے ویکھیں گی۔ گرجھاں دیاں ڈاراں اسمان تے اڈدیاں......!'' مادہ پکھیرو آکھیا۔

''ایہہ بچ کیویں سکدے نیں؟'' مادہ بولی۔

''تقدیر سببوں خانہ بدوشاں دی اک زنانی آوے گی جو بالک نوں اپنے نال لے جاوے گی۔

''تے ماں؟'' مادہ پچھیا۔

''ماں تے ہُن تیک ساہ وی دے چکی ہے۔''

''اوہ خانہ بدوش بالک نوں کتھے لجائے گی تے اوہدے نال کیہ کرے گی؟'' مادہ مُڑ کے بالک بارے پچھیا۔

''ایہہ اک نویں کہانی ہے...... جیہنوں جانن لئی سانوں کجھ سمے اُڈیکناں پوے گا......'' نر، ایہہ آکھدا اُڈ پیا تے مادہ وی اوہدے پچھے اُڈن آسطے پر کھولے......!

